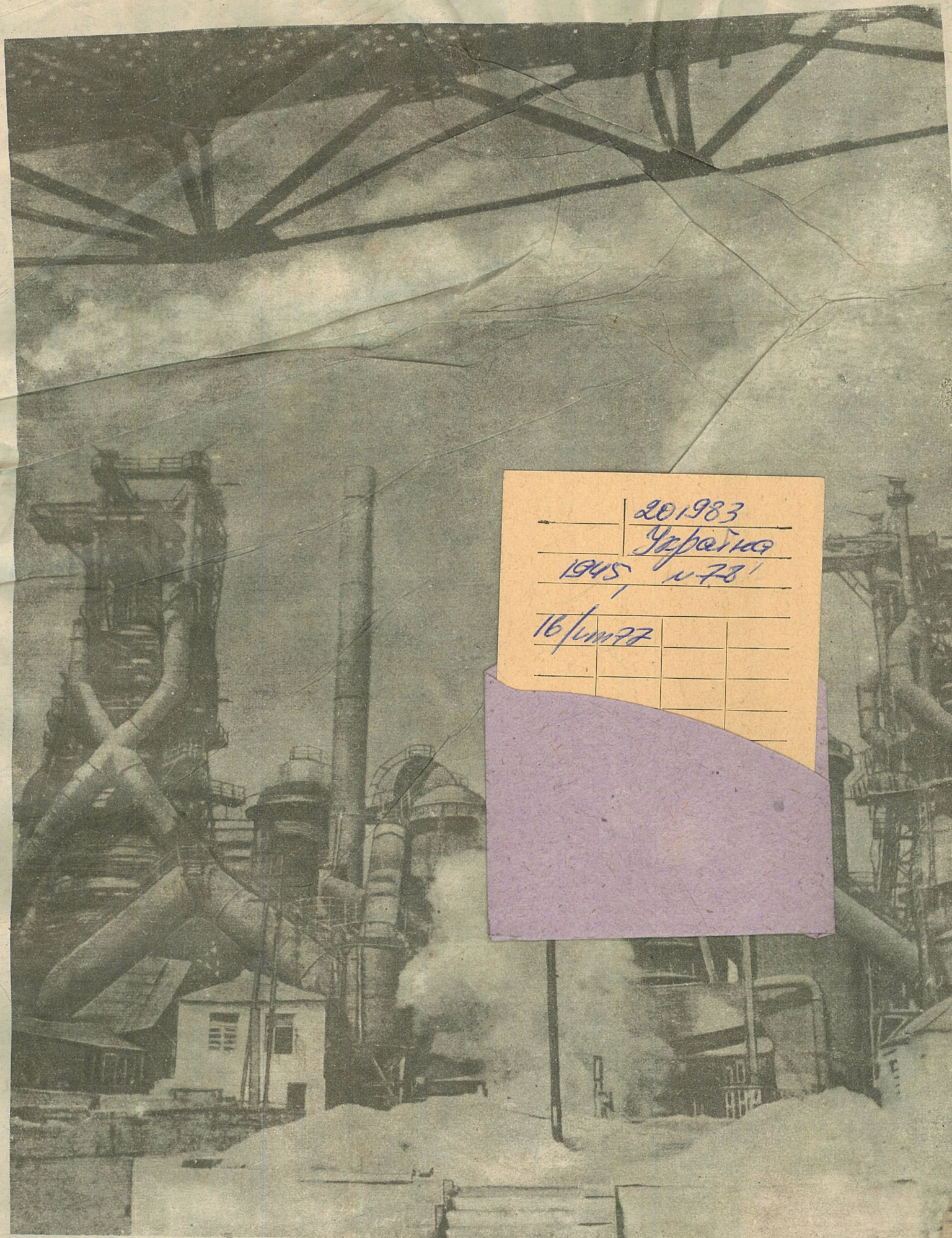

КСІ

УКРАЇНА

7-8
1945

Металургійний завод імені Сталіна. Донбас.

Фото Г. Угриновича.

На обкладинці — фотостюд С. Хазана.

УКРАЇНА

ГРОМАДСЬКО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
ІЛЮСТРОВАННИЙ МІСЯЧНИК

№ 7—8 (28—29)

ЛИПЕНЬ—СЕРПЕНЬ

1945 р.

НА БЕРЛІНСЬКІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ ТРЬОХ ДЕРЖАВ—СРСР, США І ВЕЛИКОБРИТАНІЇ

И. В. Сталін, В. М. Молотов, А. Я. Вишинський, К. Р. Етлі, Е. Бевін, Г. С. Трумен, Д. Ф. Бірнс, адмірал В. Д. Легі та інші.

Сидять справа наліво: Й. В. Сталін, Г. С. Трумен, К. Р. Етлі; стоять В. М. Молотов, Д. Ф. Бірнс, Е. Бевін, адмірал В. Д. Легі.

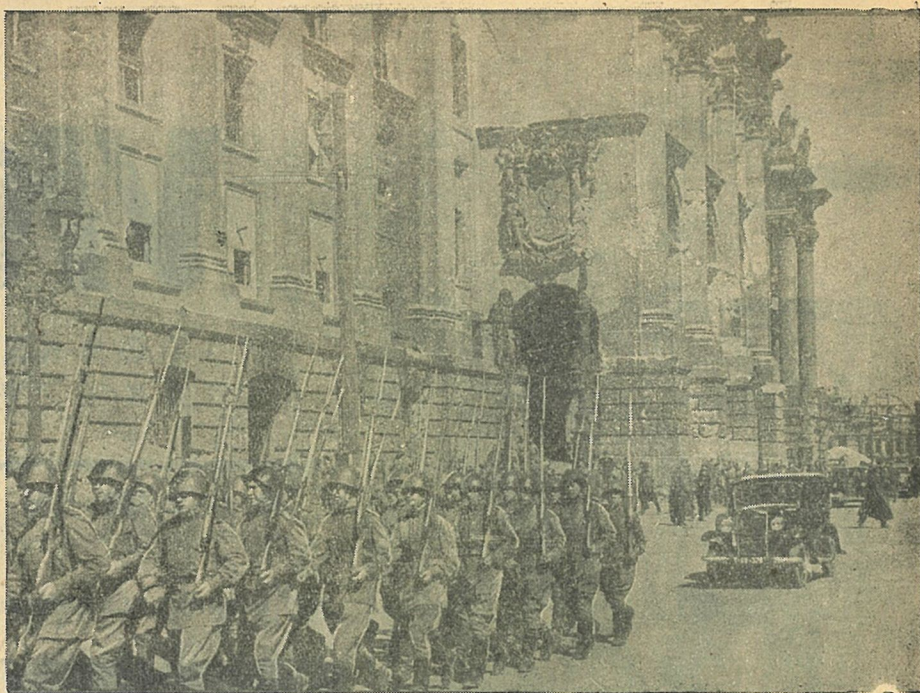
ДЕЛЕГАЦІЯ УРСР НА САН-ФРАНЦІСЬКІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ

На фото вгорі — панорама Сан-Франциско; на фото посередині — делегація УРСР (сидять зліва направо): тт. О. Палладін, Д. Мануїльський, І. Сенін; стоять: тт. Войко, Лукін, Пархоменко, Павлов, Шапарьова, Удовиченко, Петровський, Погребняк, Бондарчук, Новиченко; на фото внизу: зустріч делегації УРСР з вченими в Колумбійському Університеті (Нью-Йорк).

☆

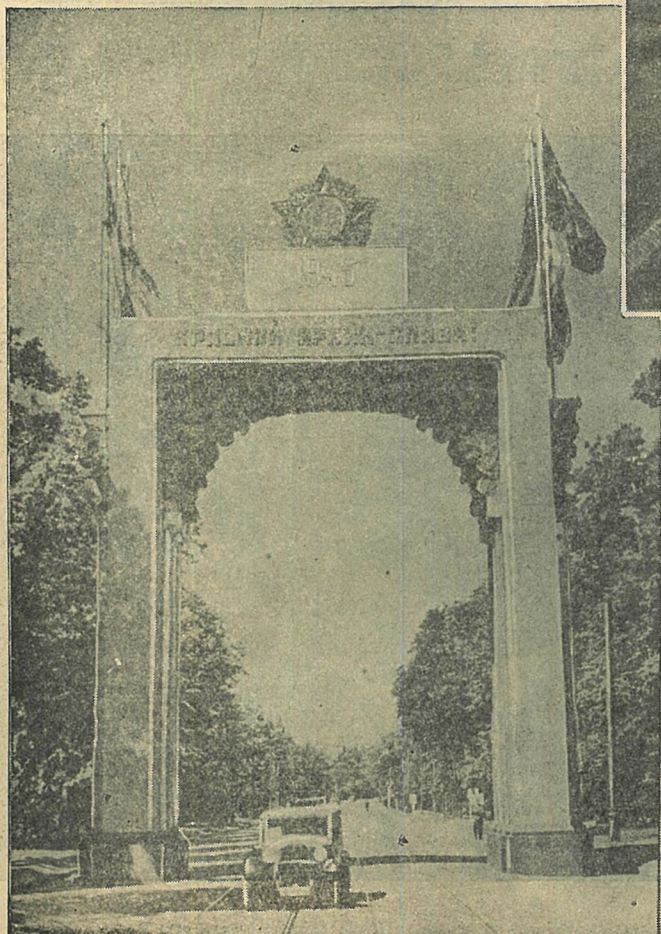

На фото вгорі—Берлін. Сержант Клавдія Семенівна Тіліхіна з міста Куйбишева регулює вуличний рух біля будинку рейхстагу. Фото Б.Бельяшева і Є.Копита (ТАРС). На фото внизу—Арка Перемоги при в'їзді до Берліна на вулиці Франкфуртер Аллее. Фото Є. Халдея (ТАРС).

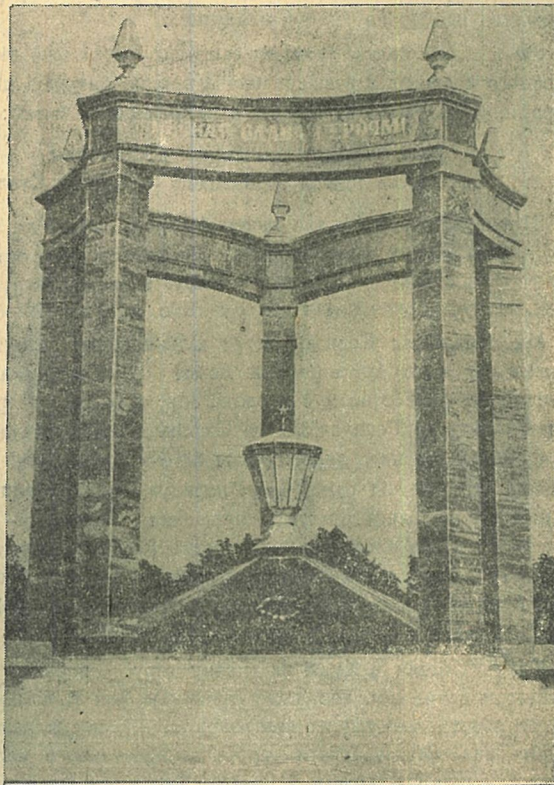
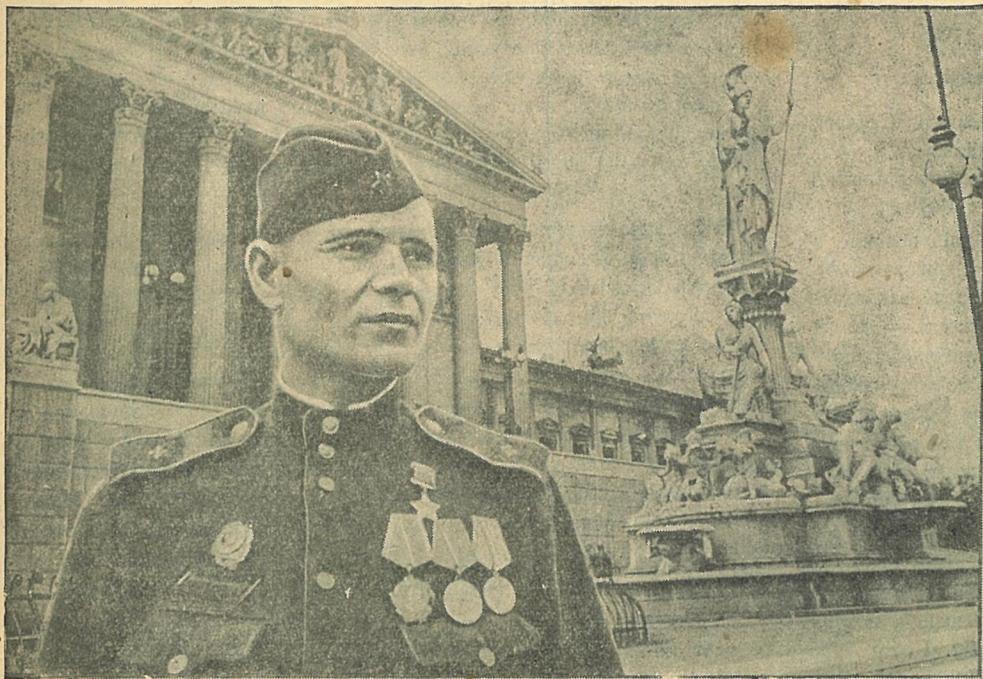
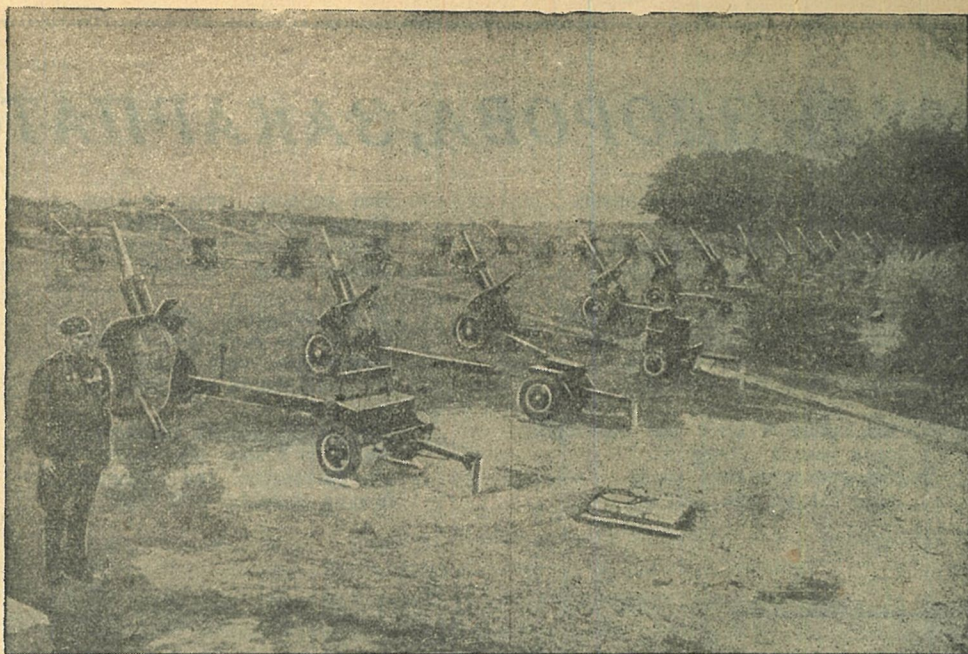
ПІСЛЯ ТОГО, ЯК ЗАМОВКЛИ ГАРМАТИ

На фото вгорі, праворуч — Берлін. Бійці радянського гарнізону проходять біля будинку рейхстагу. Фото Д. Дітлова (ТАРС). На фото в центрі жителі міста Штральзунд розчищають майдан, закиданий уламками будинків. Фото Б. Бельяшева (ТАРС). На фото внизу, праворуч — Будинок радянської військової комендатури в Дрездені. Фото О. Мазелева (ТАРС).

НАСТАЛИ МИРНІ ДНІ

Гармати, що пройшли бойовий шлях від стін Ленінграда до острова Б'юген, на Балтійському морі, замовкли й стали на відпочинок в повному порядку (праворуч), фото Є. Копита (ТАРС). На фото посередині, ліворуч — Другий Білоруський фронт. Н-ська Ропшинська Ордена Червоного Прапора, Ордена Суворова дивізія пройшла бойовий шлях від Ленінграда до Балтійського моря. Ветерани дивізії з бойовими прапорами. Фото Є. Копита (ТАРС). На фото посередині, праворуч — Четвертий Український фронт. В години відпочинку в Н-ській частині. Фото Н. Альперта (ТАРС).

Учасник боїв за Відень Герой Радянського Союзу старший сержант Г. К. Камалієв. Фото Л. Леонідова (ТАРС). На фото праворуч — пам'ятник бійцям Червоної Армії, споруджений на кладовищі в Бреслау. Фото Є. Євзеріхіна (ТАРС).

БУДЬ ЗДОРОВА, ЗАКАРПАТСЬКА УКРАЇНО!

Дні весняні. Квітнуть вишні.
Зеленає сходить жито.
Дні прекрасні, гордопінні,
бо фашизм уже розбито!

Наш привіт прийміть, братове!
Він як голуб крильми в'ється...
Хай вам щастя чорноброве
після горя усміхнеться!

Всі пройшли ми в вас простори,
села бачили, споруди...
Ой, прекрасні ваші гори,
славні і чудесні люди!

Все чудесно: люди й мова.
Пісня дзвонить журавлино...
Будь здорова, будь здорова,
Закарпатська Україно!

У Радянському Союзі
всі до вас прихильні серцем.
Зачерпнімо, любі друзі,
ми води одним відерцем!

Вип'ємо з джерел єднання, —
ми ж по всьому рідні-рідні!
Де братерство, там пізнання,
будьмо ж свого часу гідні!

Зачерпнім води живої,
що тече в Карпатську землю
із столиці світової,
із Москви — святого Кремлю.

Дні весняні! Квітнуть вишні.
Зеленає сходить жито.
Дні прекрасні, гордопінні,
бо фашизм уже розбито.

Гиря спала стопудова.
Буде ясно! Голубино!
Будь здорова, будь здорова,
Закарпатська Україно!

Павло ТИЧИНА.

ПРИЙМИ І НАС В СВОЄ ВІЙСЬКО

Ще минулого року, позаминулих років — в темряві німецько-мадьярської фашистської неволі — співав народ на Верховині й в долинах Карпат:

Милий батьку наш Сталіне,
в нас така надія,
що цілий світот визволить
Червона Армія...

Сьогодні по всіх округах українського Закарпаття нам доводилось бачити знайоме й дороге обличчя товариша Сталіна, — і на фронтах будинків сповитої трояндами Ленінградської набережної Ужгорода, і в квартирах інтелігенції, і в чорній закуреній хаті Юри Возчика — в гірському селі Нижня Бистра, в Хустській окрузі. Стіна, що на ній там яснів портрет Сталіна, була чорна й блискуча, як у вугільній шахті. Чорні бурульки звисали й зі стелі, бо в тій хаті, як і повсюди в горах, не було димаря. Життя господарів хати було домі злиденне, гірке — темне та чорне, як дим, — портрет вождя сявав близькою надією на краще майбутнє...

По містах і селах чули ми сьогодні і нові вже пісні про Сталіна, великого вершителя воз'єднання України, батька і для закарпатських українців, виснажених віковою мадьярською неволею:

Вже мадьяри позбавані і німці готові,
Ой, ми вдячні визволенню — Батьку Сталінові...

Щиро тишили нас у тих піснях і гаряча любов до нашого Сталіна, що ім'я його тут вимовляється з наголосом на останньому складі, і висока поетичність народного твору, і чистий струмок української мови, що тут бринить так само дзвінко, як і по той бік Карпат.

Ми перелетіли Карпати через кілька годин після підписання в Кремлі братнього договору між двома слов'янськими державами. Ми встигли на торжество в Ужгороді. Ми чули, як звертався закарпатський народ до Генералісимуса Сталіна з словами вдячності. — «І за це прийміть від нас, дорогий наш батьку і вчителю, глибокосердечну подяку; що йде від самої душі народу». Ми прибули до Мукачева, коли вітер ще ганяв там легкі пелюстки троянд — на майдані, де вночі відбувався багатолюдний мітинг. Тільки-но загули там серед ночі заводські гудки, тільки дзвонарі вдарили на всіх дзвінцях, як уже тисячі людей висипали на вулиці, виносячи снопи квітів, якими так щедро прикрашено все південне місто Мукачев.

Коли ми йшли в Хусті на високу гору, порослу густим лісом та хрещатим барвінком, нас люди зупинили біля її підніжжя й сказали: — «Отут розстріляно наших партизанів»... — і, поскидавши шапки, мовчки стояли над місцем страти героїв закарпатського народу. Потім тихо розповіли нам про життя й смерть Калинича, Василя Попадинця, Миколи Батина, Івана Дякуна. В іншому місці, в Севлюші, чули ми вдячне слово народу й про славу закарпатську героїню Олену Ганде-

рову, й про Михайла Гечка, й про багатьох інших, які ще перед приходом Червоної Армії розпочали в лісах запеклу війну проти німців та мадьярів.

Поблизу від Мукачева ми бачили в селах громади людей, що гуртом читали промову Голови українського уряду Микити Сергійовича Хрущова, проголошену на засіданні VII сесії Верховної Ради УРСР: «Ця мрія тепер здійснюється в результаті виняткового героїзму, проявленого нашою Червоною Армією в боротьбі проти німецьких загартників, в результаті розгрому їх і вигнання з території Радянської України, а потім і Закарпатської України. Ця мрія здійснюється завдяки мудрому керівництву нашого любимого вождя і геніального полководця, Генералісимуса Радянського Союзу товариша Сталіна...»

І селяни, сидючи на колодках, отак само, як це буває в нас на Полтавщині чи на Київщині, оностайно кивали головами: — «Айно, айно! Так, так! Це Сталін! Це Червона Армія!» — і починали, в котрий уже раз, передавати один одному те, що довелось побачити в горах під час боїв. Згадували люди про героїзм радянських воїнів в боях за Карпати, про тих, що тут поклали голови, про тих, що пройшли далі — добивати німця, і так славно та добре доби́ли його.

Нам розповідали в кількох селах про сержанта Григорія Гур'янова. Пастухи бачили, як німецькі танки перебили всю гарматну обслугу, і смертельно поранений упав на лафет наводчик Охмедшин, а осколком збило на гарматі прицільний прилад. Тоді сержант Гур'янов відкрив замок, навів гармату через канал ствола і підбив один по одному кілька німецьких танків — так вони й досі валяються в гірському лісі — і за це дістав потім високе звання Героя Радянського Союзу...

Так в українських Карпатах народжується легенда про російського богатиря, що визволив з неволі ці землі, протягом століть поливан народною кров'ю. З вуст пастухів з Верховини переказ про Гур'янова за всіма прикметами дуже схожий на легенду про народного героя Пинтю, що років з двісті тому прийшов за Карпати з нашого боку, з Буковини, із славних загонів Олексі Довбуша. Цей самий Пинтя, розгнівавшись на угорського дуку за всі його знущання з народу, зробив з величезного дуба гармату, набив зачарованим порохом надзвичайної сили та й, отак само наводячи свою дерев'яну гармату через канал ствола, розбив старовинний гірський замок, що багато років стовбичив на височенній горі над Хустом. Вони й досі чорніють проти синього неба — оті самі руїни замку над Хустом, на горі, що підвелась посеред затишної Красної Долини, над рікою Тіссою...

Пам'ятники партизанам, помічникам Червоної Армії, височать уже по всій Закарпатській Україні разом з величезними обелісками на могилах радянських бійців, що зложили голови в боях за визволення своїх єдинокровних братів. На високій горі над Ужгородом опоряджено з півтисячі могил загиблих у боях солдатів та офіцерів Червоної

Армії. Над кожною могилою — шліфований камінь з золотим написом. Над усіма тими могилами височіє велична арка з висіченою в камені постаттю червоноармійця. На відкриття такого ж пам'ятника в Перечині вся Тур'я Долина зійшлася на мітинг: робітники заводу, пастухи, залізничники, лісоруби, хлібороби, сплавники лісу, рибалки, смолокури. Вони стояли в тихій журбі і поволі, по кілька разів підряд, немозби для того, щоб запам'ятати назавжди, читали золоті написи — імена на сірому камені обелісків: червоноармійці Гладков, Г. Острогян, Я. В. Лістратов, сержант М. Ахмед, старшина Соколова, що народилася 1922 року й торік восени померла смертю хоробрих серед оцих українських гір...

І потім заспівали пісню, складену ще в час війни, — прохання до Сталіна:

Бо й тебе ми та просимо
закарпатські хлопці:
прийми і нас в своє військо,
в твої добровольці...

Ми бачили, з якою шаною зустрічав народ своїх закарпатських добровольців, які після демобілізації повертаються з Червоної Армії. Ми чули, в селі Суха Бронька, в Іршанській окрузі, з якою гордістю старі батьки добровольця В. Керечанина перечитують листа з фронту, написаного ще тоді, як над світом гриміла війна:

...«Дякуємо вам, що ви виростили такого молодця! За хоробрість його вже нагороджено медаллю «За відвагу», а за кмітливість та вміння воювати його вже настановили сержантом. Одного разу на одній ріці нам треба було захопити міст. Захопили ми його досить

легко, бо німці перелякались, але потім стали насідати на нас, випустивши танки. Отут ваш син Василь і показав себе героєм. В цьому бою він сам знищив 15 німців. Таких його подвигів ми знаємо чимало».

Перемогу завершено, і повертаються вже закарпатські червоноармійці додому й повсюди — по містах і по селах, по дальніх горах — ще вище підносять славу Червоної Армії та її великого полководця Генераліссимуса Сталіна.

Ми ходили вулицями закарпатських міст, які названо іменами Сталіна і його полководців. Ми бачили, як мукачевські різьбарі працюють над скульптурними портретами Сталіна та Хрущова. Ми бачили на виставці картин в Ужгороді полотна, присвячені образам вождя й славі радянської зброї. Ми бачили там і картину закарпатського художника Борецького, що репродукцію з неї надруковано на цій сторінці нашого журналу.

Погляньте на полотно: все тут завмерло в урочистім надпориві, але всі постаті такі динамічні й спрямовані вперед, що от-от затанцює все від радості: і червоні знамена, завихрені вітром, і красна дівчина, що передає бійцеві квіти, і молодиця з хлібом та сіллю.

Так починалося тут свято визволення. Так воно триває й тепер. Ми бачили це всюди, і радості нашої не було меж. Ми чули на мітингу в Ужгороді прості й щирі слова: «Хай живе Червона Армія! Хай живе товариш Сталін!» — і увесь майдан перед величною будівлею Народної Ради Закарпатської України одноставно гримів потрійними вигуками: — «Хай живе! Хай живе! Хай живе!»

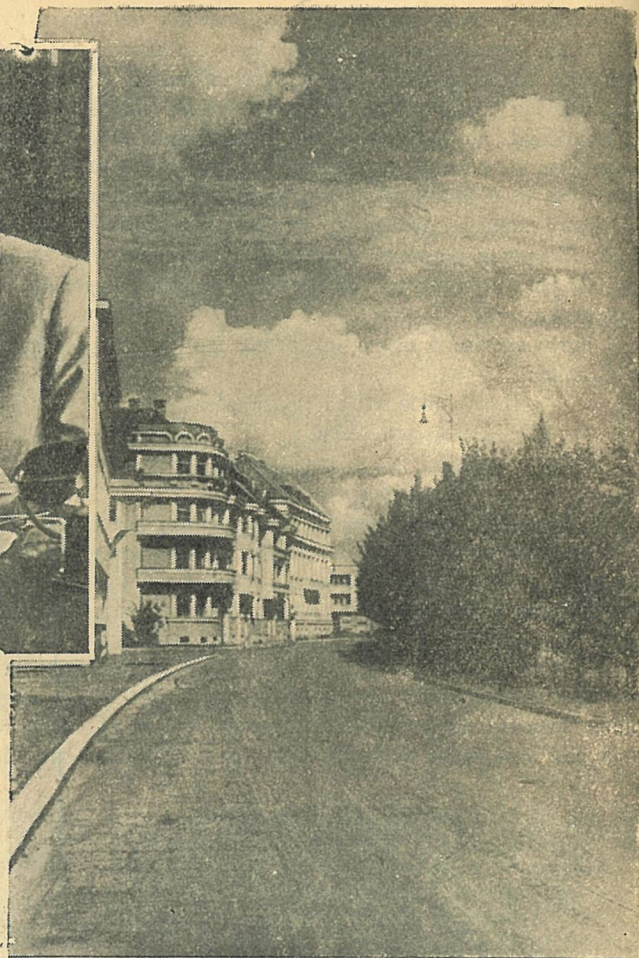
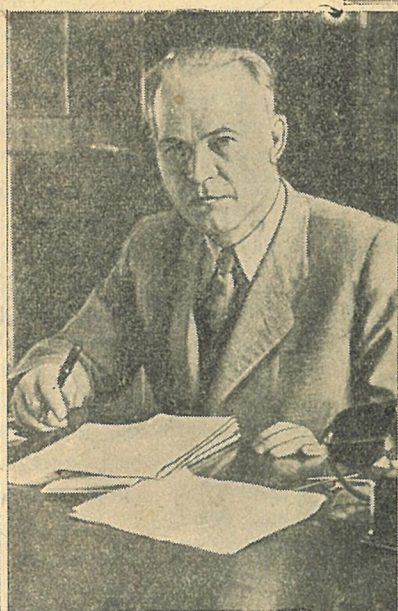
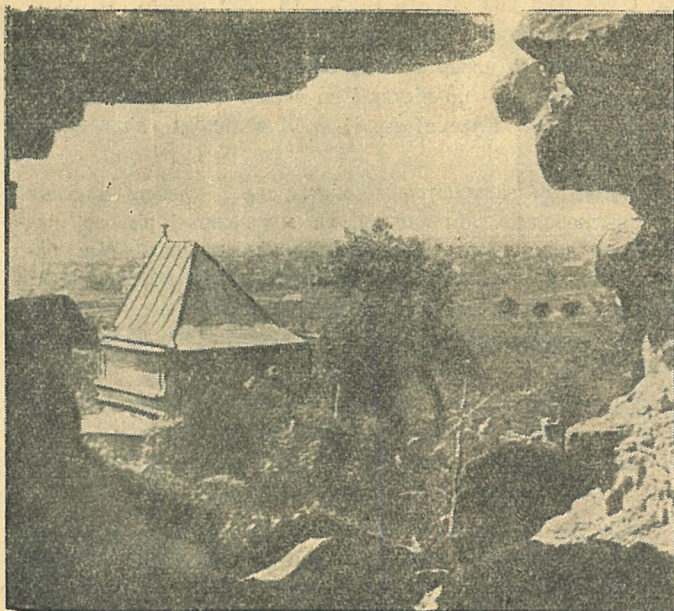
Олександр ІЛЬЧЕНКО.

Художник Борецький.

Зустрічають Червону Армію.

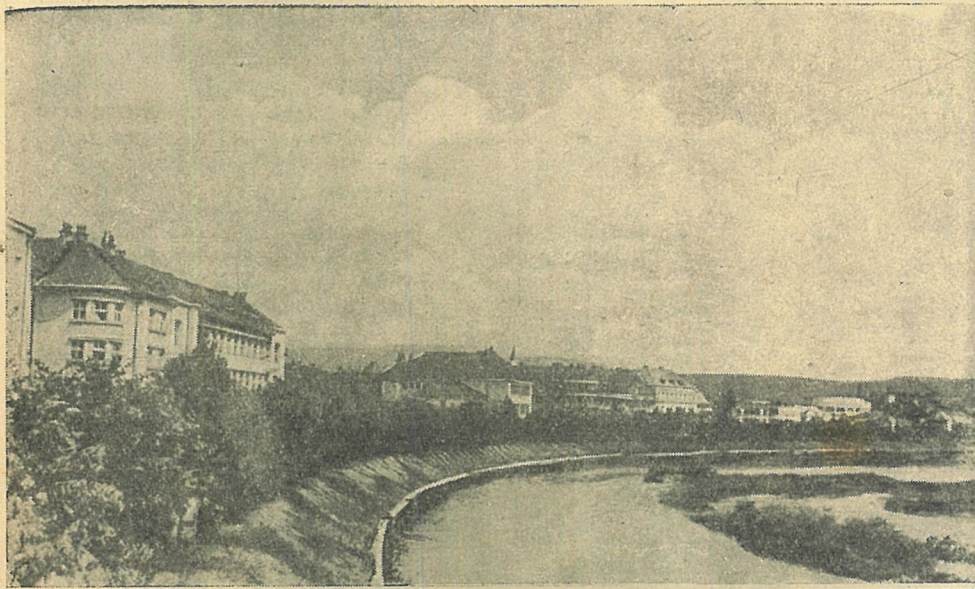
МІСТО УЖГОРОД

Старовинне українське місто Ужгород лежить у мальовничій долині ріки Уж. Карпатські верховини обступили його й милуються струнками вулицями, прудкою течією Ужа, трояндовими алеями на Ленінградській набережній, прохолодним спортивним басейном для плавання, затишними котеджами, тихими садами.

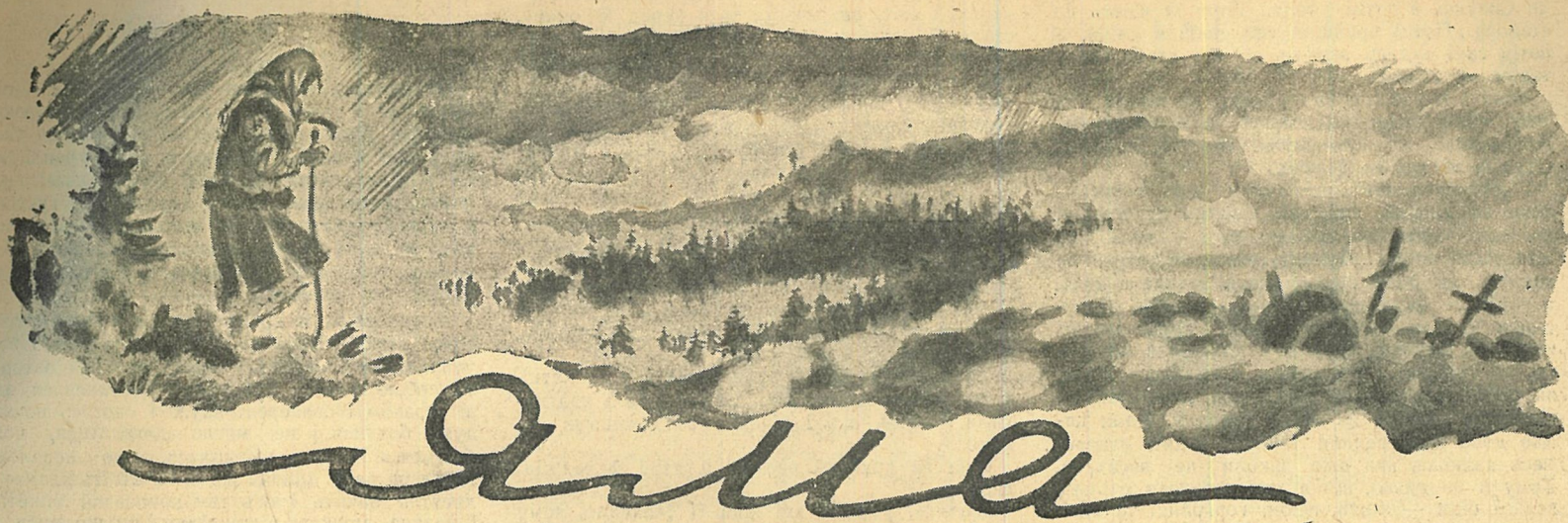
Над усім містом височіє старовинна фортеця, побудована за дуже давніх часів. В проломі її старого муру видніють унизу околиці міста.

На фото посередині вгорі — Голова Народної Ради Закарпатської України Іван Іванович Туриянець; на фото праворуч вгорі — одна з вулиць Ужгорода.

В самому центрі міста стоїть велична будівля Народної Ради Закарпатської України. Тут працює народний уряд, що звернувся до уряду Радянської України з проханням прийняти закарпатську сестру в лоно великої радянської родини.

На фото ліворуч посередині — бистра річка Уж, на фото нижче — селяни везуть на продаж сільськогосподарські продукти.

Федір ПОТУШНЯК

Малюнки А. БОНДАРОВИЧА

Коли наш, радянський читач прочитає подане тут одне з оповідань Ф. Потушняка, письменника Закарпатської України, його може взяти сумнів.

Ще більший сумнів можуть викликати оповідання, надруковані у його численних збірках. Описані в них події, вірування, звичаї закарпатського українця й особливо «верховинців» відбуваються ніби не в XX столітті, і не в центрі Європи, а десь у глушії середньовіччя. Проте письменник Ф. Потушняк, хоч у поезії і не позбавлений містики, у прозі залишається тверезим реалістом. Таким справді було життя Закарпатської України до днів визволення. Капіталісти, бажаючи мати дешеву робочу силу, тримали тамтешніх українців у темноті, у злиднях. На Закарпатській Україні досі більш як половина людей неписьменні, культура й понині перебуває під великим впливом різних релігій.

Ми відвідали село Лумшарі в Карпатах. Дорога йшла густим лісом. Її перетинав гірський ручай. По обидва боки його розташувалося сільце, якого навіть не видно з дороги. Була неділя. Сонце щедро сіяло своє проміння на буйнозелену Верховину. В одному дворі на колодках сидів гурт селян; ми підійшли до них.

Всі селяни були вдягнені в штани з своєручного полотна, в такі ж сорочки. У декого зверху ще вовняна біла коротенька кацавейка. На ногах тільки в одного були черевки, решта чоловіків і жінок — босі. Це не тому, що зараз

літо, — вони не мають що взути ні влітку, ні взимку.

Хоч довкола казкова природа, зелені букові та грабові ліси, полонини, порослі густою травою, гірське повітря, проте перед нами були люди, які ніби щойно вийшли з лікарні: худі, жовті, з опухлими ногами. Шістнадцятилітні хлопці, здавалось, мали не більше за десять-двадцять років. Тут же, за дворами були й їхні «грунти». Це — маленькі клантики землі кроків на тридцять завдовжки і стільки ж завширшки. Заступ легко достав до каменю, а тому без угноєння нічого не родило. На цих клантиках поля зеленіла кукурудза, росло тріхи картоплі та цибулі. Оце й усі прибутки від землі, та під час великих злив вода все зносила. Корівки й вівці дерлись на схили гір, пророслих травою, які називаються полонинами.

Ми зайшли в одну, другу хату. Темні сімці з низенькими рипучими дверима заставлені якимсь начинням, стіни лиснять від сажі: димарів немає, і дим з печі виходить просто в сіни, а звідти розтікається по горішці і шукає собі виходу попід стріхою. В хаті з маленькими віконцями стояла в кутку, мов танк, вариста піч, у другому — піл, накритий ряденцем, а в третьому — стіл із струганих дошок. Долівку ясно вкривали сліди курчат, які пищали десь попід пічкою.

На все село була тільки одна хата з димарем, і тому її господаря вважалась

заможною. На долині живуть далеко краще, в більших достатках. Там немає ні курних хат, ні стількох босих, але мадярські куркулі захопили кращі ґрунти й виноградники в свої руки, а українців відтиснули в гори.

Верховинці працювали в лісах дроворубами і на тартаках, де їх нещадно експлуатували всякі орендарі й торговельні компанії. Живучи весь час серед незайманих лісів, люди, майже не зачеплені культурою, наражаючись щодня на небезпеку від дикого звіра і незрозумілих для них законів природи, вірили в злих і добрих духів, у лісовиків, у нявок та мавок, у все те, що могла витворити уява релігійної людини, яка опинилась перед лицем грізної природи. Звідси народжувались всякі вірування, прикмети, звичаї, навіть уся поведінка. А з цього складається й побут.

Саме цей побут закарпатських українців і зображується в художніх творах місцевих поетів і письменників. Нам варто зазгадати з цим побутом хоч би для того, щоб бачити, як радянська влада посунула у нас вперед культуру і які нескромні умови життя радянських трудящих з життям наших братів із Закарпатської України, яких нещадно експлуатували. Ставши радянськими громадянами, вони так само хутко позбудуться злиднів і тієї темряви, в якій їх тримали капіталісти.

Петро ПАНЧ.

Була такою простою та звичайною, що, здавалось, її в селі не є.

Дитиною трудилась, як мурашка, много більше, як стачили її сили, а потім, як піросла, стала заважати в хаті й пішла служити по людях зимами. А коли її забирали з наймів додому, літом йшла на заробітки — на жнива, на копання, щоби зимою мачушині діти мали що їсти. Так і постаріла в наймах та роботах, забувши й про дівування. Коли так і повернула в дім і мусіла ждати, накінець, жениха, гнівались на неї, як на стару дівку, деколи й кричали, змагалися бити, але все таки не було помічі, мусіла зостати в хаті, бо була старшою дівкою, не могла йти в найми...

Сталося так. Прийшла пошесть на людей. Захворів спершу отець, а потім і мати з дітьми. Обходила їх щиро та вірно аж до самої смерті їхньої, яку зустрічала з великим страхом і душевним потрясінням. Оддала би була себе за них, та не могла. Остала так сиротою з братом-підлітком, що зараз хоч силами далеко їй не дорівнював, почав красти все з хати, бо все вважав за своє, ба й бити її намагався. Аж одного разу, коли вже в хаті нічого не було, не видержав утік у світ.

Остала самотня в хаті, як перст. Літом ходила на заробки до газд — робила на нивці, а зимою — на хворост.

Потім прийшов він. Був який був, аби чоловік... Благий і боязливий, перед людьми все

застигнений, тому й вибрав її самотню. Зате в праці, межи людьми, був інакший, снажливий, пильний, і все, що робив, з якимсь з гарячим посумком давав їй.

Одного вечора повернув з торгу, та не сам, з коровою. Чекала його дома нещасна вістка — мусів на війну, як і всі інші... Й пішов. На станції обняв її, в перший раз поцілував, бо так робили й другі, хоч із стиду ледве на ногах держався... Казав їй тільки вважати на корову, більше не знав, що сказати, і не міг бо губи йому тряслися...

Ждала його терпеливо сама. І Сивуля ждала з телятком. Однак, не прийшов за тиждень, не прийшов за рік... Зате в село прийшли вояки в довгих синіх плащах, з дивними машинами

на раменах, багатьох в селі побили, взяли і ззіли Сивулю, а потім і теля... Лиш їй нічого не сталося. Потім прийшли сірі, побили синіх, а потім самі кудись зникли, і все стало знову таким, як колись.

Многі, що пішли на ту війну, на першу світову війну, повернули, многі не повернули. Її Михайло не повернув... Значить, пропав... Отупіла з того, як дерево.

І потяглися довгими рядами дні, звичайні, один як другий, сірі дні. Садила кукурудзу, квасолу, бараболу, зимою прjala, — мала що їсти, мала одержу. Думала, що живе добре, і не зчулася, як роки журавлями відлітали в даль, а тому що були сірі та пісні, як один, не числила їх і не творилася ними. Лише хатина мінилася. Ставала чорною й присліпла від диму. Зі старості крізь стріху показались кізлі, як ребра, перегнулася взад, мов згорбилася, а віконця запали, як очі в старухи. Коли падав дощ, до середини текло і в хаті утворилася калюжа, яка вже ніколи не засихала. Тому й не дивно, що в хаті завелася стільки всякої біди — миші, жаби, горголиці та інші нечисті, що перед нею нічого не заховаєш, не вкриєш... Спочатку боролася з ними, потім покорилася, бо мусіла. Стіни зачали обпадати, і як на них не ліпила глину, все гіршало, а сухе й біле під подом все чорніло й чорніло від диму, що тисячею щілин вилазив з печі та хмарою крутився під лісоу.

З хатиною опускалася і вона. Стала задріпаютою та брудною.

Одного дня, по довгих роках, в селі об'явився брат. У сірій дешевій городській одержі, з великою купованою торбою за плечима, сухий і довгий, як жердь, з'явився коло хати й став уперед дверима. Була світла місячна ніч. Коли пушчала його до хати, а пізнала його і голос його пізнала, — серце в ній билосся, ноги плуталися в порозі. Був не тільки чимсь новим, незвичайним, але був братом. Був дуже втомлений, ліг спати в потемках і скоро заснув. Цілу ніч бділа над ним і не спала, така була щаслива... Та рано, коли подивилася йому в лице, було як у чужого, і очі в ній були чужі. Не відповідав на її запитання, навіть не дивився на неї, тільки сказав, що, на жаль, хата страшно запущена, як і вона, і зараз він переселиться до свого родака.

Значить, не мала брата... Скоро оженився, виділив свою половину, оставивши їй найгірше. Та що найбільше її боліло, було те, що ні раз не проговорив до неї.

Жила як і передш. Літом працювала на нивці, або в газдів, зимою прjala чи збирала хворост... Та раз з'явився брат, ні з чого почав з нею сварку. Із нічого розгорівся, став кричати й вигрожувати їй кулаками, з тупою ненавистю і погородою до неї. Називав її всяко, а уста його укривались їдкою піною... Не могла йому й слова відповісти, тільки судоорожно плакала.

Відтоді напав її страх перед братом. Тільки його забачила десь, тільки подивився десь на неї, починала тряситися.

Одної ночі пробудилася од великого світла в віконцях. Вибігла на двір та так і впала на землю. Нічого не тямилася, тільки виділа, що її хатина горить, як свічка, і полум'я звисало над самим оконцем і дверима. Так і лежала й не могла опам'ятатися, доки стріха на хаті не впала й не прикрила її хвилями диму, в яким найшли її люди й витягли на свіже повітря, а то була би задушилася в ім, скінчилася разом із кучею. Як опам'яталася, сіла на румовищі, страшна й пелехата, і сиділа так три дні й три ночі і була би померла з голоду, якби не люди.

Перша прийшла багачка Михайлиха, не з співчуття, але із своєї вродженої ненависті до всього, яку все таки треба було укривати.

— На, їж! — тикала їй кусок черствого хліба в руки і з злобою усміхалася.

Мовчала, брала хліб, а він застрявав їй у горлі.

Приходили й інші, стали поодаль і дивилися на неї. Потім рішили відвести її набік, щоб не сиділа на руїнах.

— Іди по людях, — говорили, — і так тяжко тобі жити.

І пустилася в дорогу.

Коли була за селом і з горба подивилася на далекий світ, що простягався перед її очима, стало їй страшно, й жаль, досі незнайомий, схватив її за серце, над своєю долею тяжкою, над своєю бідною.

В долині побачила ряд ям. Коло кожної — зламаний хрест... Догадалася... Тут були колись люди в синіх уніформах... Як і її Михайло... Стояла й довго дивилася на ті ями... Хоч то давно було, перед нею, як живий, устав Михайло... такий засоромлений і червоний, яким все був... Ходить він межі тими ровами й намагається все в порядок привести, як йому наказали, бо він все слухняний був і працюючий... З того його змагання коло тих ям стає їй тепло коло серця. Так і не зчулася, як увійшла до одної з ям.

Було тут мокро і духло, як і в її хатці, коли бувало паде дощ... Ось і стіл з надгнилими ногами, ось і пічка з зачадженими боками...

Сіла на круглий виступ у стіні й задумалася.

Значить, у такій ямі жив її Михайло, чому би не жити і їй тут... Положила на виступ у стіні тайстрину, а сама прийнялася розкладати огонь в печі. Загорівся скоро, не курів і наповнив хату вогкою теплотою. Торік, догадалася, бували тут цигани, але потім настрашилися і втекли... Звичайно, цигани, але вона нічого не боїться. Потім повернула в село, натеребила на своїй нивці бараболу, до вечора повернула в яму й почала варити їсти.

— То ти, Гафіє? — почувла нагло голос над входом.

Виглянула — газдиня Михайлиха, сусідка.

— Добре тобі тут? — сказала, і очі її щасливо усміхнулися, була вдоволена, що бачить її в ямі.

— Давно було сюди перейти, і цигани тут бували.

І пішла. Подивилася їй вслід, як пристало сусіді. Вже й не думала повертати. Се якраз і добре місце для неї... багачка казала... значить, людям чудно не буде...

□ □ □

Почалися довгі дощовиті осінні ночі. Дощ лився, як з цівок. Коло входу в яму прорзався цілий потік, дзвінко стікаючи вниз, не так, як у хаті бувало... Незадовго потім краплі води почали звисати зі стелі, яка цілком промокла, злучалася одна з другою, все густіше й густіше спадаючи на землю. Тільки місце коло печі, де спала, було ще сухе. Вода збиралася посередині й стікала в потічок, дзюркотючи по камінцях...

Дивилася на ті краплі, і почав її брати страх перед ними. Збиралася їх безмежна сила, і відчувала їхній страшний напір, готовий затопити собою хатину і її саму. Дивилася на них зі страхом і безперестанку... І чогось почала дуже боятися і не могла догадатися, чого боїться... Потім догадалася, що недалеко, може на пару долонь від ями, стоїть зламаний хрест... значить хтось там похований лежить... І почала дрижати цілим тілом, так що зуби їй цокотали, не можучи дотулитися один до другого. В тім і заснула, бо на дворі було сьогодні холодно.

Коли пробудилася, страх обхватив її, в стіні побачила величезну щілину, а одна деревина з поду звисала вниз. Дивилася на неї і, як дивилася, здавалося їй, що ніяк її не бачить добре. Витріщувала очі, а все таки здавалося їй, що не бачить. Потім, коли потемніло в ямі, дивилася далше в пітьму, не затворяючи очей, вже нічого не думаючи й не розуміючи.

Нагло щось грюкнуло... Дверцята із пічки злетіли, серед хати блиснуло жаром, горнець з квасолею на плиті захитався й запищав, запахло гарматним порохом, який так добре пам'ятала з війни, а в щілині, що була зі сторони гробу, показав голову Михайло її — засоромлений і червоний, як завжди, крадькома й торопливо запитав:

ОЙ, ЗАЧАЛА ЗОЗУЛИЦЯ ГНІЗДО СВОЄ ВИТИ

Ой, зачала зозулиця гніздо своє вити,
Збиралися мадярики вкраїнців згубити.

Збиралися мадярики русинів згубляти,
І просили в німця поміч аби їм помагати.

Ой, як заслав німець поміч вкраїнців згубляти,
Та зачали тисячами в Росію тікати.

Пішли вони у Росію й там ся підучили,
Вернулися в Закарпаття й мадярів побили.

Як зачали закарпатські з руськими стріляти,
Не встигали мадярики за Дунай втікати.

Ой, думай, мадярику, маєш що думати,
Вже не будеш нашим жонам персти обривати.

Персти обривати і очі копати,
Вже не будеш наших дітей в колодязь метати.

В колодязь метати, із хат виганяти,
Буде тобі чорний ворон кості розтягати,

Буде тобі чорний ворон кості розтягати,
Будуть тебе наші хлопці ногами топтати.

Ой, ногами топтати і в Дунай носити,
Вже ти більше не всімишся проти руських іти.

Проти руських воювати — це дурна дурниця,
З нами Батько, з нами Сталін, як в небі зірниця.

Вже мадяри позбивані і німці готові,
Ой, ми вдячні визволенню Батьку Сталінові.

Склали: Ганна СОПКО, Василь ФЕТЬКО, Іван БІТЛЯН.
(с. Пушкіно, Севлюської округи).

— Ти тут, Гафіє?

— Я, — одповіла й зацікавила з дива.

Виліз тоді з ями в синій одежі й почав ходити по хаті так, як коли б се була його власна хата.

Перестала боятися. Розговорилися про всячину, бо все те було таке просте й звичайне, що Михайло появився, як і все інше. Серце їй почало битися з радості, і вона, забувши про все, почала голосно сміятися і аж загорілася з захоплення. Потім налила йому миску квасолі ї собі. Сіла за стіл, їла й любила, як він їсть. Іли й говорили довго, любуючись одне одним, як діти.

Настали довгі осінні дні. Дощ падав безперестанку. Люди не могли зібрати з поля кукурудзу й вибрати бараболі. Говорили, журилися, та лихові помогти ніхто не міг. То й почали всяко судити.

Михайло являвся, одходив, потім знову являвся... звичайно, на службу, бо мав важну службу... Та межі іншим то їй зовсім не інтересувало, не дивувало.

Одного дня, коли дощі пройшли й показувало на погоду, сонце по довгій хмурі знову засвітило, ба і з цікавості заглянуло й до ями; вона сиділа з столом і їла разом з Михайлом квасоллю, розмовляючи про новий кукурудзяний хліб, що так красно пахне восени, побачила над входом багачку Михайлиху, яка витріщеними очима дивилася на неї.

— Тобі для чого дві миски й з ким ти, небого, розмовляєш? — зазвідала багачка, та так як би збиралася втікати.

— Та своєму Михайлові, — сказала й зареготалася. — Які ви дурні, ха-ха-ха!

— Який Михайло? Та Михайло давно помер, — сказала багачка й заглянула, нагнувшись обережно, в яму...

І справді, коли оглянулася, Михайла не було.

— Михайле, Михайле! Де ти дівся? — закричала і з страху, що Михайло зняковів перед багачкою, втік і більше не поверне, почала голосно плакати...

Багачка дивилася на неї, потім все порозуміла, груди їй почали сильно колихатися, закричала, і з усіх сил почала втікати в село долиною.

□ □ □

Та почалася знову сльота. Дощ падав три дні й три ночі, та все ще не вибиралося. Сиділа на порозі й ждала Михайла, але він не приходив. Вже стало смеркатися, з півночі подув вітер, дихнув дощем, і хмари почали розступатися. Потім зза хмари на заході виглянув місяць і освітив усе доколя кривавим світлом.

Якби Михайло прийшов нині, було б видно йому з нею сидіти й говорити тут, — подумала

й почала голосно говорити до себе, зовсім поринувши в свої думки й слова, що чогось почали, мов живі, кружляти довкола неї в різних дивезних закрутах і скоках. Втім подивилася вгору і над ямою побачила брата... Стояв, дивився на неї червоними і гарячими очима, що аж світили в сухім блідім обличчі на довгій тонкій шії... Скрикнула й заверещала з страху та й подалася взад. Та втім брат ізза себе витяг тяжкий кіл і з гадячою злобою почав близитися до неї, піднімаючи його поволі вгору. Потім нараз замахнувся...

Скрикнула, зняла руки вгору і впала на землю під тяжкими ударами в голову...

На другий день зійшлися коло її тіла над ямою перші жони села і радили раду, як її належно погребти. Діло не просте. Зналася з нечистим, жила з ним, годувала його... Ось чому вічні дощі крутилися над селом, що все зілля пропало, люди нічого не збрали... Ось тепер знаться, чому в її брата вічно гинула худоба та вмирали діти. Та й задавив її, шез би...

Натовкли скла й насипали їй в рот, до труни набили глогу й вложили їй, положений долілиць, єврейське письмо... Кожда щось знала, кожда щось баяла, бо, живучи-будучи, багатьом придивившись, багатьом навчившись, а біда по людях ходить...

Коли везли її на цвинтар, усі жони сипали на дорогу мак, бо ховали відьму, та й не хоть яку відьму.

ЗАКАРПАТСЬКІ КОЛОМІЙКИ

Закувала зозулиця там, де біла глина, прийшла вістка у Карпати з Москви від Сталіна.

Милі мої, любі діти, карпатські вкраїнці, прийдуть швидко у Карпати червоноармійці.

Незабаром на Карпатах муть ворога бити, вб'ємо могли нашим щастям і вас наділити.

Як зачули тоту вістку карпатські крайни, пішли они в ліс зелений, стали партизани.

Стали они мадяронів з карабінів бити, стали дівки-українки червен прапор шити.

Шили вони червен прапор, пісеньки складали, із дня на день Червону Армію чекали.

А як почав із дерева листок відпадати, стало часто совітські гармати чувати.

Стали д'нам ся наближати російські «катюші», стали німці з мадярами, мов трупи без душі.

Стали клясти, проклинати Гітлера й Гортія, смертю свою віщували, вже марна надія.

Як зачали з мінометів червоні стріляти, стали німці з мадярами, як снопи, падати.

Стали они проклинати і тоту хвилину, що їх мати породила в нещасну годину.

Стали руські з автоматів безперестанку бити, стала зла кров фашистская потоком ся лити.

Закувала зозулиця в неділку із рана, над Карпатськов Українов вже червена фана.

Бо уже ся ісповнила прадідів надія, Закарпаття визволила Червона Армія.

Стали хлопці закарпатські Сталіна просити: милий батьку, відбери нас в червоні служити.

Милий батьку наш Сталіне, в нас така надія, що цілий світот визволить Червона Армія.

Бо й ми тебе та просимо закарпатські хлопці: прийми і нас в своє військо, в твої добровольці.

Мемо вірно і відважно ми тобі: служити, фашисти нас катували, хочемо їх бити.

Бо й пише їм Сталін з Москви: хлопці закарпатські, як ви собі бажаєте — будь по вашій ласці.

Пішли хлопці закарпатські всі у добровольці, та й потекло із фашистів до коліна кровці.

Записав Д. ТИСИН
у Великому Бичкові.

Ми їхали від Мукачева в гори долиною шумливої Латориці. Туманіли повіті синявою далекі полонини, закриваючи обрій. Ближче темніли ліси, які стояли ярусами один над одним, мінячись на сонці всіма відтінками зеленої барви. Щось неповторно-поетичне було в цих карпатських краєвидах.

Годину тому ми оглянули палац графа Шенборна, колишнього володаря земель і лісів Закарпатської України. У цьому палаці, гострі червонадахі башти якого ми здалека бачили на зеленому тлі столітніх дубів і смерек, тепер організовується будинок відпочинку для робітників — перший на визволеному Закарпатті. Старі лісоруби, старі батраки, які весь вік звикли в наймах у графа Шенборна, тепер, сидючи за кухлем пива в його кабінеті, розмовлятимуть про нові й старі часи.

У сусідньому селі Поляна в нас була цікава розмова з дітьми і з педагогами створеного тут дитячого табору. Ми побачили якусь сотню веселих і життєрадісних хлопчаків та дівчаток у новенькому літньому вбранні. Це були діти партизанів і найбільш робітників та селян.

В гірському селі з ніжною назвою Голубине, недалеко від Сваляви, чималий натовп людей перегородив шлях нашої машини. Ще за хвилину ми опинилися в шумливому веселому колі. Була неділя, лунали пісні, грала музика. Трохи остеронь кілька пар завзято крутилися у вальсі.

Але тут же з'ясувалося, що це не звичайна недільна гулянка. Ми потрапили на весілля. І весілля теж було незвичайне. Молодий капітан, русавий хлопець з Харкова, герой боїв за Карпати й Будапешт, Віктор Нагорний, одружився з місцевою дівчиною Лізою.

Але де ж вони зустрілися, де вони взнали один одного?

— Ви бачите оті сині гори, оті зелені ліси? — з посмішкою вимовляє Віктор Нагорний. — Я за них воював. І от Карпати подарували мені за це свою дівчину.

Це жарт, але правда не менш романтична, ніж ота вигадка. Віктор зустрів Лізу під Будапештом в пору гарячих боїв. Вона поневірялась в одного мадярського пана. Молоді люди полюбили один одного. І ось тепер, разом з друзями, він привіз її сюди до батьків, у рідне село. І от сьогодні в Голубиному — весілля.

Круг великого столу, який стоїть посеред двору, сидять тільки старші. Молодь танцює під скрипку та бубон. Хлопці захоплено й заздро поглядають на капітанові погони й орденні. А дівчата такими ж заздрісними очима дивляться на Лізу.

— Він з великої України...

— А ото в нього, бачте, зірка і ще зірка, і медаль. За те, що добре німців бив.

Остеронь сидять на лаві три жінки. Вони вже трохи напідпитку. Високими голосами витягують вони старовинних весільних пісень. Співають так само, як у нас на Полтавщині.

Коли на якусь хвилину жінки замовкли, з гурту молоді вихопилась нова коломийка можливо, складена в цьому ж селі:

— Ой, Сталіне, Сталіне,
Сталіне великий,
Хочем бути в одній хаті
З тобою навіки.

Старі сидять за столом і приязно поглядають на молодь. Ні, не було ще такого весілля в Голубиному.

І, може, ця незвичайна подія в житті села красномовніше за все говорила їм, що вже Карпати не відділяють їх від рідної матері-України. Нема кордону-загорожі. Якщо отой білявий вояка-харків'янин бере чорняву дівчину з далекого гірського села за Карпатами, то чи потрібні кращі свідчення до того, що вся українська земля від краю й до краю живе в єдиній сім'ї, під одною стріхою.

Кожного, хто проходив чи проїздив мимо, зупиняли й запрошували випити за щастя молодих.

Тож і ми, від усього серця поздоровивши Віктора й Лізу і випивши за їхнє здоров'я та й за всю чесну громаду, ледве вирвалися з веселого полону.

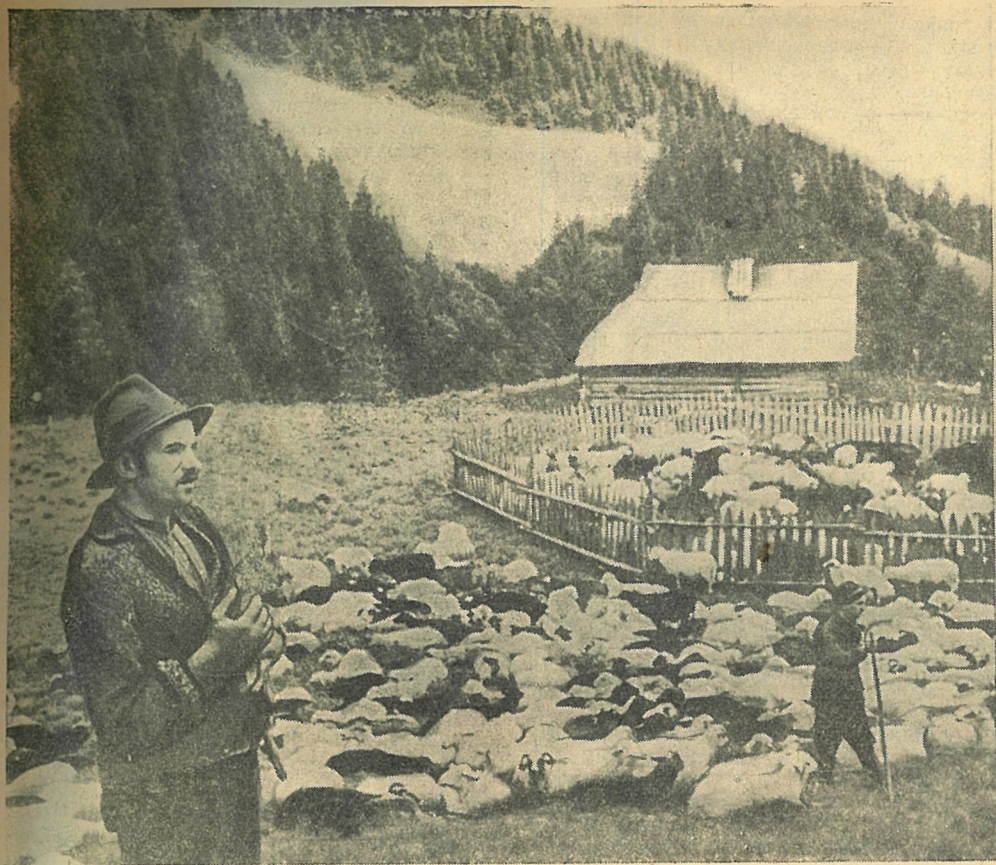
І, ідучи долиною прудкої Латориці, яка простягалась голубою стрічкою серед зелених лісів, ми ще довго чули пісні й музику, які линули з села, що має таку хорошу, ніжну назву — Голубине.

Семен ЖУРАХОВИЧ.

Гуцульська молодь.

Фото Г. Угриновича.

На гірському пасовиську в Карпатах. — Гуцульська родина.]

Фото Г. Угриновича.

СМЕРЕКА

За виломом скелі — смерека,
Усохла, зів'яла, одна...
Схилилась... А думи далеко —
Де сонця ясна сторона.

Де зливні дощі водоспадом
Приймає родина...

СПРАВЕДЛИВІСТЬ

Після злидених курних хат на Верховині це село здавалось дивним і незвичним. Хороші кам'яні будинки під цинком та черепицею, масивні, побудовані на багато років, паркани, солідні господарські будівлі по дворах — справжні маленькі фортеці, відгороджені від усього світу.

Все говорило про те, що у Вишньому Коропці господарі цих котеджів жили в достатках, і одвічні карпатські злидні не заглядали сюди.

В більшості будинків вільно гуляє вітер, вриваючись через розчинені двері. Господарі цих добре впорядкованих сільських котеджів втекли світ за очі, ледве почувши в Карпатах рішучий голос нашої артилерії.

Це були німецькі колоністи, які зручно розташувались на закарпатській землі і витиснули в гори її справжніх, законних володарів. Твердий порядок склався в селі: німці — хазяї, українці — наймити.

Тепершній голова сільського Народного Комітету Федір Райда разом з усіма поневірявся в наймах, жив у чужій хаті і разом з іншими скаржився, що голіруч нічого не вдієш з клятими німцями, які всіх обплутали й обернули на робочу худобу.

Ми курили з Райдою махорку, яку дав його знайомий червоноармієць, і говорили про сільські справи. Я дивився на його чорні порепані пальці, які з зусиллям перегортали списки односельців, наділених землею збіглих колоністів. Дивився і прислухався до голосу — в ньому звучали наївні гордощі: недавній наймит так вільно говорить про державні справи!

Коли рипнули двері, і поріг хати переступив високий, худий чоловік, голова обернувся до мене:

— То Бодрак Василь, наш новий брат. Чи так, Василю?

Василь мовчки кивнув головою. Досить було глянути, щоб без запитань побачити, з яких місць цей чоловік. Все в ньому виказувало гуцула: і різко обкреслений профіль, і засмагле обличчя, і характерні вуса, і швидкий гострий погляд.

Здивовано глядів я на його вбрання, не розуміючи, як ще тримаються на тілі лахміття з нашитими одна на одну латками.

Я зачекав, поки Бодрак і Райда тричі перчитали по складах якийсь папірець, і голова урочисто приклав до нього печатку: це був акт на передачу біднякам німецьких меблів. Тепер можна було поговорити, і незабаром я ознайомився з історією цього верховинця.

Ліс годував його батька, ліс давав хліб і Василю та його сім'ї. Хліб завжди був вісяний або кукурудзяний, але Василь і Марія, його жінка, не ремствували: вони ніколи не бачили нічого кращого і призвичаїлись до свого вбогого життя.

Але прийшла біда, страшніша від голоду. На лісових дорогах з'явилися німці і незабаром вивезли Бодрака в Німеччину. Він рубав вугілля замість того Карла або Фріца, що вдяг зелену шинель і вирушив за Карпати вбивати єдинокровних братів Василя Бодрака.

Сім місяців працював верховинець у забоях шахти «Лівонія». Звикши змалку до цілощого повітря Карпат, він задихався в похмурих штольнях, де часто натрапляв на трупи загиблих земляків. Ослаблі руки не раз випускали відбійний молоток; не раз підгинались коліна, темніло в очах від голоду. Одного разу Василь очутися на рейках підземної вузькоколійки. Ця непритомність принесла порятунк: «Лівонія» не потрібні були інваліди, і Бодрака вигнали з шахти.

Земляки не впізнали Василя, коли він повернувся з Німеччини. Ще довго його виводили на вулицю попід руки. Дуже помалу розгоралася в ньому заціліла іскра життя. А коли хтонебудь з сусідів згадував при ньому про Німеччину, Василь бліднув ще більше, пальці його стискалися, на губах виступала кров.

Василь став говіркішим, коли гучна карпатська луна донесла грізний гуркіт російських гармат.

В одну з осінніх ночей на вулицях села почули безладний тупіт, пронизливі гудки автомашин, вигуки німців та мадярів. Шлях відступу їх проходив через це гірське село.

На ранок — це було у вівторок — у двір до наймита вдерлись німецькі солдати і забрали єдину корову. Марія, безсило опустивши руки, дивилась їм услід:

— Добре, що хоч самі лишилися живі...

Один з німців обернувся у воротах і глузливо кинув:

— Не сумуй, хазяйко, завтра знову прийдемо!

Вони додержали слова: прийшли в середу і забрали коня. Василь кинувся до воріт, розчепіривши руки, спробував закрити собою вихід, але йому під ніс піднесли пістолет, і він почвалав у хату.

У четвер гості з'явилися, ледве розвиднілось — мабуть, цей двір не минала жодна біда. Цього разу вони чогось шукали в хаті, скрізь нишпорили, вигребли з усіх закутків рештки кукурудзяного зерна і навіть за піччю надбали черствий вісяний корж.

Василь, не блимаючи, дивився на помертвіле обличчя жінки — за три дні вона постаріла на три роки, дивився на слези в очах доньки... Йому вже нічого було втрачати, однаково голодна смерть хазяйнуватиме в його старій батьківській хаті.

— А тепер поверніться, щоб підпалити хату! Чого жаліти нас! — крикнув він офіцерові. — Приходьте, сам веркаль подам.

— Подумаю, — коротко відповів німець. — Непогана ідея! Це буде веселе видовище.

І в п'ятницю хата Василя Бодрака запалала.

Два німці плеснули на стіну гасу з пляшок і запалили смоляними гілками. Через кілька хвилин вогонь перекинувся на хліб, лизнув сусідський паркан, а там перейшов і на сусідську хату. Безпорадно металась людина по вулицях.

Село згоріло в п'ятницю. А в суботу зраня, коли ще дотлівали головешки, на згарище знову прийшли німці. Вони спокійно дивились на заплаканих жінок, на сумних дідів, на дітлахів, які порпались у попелі.

— Ви всі підете в Німеччину! — сказав офіцер. — Ми не можемо залишити вас на розправу росіянам.

Ми їхали від Мукачева в гори долиною шумливого Латориці. Туманили повіті синявою далекі полонини, закриваючи обрії. Ближче темніли ліси, які стояли ярусами один на од. До мінячись на сонці всіма відтінками води; чейрви. Шогня каторжнотеттєз силу тягнути ноги, помалу сходила по крутих карпатських схилах.

Василь ніс доньку на руках. Вона знесилена і лежала з заплещеними очима, в гарячці. Бодрак знав, що саме це підтримує в ньому сили: він чекав, поки колона доплетається до села Вишній Коропець. План його був простий, але майже безнадійний: там живе сестра Марііна, і, якщо пощастить втекти, вона переховає їх; і вони врятуються.

І вперше Василеві посміхнулася доля. Коли в Коропці німецький конвой почав ганятись за поросям, Бодрак з жінкою і дочкою кинувся на городи. Там вони пролежали до ночі — конвоїри не помітили, що вони зникли.

Погріб Марііної сестри п'ять днів був їм притулком. І все таки хтось виказав їх. В мукачевській орст-комендатурі Василя топтали чобітьми і рядові жандарми, і сам пан слідчий, та ще й загрожували, що повісять. Але вагони з верховинськими каторжанами були вже далеко, і жандармам довелось випустити гуцула, відшмагавши його нагаями.

Це була перша маленька битва, виграна Бодраком. Німці й мадяри забрали все його добро, худобу, спалили хату, але одного воїни не змогли зробити: не змогли перетворити його на раба, відірвати від рідної землі.

Тих же таки днів Червона Армія виграла свою велику битву на Карпатах. Кидаючи вілли та будинки з нагробаним добром, німці тікали долинами Турви й Латориці. І Василь Бодрак дивився, як повз нього на возах, машинах, велосипедах, а то й просто пішки тікають, рятуючись, куркулі-колоністи з Софії, Вишнього Коропця та інших сіл.

Ні, не марно він страждав, якщо дожив до цієї щасливої години! Помста, торжество справедливості — ось що стало найкращими ліками для змученого серця. Якби очима можна було вбивати, німці ще поквалівіше відверталися б, уникаючи палючого зору цього обшарпаного гуцула.

Оли жінка й дочка кинулись на шню смуглому юнакові — запершеному і стомленому дяньському офіцерові, Василь також підійшов до нього:

— Будь мені за сина! Як звати тебе, чоловіче?

— Василь, — сказав піхотинець, що мав погони лейтенанта. — Згода... Батька мого німці закатували в Полтаві.

І вони обійнялись.

Це все розповів мені того дня верховинець Василь Бодрак в селі Вишній Коропець на Мукачівщині.

Решту я побачив сам.

Він повів мене в свій будинок. Після лісної халупи будинок цей міг здаватися палацом. В коморі валявся портрет німця Фогеля, колишнього власника будинку, та портрети його вусатих і пикатих предків. Бодрак ще ніяково почував себе в просторах і світлих кімнатах і обережно ступав по чистій до блиску підлозі. За вікном видно було оброблені грядки великого городу, де жінка й дочка гуцула працювали з сапками в руках... Верховинець, розорений німцями, — в будинку збіглого німця — в цьому була глибока справедливість! І все це зробив той смуглявий хлопець з Полтавщини, якого він узяв собі за сина! Також Василь... Дай бог йому здоровим пройти всю Німеччину до самої «Лівонії» і за все порухатися з німцями.

Я йду з Бодраком через поле, високий хліб полощеться під сліпучим сонцем. Земля! Василь врізався в цю землю плугом. Він перебирав по зернині посівний матеріал, що його дали в комітеті. Від світанку до ночі вивозив на поле угноєння, викидав своїми руками кожен стеблинку бур'янів. Василь знав, що тепер усе залежить від нього самого. До того ж він почав менше задихатись від кашлю в це літо повернення до життя.

Ми йдемо поруч. Склавши на грудях руки, Василь задумливо дивиться в миготливу далину, на гори, які сизим кряжем простяглися на обрії. Він, напевне, бачить усе своє минуле тяжке життя в карпатських Верховинах і ту вузьку та слизьку стежку, якою він видирався багато років, падаючи й розбиваючись до крові. Перед його очима — долина Латориці, веселе шумливе хлібне море і широкий світ, в якому Василь Бодрак вперше відчув себе людиною і господарем на землі.

Юрій БУРЯКІВСЬКИЙ.

СЕЛО НА ДОЛИНІ

Ми стояли на асфальтовому шосе під одянокою вербою, а дощ лив, як з відра. В скісних його струменях синіли Карпати, ховаючи свої верховини на дні густої хмари.

— Вже вечоріє, — промовив я.

Шофер безнадійно глянув на свій мотоцикл і тихо зітхнув.

— До нього треба коней. Тепер він не є мотоцикл.

— Я б і кіньми поїхав, та де ж їх добути?

— Коней? — зрадів шофер, і одразу запропонував: — Тут є останнє наше село. Далі вже інша округа, і там я не маю влади.

Я здвигнув плечима, не розуміючи — про яку владу може говорити звичайний шофер, розув черевки, і ми покотили наш мотоцикл через місток до села. Півгодини тому я ще мчав з міста Мукачева до Берегового, і навіть не встиг добре познайомитися з шофером, а тепер уже й дощ стихає, а ми все ще тягнемо свій мотоцикл по грязюці, заздро озируючись на чисто вимитий асфальт, що стрілою простягнувся в Карпати.

В ковороті шофер гукає двох парубків, і вони, привітавши його, по-військовому, хочуть брати наш мотоцикл. Я зупиняюсь перед таблицею на дубовому стовпі. На ній дбайливо виведено олійною фарбою слова:

Нижній Коропець —
русицьке село.

Вітаємо Червону Армію!

В село вертають з поля люди. Одні, вітаючись, кажуть — «Слава-йсу», інші — «Добрий вечір» або просто — «Драстуйте». Хати стоять у садах, кріті черепицею, гонтом, а найбільше соломою. Під хатами соняшники цвітуть, висока ружа, над ганками в'ється дикий виноград. Призби пообмазувані жовтогарячою глиною. І вийнуло зразу на мене чимсь рідним та дорогим і згадалось тихе село десь коло Великої Багачки на Полтавщині, тільки тут синіли Карпати здала, купаючи свої верховини в променях вечірнього сонця.

Шофер забіг у двір запитати про коней. а я зостався з парубками коло мотоцикла. Видно, тут усі люди знають шофера й поважають, бо говорять з ним поштиво, перші йому вклоняються, а один господар навіть запросив його в гостину.

З воріт вийшов босий чоловік у фетровому брилі і довгий полотняний сорочці навипуск. Парубки йому вклонилися й стали остеронь. Шофер, певно, розповів йому, хто я та відкіля приїхав, бо чоловік простягає руку й урочисто каже:

— Голова сільського Народного Комітету — Іван Зольд, тутешній житель. Вітаємо вас з рідного Києва — в рідному селі нашому!

Заходимо в хату. Виявляється, що відтоді, як через село пройшла Червона Армія, я тут — перший цивільний гість з великої України, і тому одразу потрапляю в скрутне становище. Я хочу докладно розпитати про життя села, а Іван Зольд хоче все знати про Радянську Україну. Отже, розповідаємо один одному навперебій.

— А чому у вас прізвище таке дивне — Зольд?

Іван трохи ніяковіє і пояснює:

— То, прошу, не є мое прізвище. Я називаюсь Іван Зелений. Так і прадід мій називався, бо ми українці суть. А дід мій став на службу до лісу, і його так перехрестили. Бо зелений то по-їхньому — «зольд». Я хочу тежки назад вернути своє прізвище. Вже й син мені пише про це. Мій син є танкіст.

Я перегортаю два листи Євгена Зольда, гвардії рядового, який вступив добровільцем до Червоної Армії і пройшов з боями всю Закарпатську Україну та чи не половину Польщі й тепер видужує десь на Віслі після тяжкого поранення. Він пише батькові, що скоро прибуде до рідного дому, і просить, щоб його мати Олена Сливка (в цім краю жінка залишає за собою дівоче прізвище) не турбувалася: «бо я туй, мамо, всьо маю доста, тільки лежу та їм та на сонечку вигріваюся».

Карпатський краєвид, Село Ясеня.

Фото Г. Угриновича.

Панорама міста Рахова.

Фото Г. Угриновича.

В селі доброволець Червоної Армії — почесна людина. Важко тепер сказати, котрий парубок перший став ним, але досить того, що тільки-но Червона Армія визволила село, кілька хлопців прибігли до нашого командування й просили прийняти їх до війська. Двадцять добровільців пішли на фронт із села. Чутка, що добровільців приймають, розлетілася по всім краю. Сини Закарпатської України в лавах Червоної Армії кров'ю завойовували волю для свого народу. Василь Білан загинув смертю героя на далекому мадярському озері Балатон. Шість добровільців повернулися в село з важкими пораненнями.

В той час, як тутешні добровільці Червоної армії добивали фашистів, до села прийшла нова звістка. Народна Рада Закарпатської України, вдовольняючи одностайні клопотання сільських Народних Комітетів, ухвалила розподілити по селах усі графські та панські землі. Докотилася ця звістка і в село Нижній Коропець. То було в селі справді велике свято. Приїхав землемер, вибрали земельну комісію. Розподілом землі керував представник окружної Народної Ради з Мукачева.

А землі панської в селі було чимало. Мадьярський граф Шенборн мав тут понад 200 угрів землі. Поміщиця Петрігалова, або, як її тут називають, пані Петрігалка, мала понад 150 угрів, та ще й свій маєток серед села з багатьма будівлями й великим садом.

— А як ділили землю?

— Просто ділили, — усміхається Іван Зольд. — Склали списки, кому скільки припадає, і вийшли в поле. Вже сніг танув, багном узялася земля, але люди того не примічали. Земля тепер наша — от яку думку кожен у голові мав. Але, знаєте, земля не скрізь однакова, і ми вирішили: найкращу землю дати нашим добровільцям. Розподілили їм, а на решту, щоб нікому не було обидно, — нумерки почали тягнути. На яке урочище витягне чоловік, там йому й міряють. І так за два дні тільки курява пішла од панського лану та кілочкі забілили на полях.

Ми йдемо широкою вулицею. Дош уже стих. Сонце зайшло. Тільки на верхів'ї Карпат ще жевріють його останні полиски, наче мак червоний зацвів на полонинах. Пахне холодно м'ята і татарське зілля, бо кругом луги та сінокоси. Черета вертає з поля, і десь у ковороті затихає пастухова сопілка.

За церквою, спершись на ворота, стоїть сивий кремезний дід Іван Дешко. Це вічний наймит у маєтку пані Петрігалової: увесь вік проробив він на її лану з дружиною та сином Альбертом. Своєї землі ніколи не мав, тільки

кляпоть города коло хати, та з нього навіть картоплі на зиму не вистачало. Коли прийшла Червона Армія, син пішов у її лави добровільцем. Старий батько благословив його:

— Йди, сину, бий німців, то, може, хоч ти не будеш вічним наймитом.

Наділили старому Дешкові аж чотири угри панської землі. Хотіли були одміряти шість, але він відмовився. Важко в такому віці обробляти стільки землі.

Коло діда нас наздоганяє шофер, який, певно, тим часом добував коні, щоб одвезти мене в Берегове, а його з мотоциклом — назад до Мукачева.

Коні, що мали мене везти далі, приїхали раніше від шоферових, і я, попрощавшись з людьми, вирішив дещо спитати в шофера. Він поводитися в селі гідно, з почуттям певної влади, і це мені було незрозуміло.

— Скажіть, хто ви такий?

— Плеша Федір, теж доброволець. Мене

поранило під селом Руським, і я по чистій додому вернув.

— Ви з цього села?

— Ні, моє село в Карпатах, Чинодієво називається. Там і мати моя жие.

— А чому ж тут вас знають?

— Бо я туй землю ділив.

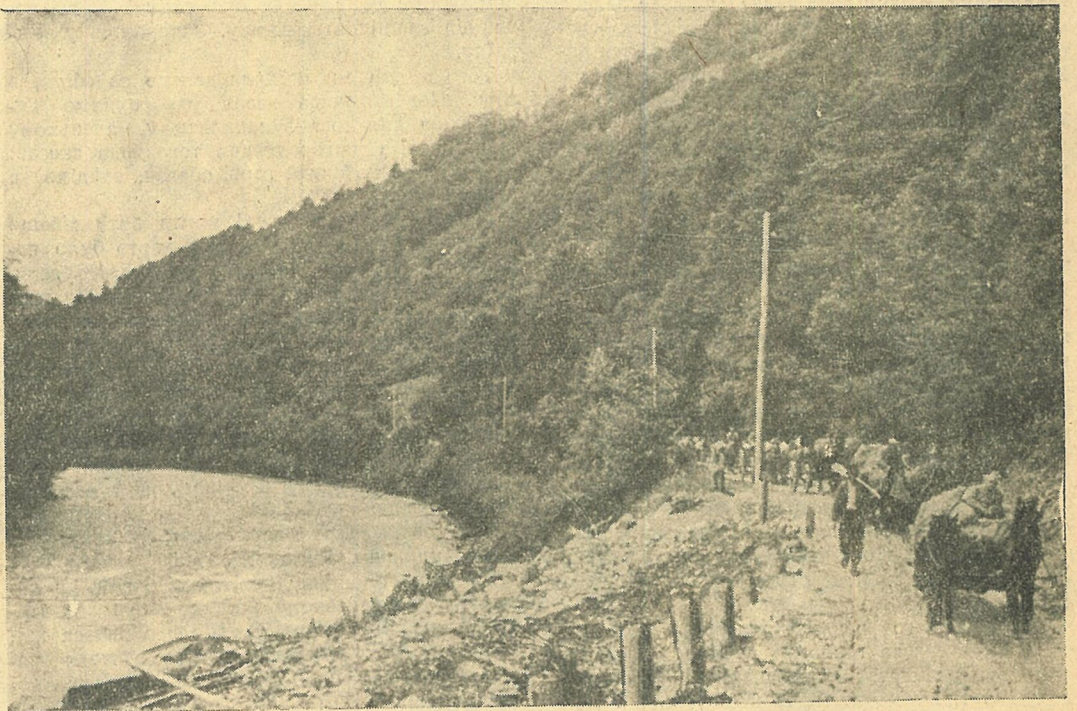
Я незрозуміло здвигнув плечима.

— А шось те здивували? Ділив як представник окружної Народної Ради з Мукачева. Я там завідую земельними справами.

Підїхала друга підвода. Федір Плеша поклав на неї свій мотоцикл і ми ще раз попрощалися.

Густішала вечірня мла. Карпати дихали клубчастим туманом, в зорях по блискучому асфальту, а я думав про шофера, який завідує земельними фондами, і радів, що мотоцикл зіпсувався саме коло цього села, під Карпатами, в долині.

Василь КУЧЕР.

Гірський шлях у Карпатах над річкою Тиссою.

Фото Г. Угриновича.

Художник Ф. Манайло.

Чабан.

Художник А. Ерделій.

Наречена.

ХУДОЖНИКИ РІДНОЇ ЗЕМЛІ

Закарпатська Україна вкрита лісами і виноградниками. Влітку вона являє суцільне зелене море: зеленіють гори, вершини яких часто-густо вкриті хмарами, зеленіють полонини і вся долина, на якій у спеку танцює повітря. По долині шумлять у зелених берегах гірські річки — Уж, Латориця, Ріка, Тісса. А коли сонце сідає за гори, бузковий серпанок ніби рожевою памороззю вкриває контури гір, містечок, садків і ряди плодових дерев, які черідками маюдрують по довгих шляхах.

Тут сама природа проситься на полотно. До природи приклала рук і людина. У старовинному місті Ужгороді, з його покрученими вузькими вуличками і завулками, ви на кожному кроці натикаєтесь на мальовничі куточки, перед якими мимоволі зупиняєтесь й милуєтесь — і буйними деревами, і затишною віллою, і диким виноградом, з якого вілла визирає, мов квітка на гілочці, і чарівним килимом з різноманітних квіток за артистичними штахетами.

Там, де є краса, мусить бути і малярство. Сліди малярства ми зустріли на перших же кроках. В кабінеті одного відповідального працівника ми побачили прекрасної роботи пейзаж Ужгорода. На картині стояв підпис «И. Бокшай».

— Це нашого найвидатнішого художника робота, — сказав господар кабінету.

В другій кімнаті ми побачили картину художника Ерделія — не менш цікаву, але в зовсім іншій манері. А ще в одному місці наш погляд прикувала до себе картина художника

Манайла. Всі вони відмінні і стилем і кольором, проте зміст у них був єдиний — всі вони відбивали батьківщину, Закарпатську Україну.

Того ж дня ми поїхали далеко за місто, в гори. Повертаючись назад мальовничою Турянською долиною, зупинились у маленькому селі. Один з ужгородських товаришів сказав:

— Хочете побачити гарні образи, зайдімо в цей будинок.

В такому глухому селі могли бути хібащо старовинні ікони. На них теж варто було подивитися. Будинок, до якого ми попростували, відрізнявся від інших тільки своїм більшим розміром. Над дверима ми побачили лубочну картинку і мимохідь подумали, що завітали до маляра-самоука. Але, коли зайшли до простої світлої кімнати, обладнаної килимами й хорошими меблями, були приємно вражені несподіванкою. Не тільки на всіх стінах кімнати висіли прекрасні картини: вони стояли ще й поспід стінами, і в другій кімнаті, як у майстерні художника.

Нас познайомили з господарем будинку:

— Художник Золтан Шолтес!

Молодий блондин з світлими очима, в хорошому європейському костюмі був збентежений нашим візитом. З. Шолтес вчився живопису в Академії, але за свого вчителя вважає Бокшая. Хоч Шолтес і не закінчив Академії, проте роботи його говорять про нього, як про цілком завершеного художника. Шолтес — майстер пейзажу. Він малює те, що

оточує його оселю, і перед глядачем виступають з його соковитих, барвистих, сміливих полотен Карпати, села, полонини у всій своїй принадній красі — і тоді, коли вони вкриті снігом, і коли буйно зацвітають, і коли мліють під пекучим сонцем.

Другого дня ми відвідали художника Ерделія. Одноповерховий будиночок стоїть у зеленому садочку на затишному завулку. Коли ми ввійшли до саду, художник працював на повітрі над великим полотном. Позувала дівчина у вишній сорочці, така ж сама, як би й на Полтавщині.

Зовнішні стіни будинку всі розмальовані різними фрагментами до картин. Один відповідальний працівник пояснив нам, що за малярів художникові бракувало і фарб, і полотна, і він для своїх учнів мусів використовувати стіни. Червона Армія постачала художникам Закарпатської України все необхідне для роботи і тепер їм не треба вже «упиратись у стінку».

Художник Ерделій уже переступив за «ювілейний» вік, але має вигляд значно молодший за свої роки: жвавий, життєрадісний і безмежно закоханий у свою професію. Він має хорошу художню освіту, виставляється в європейських салонах, довго шукав свого стилю, але бурхлива його натура все не задовольнялась знайденим. Цього разу він пристрасно розповідав нам про переваги експресіонізму над іншими «ізмами». В цьому стилі і зроблено останні його полотна, якими застав-

лені цілком дві кімнати і літня майстерня. Тут і надзвичайно виразні портрети з філософським трактуванням, і яскраві пейзажі долин, і поруч похмурі краєвиди Верховини. Це художник виразного внутрішнього настрою, який виливається на полотна в найрізноманітніших, іноді навіть до примітивності простих рисах і кольорах. Тут же були полотна його учня Борецького, який уже виріс до справжнього майстра, який пішов власним шляхом, відмінним від манери свого маестро.

Роботи всіх художників Закарпатської України нам пощастило побачити на виставці, яку вони влаштували до дня возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною.

Виставка маленька, але справляє хороше враження, особливо коли згадаєш, що і населення всього в Закарпатській Україні біля шестисот тисяч. Вся виставка пройнята наскрізь національним колоритом і ніби змагається з красою природи. За змістом це переважно пейзажі і побутового жанру картини, але в багатьох полотнах відбито і глибокий філософський зміст.

Картини художника Бокшая домінують над усіма іншими і своєю реалістичною трактовкою сюжету і масивністю. Це вже літня людина з закінченою художньою освітою. Його картини теж виставлялись в салонах Західної Європи. Художник надзвичайно плодотворний; ми бачили його картини в багатьох будинках і проте цей великий майстер примушений був працювати в гімназії учителем, щоб проіснувати.

На виставку Бокшай дав кілька великих полотен, серед яких вигідно вирізняються кар-

Художник Й. Бокшай.

Селянська хата.

Художник Й. Бокшай.

Катя і Нора.

Художник А. Ерделій.

Гуцул.

тини: «Дівчина під черешнями» і «Осінь на ріці Уж». Обидві пронизані світлом, буянням природи і тихою красою.

Художник Ердел'ї із своїх численних полотен виставив два гарні портрети і кілька пейзажів, але не з кращих, що ми бачили в його майстерні.

Надзвичайно оригінальний і самобутній художник Манайло. Він молодший за інших названих уже художників, але теж закінчений уже майстер. Оригінальність його полягає в тому, що майже кожне полотно не подібне до іншого манерою зображення, але основа одна: примітивізм, доведений до високого художнього узагальнення. На виставці ми бачили його оригінальну картину «Весілля» в стилі панно. Загальну увагу привертають його інші дві картини — «Пастух» і «Дроворуб». Особливо остання, в якій з надзвичайною силою відбито дух природи, що притаманне верховинцям.

Золтан Шолтес із своєї численної збірки виставив тільки два пейзажі.

Ця група художників є провідною і в житті закарпатських малярів і на виставці. Інші — це переважно їхні учні, але й вони вже знайшли і свій стиль і свою тему. До таких належить в першу чергу талановитий художник Борецький. Його картини: «Сплав лісу» (точної назви не пам'ятаємо) і «Зустріч Червоної Армії» — дають уже йому право зайняти місце серед старших колег. Оригінальні і так само цікаві художники — Добош, Розенберг і Коцка. Молодий художник Петки виставив свої акварелі, які вражають своєю свіжістю, прозорістю і сміливістю. Молодь, що виставляється вперше, так само наполегливо шукає свого стилю і форми, а покищо їхні спроби здебільшого нагадують своїх учителів.

Як бачимо, в закарпатських художників досі превалювала форма, і це пояснюється насамперед тим безправним становищем, в якому перебувала до свого визволення Закарпатська Україна, особливо за угорців, та ще — жорстоким цензурним пресом.

Виставка також свідчить, що її учасники перебувають ще в стані боротьби різних «ізмів», а там, де цих «ізмів» багато, без сумніву, знайде і знайшов собі місце і такий «ізм», як містицизм.

В бесіді з тамтемшніми письменниками і художниками виявилось, що вони досі були майже не обізнані з радянською культурою — і з літературою, і з мистецтвом, а якщо й мали якесь уявлення, то надто викривлене ворожою агітацією. Для них була досі незнаною навіть думка Тараса Шевченка, який виразно вказував, що прекрасне є тільки в житті.

Після возз'єднання для Закарпатської України настали нові часи. Всі, що досі були «громадянами без імені», стали радянськими громадянами, до яких з повагою ставиться все поступове людство. Це неминуче вплине і на форму і на зміст художньої літератури й образотворчого мистецтва Закарпатської України.

Петро ПАНЧ.

СИЛА ПІСНІ

Як етнографові і фольклористові мені доводилось ходити пішки по селах Закарпатської України. Починаючи з 1923 року, я протягом багатьох літ подорожував, збираючи фольклорно-етнографічний матеріал. Траплялось, я подовгу проживав у курних хижих закарпатців і скрізь був дорогим гостем саме тому, що приїздив з Росії, з Москви.

Якщо уважно вивчати народне мистецтво Закарпатської України, неперевершене красою гаптування, прекрасні обрядові пісні і, нарешті, дуже поширені усні розкази — фантастичні оповідання, легенди, анекдоти й т. ін., мимоволі вражає художній смак їх, надзвичайна експресія, сила драматизму і природний блискучий гумор.

Я записував біля млина казки, що їх розповідали один одному селяни, чекаючи своєї черги. Мені співали старовинні пісні і розказували легенди про шляхетного розбійника Дзвбуша, який відбирав майно в багатіїв і роздавав його злидарям. Я чув легенди і про Миколу Шугая, благородного розбійника ХХ століття, якому присвячена видатна книга чеського письменника Івана Ольбрехта. Чув легенди й розповіді про розбійника Лепея, що загинув кілька років тому.

Казки прикрашають тяжке життя закарпатського українця. Але найулюбленишим засобом виявлення почуттів завжди була в нього пісня.

Згадаю приклад наївного і водночас зворушливого використання пісні. Я заприятелював з одним селянином-верховинцем. Прізвище його Пилипець. Це був неабиякий охоронець і виконавець народної пісні.

Мій друг скаржився мені на сумне життя всієї його сім'ї і враз, цілком несподівано, попросив: «Візьми мене до Росії!» Я відповів, що саме узяти нікого не можу, та й важко це зробити: адже в Пилипця було дванадцять дітей. Я пояснив йому, що треба подати до радянського консульства заяву про візу.

Розмовляли ми про це ввечері. Другого дня до мене прийшов Пилипець і попросив завітати в його хату. Там він призначив, що не спав усю ніч і

складав пісню. Він проспівав її мені й попросив записати, а потім, у Празі, проспівати її радянському консулові. Він довго перевіряв правильність моїх записів, щоб я добре запам'ятав мелодію.

Пісня закінчувалась такими словами:

На Карпатах я родився,
Росія мні мати:
Там я хочу жити, жити
Та й не помирати...

Проф. П. БОГАТИРЬОВ.

ЧЕРЕЗ ВЕРХИ КАРПАТ

Ти вільна назавжди, о сестро України,
Уже не знати тобі ніколи горя й мли.
До тебе, в слави час, щоб бути нам єдиним,
Ми за верхи Карпат обійми простягли.

І чути гук пісень: — «Ми — Сталіна солдати!»
Лунає гордий клич. Незламні ми в борні.
З тобою нас ніхто не в силі роз'єднати,
Ми будемо разом йти в щасливі дні.

Радіє рідний край. Як сонце, серце кожне,
Любові сповнене до рідного Вождя,

Що в битвах вогневих здобув нам безтравожне,
Як небо голубе, безхмарне життя.

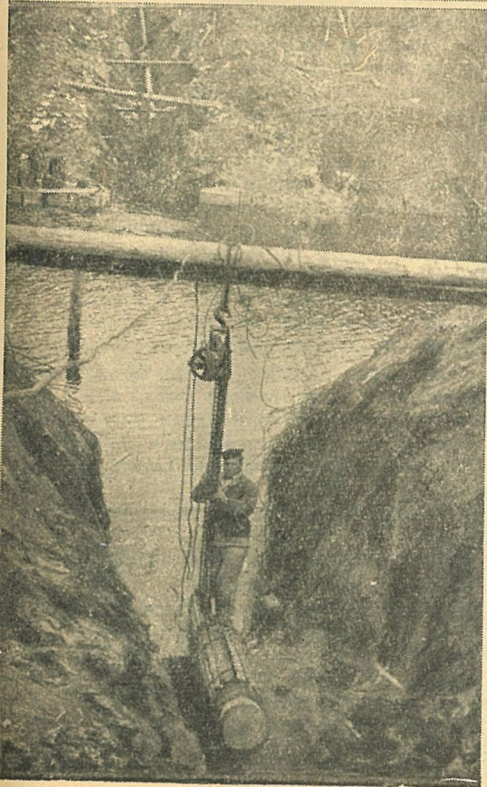
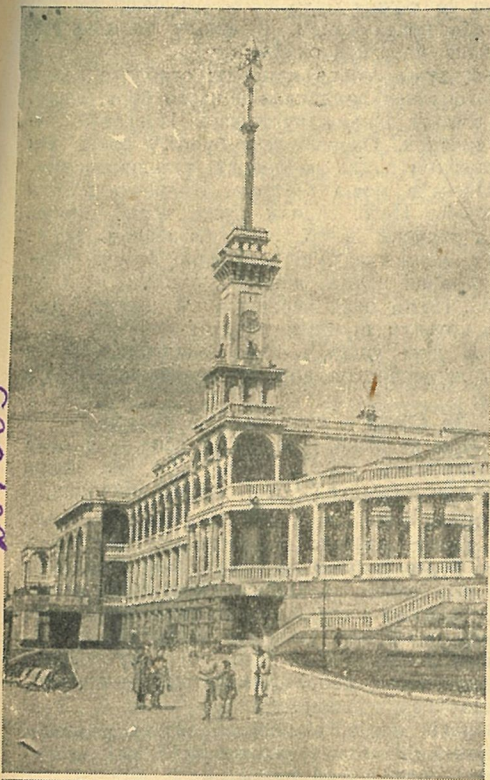
Радіє рідний край. Вже ката бич не ляска;
Де клекотіла кров, лунає праці дзвін,
І з попелу встають міста, неначе казка,
І села, мов квітки, підводяться з руїн.

Мов райдуга, цвітуть і гори, і долини,
Лунає далина солодким шумом рік.
Ти вільна назавжди, о сестро України,
Через верхи Карпат з'єднались ми навік!

Володимир СОСЮРА.

МОСКВА СЬОГОДНІ

В Москві на Красній площі відбувся Всесоюзний парад фізкультурників, в якому брала участь спортивна молодь всіх республік Радянського Союзу. Чотири роки не святкувала наша радянська країна цей чудовий традиційний день фізкультурника. Проте 12 серпня 1945 року понад 23 тисячі спортивної молоді продемонстрували на Красній площі свою міць, красу, волю до творчого життя і відданість своїй Великій Батьківщині.

За ініціативою товариша Сталіна будується потужний газопровід Саратов—Москва. Наприкінці цього року газопровід цей почне працювати і Москва одержуватиме природний газ. Значення цієї газової магістралі для всесоюзної столиці надзвичайно велике. Передбачено, що до Москви щодня надходитиме 1350 тисяч куб. метрів висококалорійного газу.

Річна потреба у транспорті для приставок палива до Москви зменшиться на 100 тисяч залізничних вагонів. Скоротяться також на 500.000 автомобільні рейси. Збережеться 100 тисяч тонн бензину.

Газопровід Саратов—Москва дасть газ додатково десяткам тисяч житлових приміщень. Нова магістраль забезпечить газом лікарні, лазні, школи, науково-дослідні інститути, фабрики-кухні, хлібозаводи, промислові підприємства.

На фото ліворуч внизу — один з моментів роботи на будівництві газопроводу Саратов—Москва. Газопровід укладається на дні річки Пахра. А взагалі на своєму шляху газопровід перетинає близько ста річок, під якими й будуть прокладені труби. На фото ліворуч зверху — Хімкінський річний вокзал у Москві. Фото А. Борисова. (ТАРС).

СПОГАДИ МАТЕРІ

До Ржищева ми прибули після Жовтневих свят.

Частину дороги проїхали на пароплаві, і ця перша подорож по Дніпру справила на мого Олега велике враження. Після приїзду Олег зразу ж пішов до школи. Двохмісячна перерва не позначилася на його заняттях, і він закінчив другий клас з похвальною грамотою.

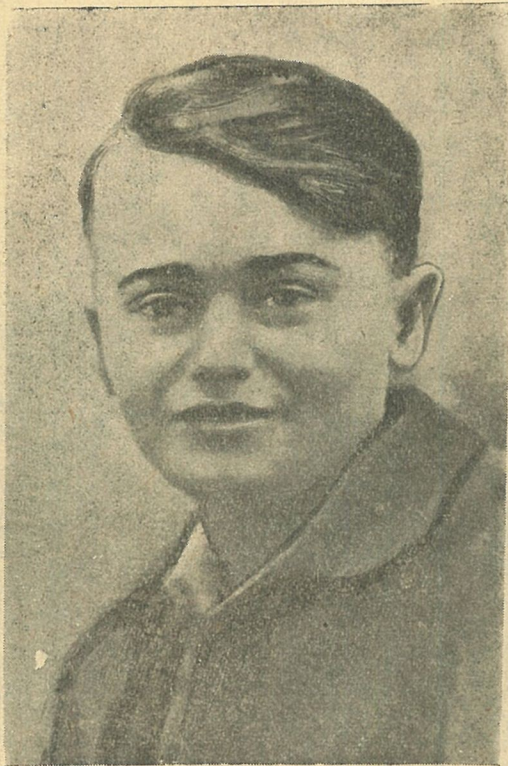
Олег полюбив Дніпро, і вже дев'яти років міг перепливати його від берега до берега. Хлопець давно вже мріяв мати човна, щоб самому гребти й ловити рибу. Я пообіцяла, що коли він добре вчитиметься, я задовольню його бажання. Настало літо; Олег закінчив навчальний рік на «відмінно», і я виконала свою обіцянку. На той час в Олега вже було заготовлено багато гачків, вудилищ, всяких сіток, переметів тощо.

Олегові подобався Ржищів, що скидався на велетенський парк над Дніпром, де чепурненькі будиночки з пофарбованими дахами та білими рядами парканів справляли гарне враження. Вулиця, на якій ми оселились, називалася Солов'їною. Тут весною звивало гнізда так багато солов'їв, що вечорами вони буквально сповнювали повітря своїм співом.

Олег любив усе веселе, красиве, святкове. Під новий рік ми з ним разом прикрашали ялинку. Коли до нього приходили його товариші, я також брала участь в їхніх іграх. Перевдягалася дідом-морозом, декламувала вірші й розповідала казки. Хлоп'ятам дуже подобалося, що я бавилася з ними.

Олегова бабуся приїхала з Полтави до нас і, ставши парторгом у Ржищівському радгоспі, жила разом з нами. Дружба між онуком і бабусею дедалі міцніла, а разом з нею в серці мого хлоп'яти зростала любов до Вітчизни й партії, членом якої була Олегова бабуся.

Пригадую день вступу його до піонерської організації. Це було 7 листопада 1935 року. В цей урочистий, святковий день Олег прокинувся ще на світанку і почав швидко вдягатися. Незабаром я почула з суміжної кімнати, як він повторює слова присяги. Голос у нього був схвильований, та кожне слово він вимовляв твердо і вдумливо. З школи повернувся задиханий, з сяючими очима, в новенькій червоній галстусі на шиї. Він кинувся до мене і поцілував. Цієї зустрічі я ніколи

Олег Кошовий

не забуду. З того дня Олег ніколи не забував, що він піонер, і всі правила піонерської поведінки виконував сумлінно.

Пам'ятаю, Олег якось сказав мені тоном дорослого:

— Мамуню, а в нас тепер у хаті двоє членів партії.

— Хто ж це? — спитала я здивовано.

— Бабуся і я, — поважно відповів хлопчик.

Я розсміялась. З моїм поясненням, що піонери — це ще не члени партії і що треба спершу вступити до комсомолу, а потім уже в партію, Олег мов би згодився, але лишив-

ся при своїй думці: піонер також трошки партійний...

Колектив дитячого садка, де я працювала, запросив Олега на свято 1 травня. Настав день свята. Всі діти й дорослі посідали на стільцях, і в залі не лишилося жодного вільного місця. Почався виступ дітей старшої групи. Олег так захопився грою на сцені, що, здавалося, він нічого не помічав уже довкола себе. Але враз до зали зайшла вихователька молодшої групи Ксенія Прохорівна. Олег зразу побачив, що в залі нема вільного стільця, швиденько підійшов до Ксенії Прохорівни і запропонував їй своє місце.

Я знала, що це вплив не тільки мій, а й тієї піонерської організації, добрі звички якої він завжди намагався наслідувати.

Олег чимало уваги приділяв своїй зовнішності. Костюм завжди був мов новий, без плям, добре почищений і його ж таки руками акуратно випрасуваний. Лягаючи спати, Олег акуратно складав свої речі біля себе. Олега ніколи не можна було побачити непідстриженим або непричісаним. В школу чи кіно він приходив чистий і охайний.

Олег дуже любив природу; особливо велике захоплення викликала в нього буря, гроза, або взмук сильна хуртовина. Пригадую такий випадок. Олегові тоді було 9 років. Ми з чоловіком пішли на роботу, залишивши вдома Олега з моєю сестрою. Надвечір погода змінилась. Небо вкрили густі, чорні хмари. Знявся рвучкий вітер, який незабаром перейшов у справжню бурю. Ламало дерева, рвало солом'яні стріхи, покрівлі, піднімало хмари куряви. Потім буря перейшла в зливу. По землі потекли шумливі потоки.

Коли дощ утих, і трохи випокоїлось, я зразу ж поспішила додому. Приходжу — Олега немає.

— Де Олег? — спитала я в сестри.

— А я не знаю, — відповіла вона, — я сама вже турбуюсь. Як почалась буря, він пішов до Гриця Задсирожного і ще не приходив.

Я трохи почекала й подалась до Гриця, але сина там не застала. Як виявилось, він переді самою бурею забігав до Гриця, щоб запросити його піти разом до Дніпра. Олег дуже поспішав — кортіло сісти в човен, виплисти на середину річки і під час бурі позмагатися з пінястими хвилями. Крім того, в таку погоду, запевняв Олег, добре ловити рибу — вона тоді клее без принади.

Грицько, проте, відмовився від небезпечної прогулянки, і Олег, захопивши гачки та перемети, подався сам на річку.

Ця звістка приголомшила мене. Не пам'ятаю, як і прибігла я додому. Вислухавши мене, бабуся теж переполошилась, і ми обидві кинулися на розшуки Олега. Побігли до Дніпра. Коли ми добрались до берега, вже зовсім стемніло. Довкола було безлюдно. Буря вщухла, і тільки останні струмки після недавньої зливи шумно спадали з високого берега в Дніпро. Я вдивлялась у зловісну п'ятому ночі, прислухалась, сподіваючись почути плюскіт весел.

— Олег! — гукнула я на повний голос.

Але ніхто не озвався. І мені здалось, що може Олега немає вже на світі.

— Мамо, що будемо робити?

Що мала відповісти мати? Ми бігали по берегу, знову і знову гукали сина, але відповіді не було. А Олег тим часом уже чекав нас удома. Я тоді так розгнівалась на нього, що й говорити з ним не могла. Тільки й сказала йому:

— За такий чинок ти два тижні не підеш в кіно!

На другий день, коли я вже заспокоїлась, Олег признався мені у всьому:

— Розумієш, мамуню, я покликав Гриця на річку, а він не захотів йти, ну я й пішов сам, сів у човен, а тут буря почалася. Не скажу, щоб погано було. Мій човен кидало з хвилі на хвилю, а мені уявлялося, ніби я борюся з усім Дніпром, з самою стихією. Правда, я не далеко відплив від острівця, а коли почалася злива, я витяг свого човна на острів, переки-

Олег Кошовий біля класної дошки.

нув його і в затишку влаштувався під ним. Там я й перебував, доки не припинився дощ. Після бурі я знов поїхав ловити рибу. — Олег пригорнувся до мене і, хитрувато граючи очима, закінчив: — Ти ж, мамуню, не знаєш, як добре клює риба після бурі!

А проте, хоч як лашився до мене Олег, хоч який він гарний був у той ранок, я не змінила свого наміру і ще раз серйозно повторила, що він мусить відбутися свою кару.

Це Олега дуже засмутило. Одного разу він підійшов до бабусі і повів з нею таку бесіду:

— Я хочу з тобою поговорити, бабусю, як партієць з партійцем на закритих зборах (він мав на увазі, що він піонер, і тому «трошки партійний»).

І розповів бабусі, як покарала його мама, заборонивши два тижні відвідувати кіно. Бабуся, звичайно, взялася поклопотатися за нього, але це нічого не допомогло хлопцеві. Я була тверда в своєму рішенні.

Олег з великим захопленням видавався громадській роботі, яка забирала в нього багато часу й енергії. Починаючи з другого класу, він завжди виконував громадські обов'язки, до яких ставився надзвичайно сумлінно. Спочатку він був головою класу, а потім редактором шкільної газети. Коли Олег вчився в п'ятому класі, у нього вже був значок «Ворошиловського стрільця».

Там же, в Ржищеві, Олег став активним членом Осводу, в обов'язки якого входило рятувати потопаючих на Дніпрі, наглядати за правильним ловом риби й умілим використанням човнів.

Олег був непоганим шахістом. В дев'ять років він уже добре грав у шахи і не раз змагався з кращими шахістами нашого містечка. Крім того, він дуже захоплювався спортом: посидівши добре за книжками, виходив у двір, вправлявся якийсь час на турніку, а потім ішов грати з товаришами у футбол чи волейбол. Взимку Олег не забував ні лиж, ні ковзанів.

За добре навчання й активну громадську діяльність Олега не раз преміювали путівками в санаторії або будинки відпочинку. Одного разу він навіть зробив невелику подорож, коли йому дали путівку туриста в Крим.

Олег багато читав. Його улюбленими книжками були Джек Лондон, Гете, Горький, Толстой, Шекспір, Гейне, Гоголь. Особливо велике враження на нього справив Микола Островський. Я хочу звернути увагу на нього тому, що саме він як письменник відіграв значну роль у житті Олега.

«Народжені бурею» і «Як гартувалась сталь» Олег прочитав українською мовою, коли ще був учнем шостого класу. Ці книжки викликали в нього особливе захоплення. Пам'ятаю, як зараз: Олег приніс книжку «Як гартувалась сталь» і зразу ж почав її читати. Всі спали. Враз із сусідньої кімнати до мене долетіла голосна розмова Олега. Що б це могло бути? Мені навіть стало трохи не по собі; адже ж була вже третя година ночі.

Я зайшла до нього в кімнату і побачила таке: лежить мій Олег у ліжку і весь час повторює: «Оце Павка, оце молодець!».

— Що ти говориш, сину? — запитала я тихенько. — Скоро вже ранок, а ти ще не спиш.

Олег підняв до мене стомлені очі й відповів:

— Ти, мамуню, не сердься. Я таку книжку читаю, що ніяк не можна відірватись від неї. Але зараз я буду спати. Мамуню, я одне тільки тебе попрошу: завтра, коли я піду до школи, будь ласка, прочитай ось до цього місця, добре? А потім ми будемо читати вголос. Але дай слово, що ти ні одного рядка не прочитаєш без мене далі.

І він показав на розділ сьомий. Взявши в нього книжку, я пообіцяла виконати його просьбу й пішла до себе. Але я більше не могла спати: читання захопило й мене. Поки Олег повернувся з школи, я да-

леко зайшла вперед. Решту розділів книги ми вже читали з ним разом.

Дочитавши книгу, Олег запитав:

— Мамо, чи можна стати таким вносливим, як Павка, таким терплячим і загартованим, як сталь?

Я не знала, що відповісти йому. Вірніше, я збиралася з думками. А він тим часом продовжував, ще перебуваючи під сильним враженням книги:

— Ти знаєш, мамо, — я хотів би у всьому наслідувати Павку. Робити те, що він робив мені вже, мабуть, не доведеться, бо Корчагіну замолоду довелося дуже багато перетерпіти. Він і з буржуями бився, і з німцями... Ми про таке життя можемо тільки в книгах прочитати. А проте, знаєш, мамо, якби на нашу країну напав ворог, то й я став би, як Корчагін, таким же лютим до нападників.

Олена Кошова.

Вдруге Олег прочитав обидві книги М. Островського, будучи учнем восьмого класу, весною 1941 року, коли він був уже ком-

сомольцем. Книга була йому школою і провідною зіркою; з правдою цієї книги, не розлучаючись в думці з її героєм, Олег, мабуть, і на смерть пішов...

У Ржищеві в Олега було багато товаришів, але найщирішими для нього були Володимир Петренко, Іван Лішинський, Гриць Задорожній, Зіна Бонзик і Рада Власенко.

В зв'язку з Ржищевом мені згадується один з щасливіших днів мого життя. Це було влітку, надвечір. Сонце ще не зайшло, і я вирішила до темноти погуляти понад Дніпром. Але не встигла я підійти до берега, як до мого слуху донісся мелодійний спів, що линув з Дніпрових просторів. Я зацікавилася цим. Співали хором. Співали так чарівливо і з натхненням, що не можна було пройти, не завернувши до невідомих хористів. Я попросувала до них і навіть прискорила кроки. І що ж я побачила, коли зійшла на високий берег?

Співали на човні.

Здалеку здавалося, немов увесь човен заповнений квітами, гарячими маками і пишними букетами. В міру того, як човен наближався до берега, я могла роздивитися на химерних співачок, одягнених в барвисте українське вбрання, з мерехтливими стьожаками і чубатими вінками на головах. У човні, заповнивши його від краю до краю, сиділи дівчатка, учениці шостих і сьомих класів Ржищівської школи.

І раптом з гущі цих живих букетів пролунав дзвінкий голос мого Олега:

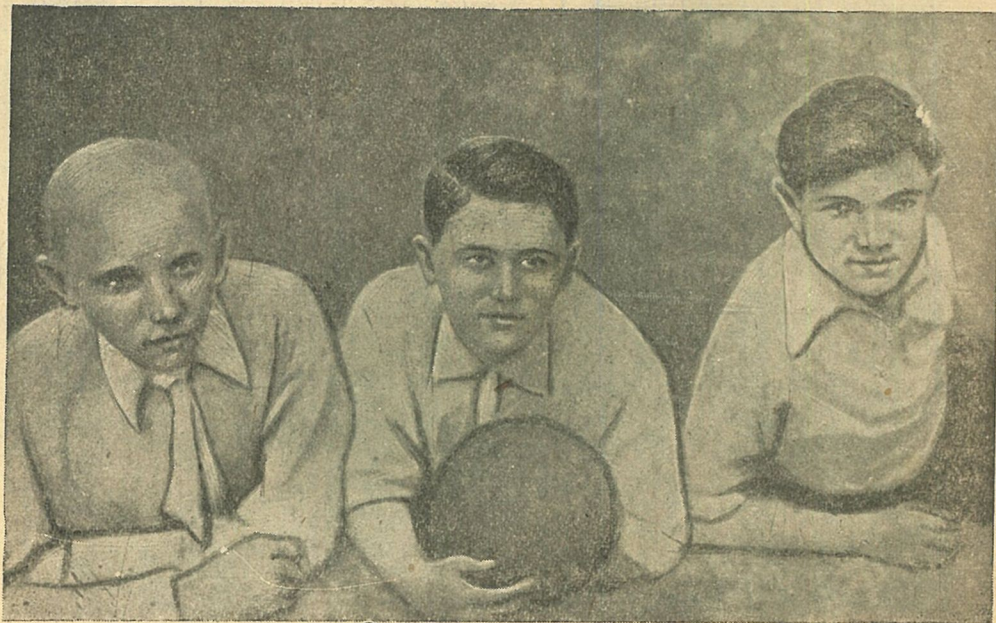
— Мамо-о! Сідай з нами!

Я здивувалася. Розпізнати хлопця важко було, поки він сам не помахав мені рукою. На голові в Олега був такий же, як у дівчат, пишний вінок з живих квітів, певне набраних на лівому березі Дніпра.

— Сідайте з нами, Олено Миколаївно! — запрошували мене дівчатка. — Ми зараз поїдемо до пристані зустрічати пароплав. Побачите, як хвили гойдатимуть човен.

Коли Олег жив у Ржищеві, він часто одвідував Київ, який любив за його величаві парки над берегом, а ще більше за історичні пам'ятники, музеї та художні галереї. Олег бував в опері, відвідував театри, виставки, заглядав і до Києво-Печерської Лаври з її таємничим підземеллям і багатим на історичні пам'ятники музеєм колишнього монастиря. Все побачене Олег занотовував у свій щоденник, де поруч власних віршованих спостережень над природою, враження від мандрівок та екскурсій. Все, на що відгукалась його вражлива душа, він записував у свій товстий зошит у чорній палітурці.

Олена КОШОВА.

Олег Кошовий (посередині) з товаришами.

На колгоспних полях Київщини.

Фото С. Хазана.

НА СІНОЖАТІ

Соковиті, свіжі та зарошені
Грають трави — оксамит та шовк.
Луг здається аж до неба просині
Підійнявсь голівками квіток.

Сталь дзвенить від приторку мантачки,
Звук прорізав тишу і повис
Понад лугом...

Обізувалась качка,
І далеко плавні простяглись.

Гострі коси врізались, Росисті
Падають покоси трав'яні —
Наче рушники лежать барвисті.
Коники сюрчать в гущавині,

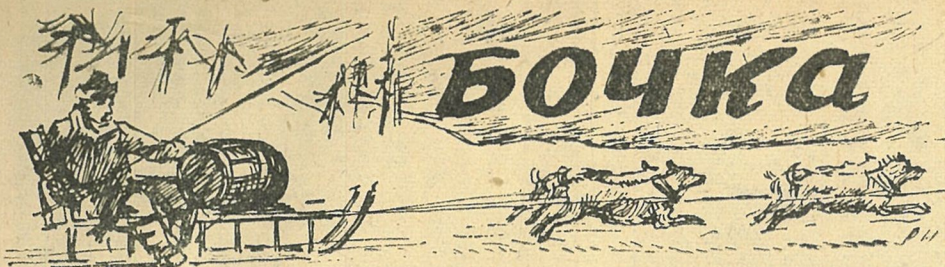
Мов тривогу б'ють!

А промінь блиска
І на косах злотом загора.
Ось і річки прохолода близько,

Копанка, одна верба стара.
Блиске пісок, черкає п'ятка...
Б'є мантачка. Шелестить трава.
Никнуть шати та й на сіножаті
Жайворонок срібло розлива,

Олекса ЮЩЕНКО.

Іван БАГМУТ

Малюнки М. РЯБІНІНА

Петро Іванович, доктор філологічних наук, сидів коло столу і скуб качку. На столі, збитому із простих дошок і фанери, серед розсіпаного тютюну лежали галети, цукор, монографія про мови палеозійських народів і половина солоної рибини. Вчений доскуч качку, кинув її на купу галет, доповнивши тим мальовничий натюрморт і зітхнув з таким полегшенням, як можуть зітхати тільки діти після довгого і гіркого плачу.

Тепер його обличчя втратило той надто зосереджений вираз, який завжди буває при незвичній роботі, і вся його постать виявляла тільки нудьгу. Людина нудьгувала. Два місяці Петро Іванович живе в пустельній бухті Охотського моря удвох з ікрянником-рибалкою, людиною пустою, малокультурною, грубою, не здатною не тільки на високий безкорисливий порив, а й на те, щоб зрозуміти такий порив у іншої людини. Їх закинули сюди з району на собаках, коли ще не зламався зимовий шлях, і от уже два місяці він чекає прибуття кочовників, щоб розпочати дослідження тонкощів їхньої мови.

Чого варта людина, яка не має іншої теми, крім соління ікри, заробітків і підкреслювання непрактичності вченого? Краще жити зовсім самому, ніж з тим, хто тебе не розуміє і не може зрозуміти. Між іншим, Петро Іванович переклав на ороцьку мову оповідання Гургенева «Муму», але йому треба уточнити й перевірити деякі місця. Нетерпляче, хвилюючись, як юнак, чекає він кочовників, щоб закінчити переклад та прочитати їм цей прекрасний твір і зробити, по суті, величезної ваги справу: прилучити їх до безсмертних зразків людської культури.

Доктор, чулий і трохи ідеалістичний, не може терпіти егоїстів. І от два місяці йому доводиться жити разом з людиною, якій він боїться не тільки прочитати свій переклад, а навіть сказати про нього, бо певен, що зустріне зневажливу усмішку або якусь брутальність.

Неприятнь до Куба, так звали ікрянника, наростала з кожним днем, і вчений ховав її під маскою легкої іронії, але боявся що от-от не витримає, і тоді вони стануть одвертими ворогами. Чого доброго можна сподіватися, коли двоє, ненавидячи один одного, живуть на пустельному узбережжі? А як хотілося б, щоб поруч була звичайна, нехай найпоширеніша людина, але перед якою можна було б відкрити душу, не соромлячись сказати про свої звичайні, людські, хороші почуття, знаючи, що з тебе не сміятимуться.

Але зараз весна — і шляхи до людей відрізані. В бухті є тільки доктор філологічних наук Петро Іванович, ікрянник Куб і безмежна, як море, нудьга.

Чорний від сажі чайник раптово і голосно заявив про своє існування. Вчений зняв його з пічки, всипав чаю, поставив на стіл і відчинив двері. Сонячний промінь упав на жмуті чорних, пухнастих хвостів білячого хутра і заграв на червоних, з чорними хрестами на спинах, лисячих шкурах, розвішаних на рублених стінах, що лишили від звірячого жиру. Петро Іванович глянув на хутра, подумав, що вони досить провітрилися і їх можна ховати в мішки, і вже хотів вийти покликати свого товариша, коли почув знайомі кроки.

Грюкнули двері, і Куб увійшов до хати. Він повісив рушницю, оглянув убоге сервірування столу і сказав:

— Звір ляканий — нема спасу!

Справді, звір, відомий більше під назвою дика качка, наляканий безперестанними пострілами двох мисливців, які не підлазили до дичини, а йшли на весь зріст, злітав, побачивши знайомі постаті.

Доктор, задоволений з невдачі Куба, поблажливо усміхнувся і порадив:

— А ви підповзайте до звіра.

— Підповзати до качки? — обурився ікрянник, розгніваний більше тоном вченого, аніж суттю поради. — Я не знаю, про що пишуть у ваших книжках, але твердо знаю, що качок на Охотському узбережжі б'ють, не підповзаючи.

— То чому ж ви їх не б'єте? — уділиво спитав Петро Іванович.

Мисливець удав, що відповідати на це питання — нижче його гідності, і мовчки сів до столу. Потім він задумливо глянув на вченого і щирим тоном, якого вже давно не було в їхніх розмовах, сказав:

— А в нас новина. На морі плаває бочка.

— Бочка? Яка бочка?

— Яка? Море принесло.

Петро Іванович був дуже зацікавлений. Два місяці, як вони живуть без усякого зв'язку з зовнішнім світом, і раптом — бочка в морі. Може її змило з невідомого чужого берега, а може вона з розбитого бурею корабля... Вчений уявив собі залюднений берег, корабельні трюми, затишну кают-компанію і до болю відчув свою самотність. Поява бочки схвилювала його, як давно очікуваний лист.

— Звідки вона могла взятися? — спитав він збентежено.

Його товариш відповів спокійно:

— Це мене найменше цікавить. Мене цікавить — з чим вона? — Він трохи помовчав і, як людина, що зважила всі «за» і всі «проти», твердо додав: — І я вам скажу: та бочка — із спиртом. Ось з чим вона!

Вчений відчув приступ неприязні, і радість, викликана новиною, зникла. Він спитав бай-дуже:

— Чому ви так думаєте?

— Чому я так думаю? Тому, що бочка плаває на 1/5 зверху.

— Так може вона з гасом?

Це припущення викликало зневажливий сміх:

— З гасом! Слово честі, я не знаю, чого вас навчали у вашій академії, але — бачу — не того, що потрібне людині в житті. Хто ж держить у таких бочках гас? У таких бочках держать тільки спирт!

Доктор стримав роздратовання і дивився повз ікрянника. Він уявив собі бочку, бачив фабричну марку, написи на дні, відмітку комірника, і за цими літерами і цифрами він відчував людей. Нервово збудження знову охопило вченого, і йому схотілося зразу ж їхати в море. Приятелі посперечалися, чи чекати, поки хвилі приб'ють бочку до берега, чи відкопати слід снігу човен і спіймати її. Петро Іванович нетерпеливився і пропонував зараз братися до праці; ікрянник більше покладав надію на доброзичливість моря.

— Знаєте що? — сказав ікрянник, — випиймо ту останню пляшку, що ви ховаєте на пороховому складі, і тоді їдьмо ловити бочку.

Вчений завагався. В нього справді була пляшка спирту, але він тримав її про будь-який нещасливий випадок.

— Випиймо її. Адже незабаром у нас буде ціла бочка! — умовляв ікрянник. — Випиймо — і тоді я готовий іти не тільки в море, а хоч на край світу.

Петро Іванович замислився, і ікрянник, побачивши, що вчений вагається, добив його одним ударом:

— Як хочете: або давайте пляшку, або я не поїду в море.

Вчений мовчки встав і вийшов з хатини. Через п'ять хвилин він повернувся і похмуро поставив на стіл пляшку.

Поява спирту викликала в ікрянника таку широку і сонячну усмішку, що, здавалося, по-світлішало в кімнаті. Він швидко дістав порожній літр, додав до спирту води і, поцокавши по пляшці нігтем, весело констатував:

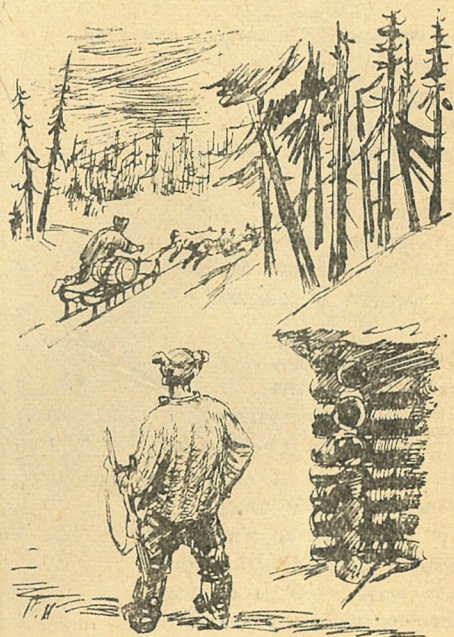
— Справжній камчатський розчин!

Приятелі витягли мисливські ножі і відрізали по шматку риби. Потім Куб ще раз постукав нігтем по пляшці і, почувши дзвінкий звук, обережно налив склянки:

— За море! — сказав він, вихилив склянку і зразу ж налив удруге.

— За нашу бочку!

Він широким жестом перекинув качку з галет на цукор, витер краплину чорної качиної

крові з галети і, голосно хруснувши нею на зубах, весело сказав:

— Бочка! Бочка в морі — це не те, що бочка в дворі! Мені щастить на бочки!

Вони випили ще за море, і вчений, якому піднесення ікрянника здавалось зухвалим цинізмом, поцікавився, що слід зрозуміти під словами «мені щастить на бочки».

— Хіба я не розповідав вам про це? Та про це знають на всьому західному узбережжі Камчатки! Я попереджаю вас — ви зомлієте від подиву, коли почуєте мою пригоду.

Доктор заперечив такий погляд ікрянника на міцність його нервів, але той не звернув на це уваги.

— Я був тоді комендантом міліції й ікрянником у бухті на західному узбережжі. Ви, може, думаєте, що я був міліціонером? Я знаю, у вас вистачить освіти для такого припущення. Ні! Я був комендантом. У мене був магазин, як тепер у вас. 12 найкращих іздових собак з нартою, пороховий склад з бочкою спирту. Не з пляшкою, як у вас, а з бочкою! І владар на всю бухту. Коротко кажучи, я жив сам у бухті, наглядав за порядком і чекав, як оце ми з вами тепер, поки з'їдуться кочовники з гір. Що я, по-вашому, мав робити, живучи сам за 300 кілометрів від живих людей?

Доктор висловив думку, що комендант, очевидно, в основному пив спирт. Ікрянника здивувала догадливість вченого, але алкоголь настроїв його на мирний лад, і він сказав по-блажливо:

— Ви не дуже помилились, але не в цьому справа. Якось у травні, як почала танути крига, я вийшов на берег і побачив у морі бочку. Скажу вам одверто — я поставився байду, до цього і, оглянувши свої володіння, пішов до хати. Раптом чую — «поть, поть, поть!»¹, а через хвилину шерех полозків на снігу, і до хижки заходить поштар. Він дає мені два листи з сургучними печатками, просить для собак риби, а для себе спирту і розповідає новини. Ми випили по дві склянки і тоді поштар звертається до мене з проханням. Він дуже поспішає, а дорога ламається, і його собаки зовсім пристали. Він уже покинув по дорозі сім штук і ледве тягнеться на п'ятох. Він каже: дай мені шість перших собак і передового Сокола, бо інакше доведеться повертати додому пішки. Хіба може людина, коли вона півроку живе самотня і півроку не чує людського голосу, відмовити іншій людині? Коротко кажучи, ми випиваємо ще по добрій чарці і я допомагаю поштареві підпрягти моїх сім собак з Соколом і бажаю йому щасливої путі.

Ікрянник на хвилину замовк, заглибившись у спомини, потім провадив далі з піднесенням:

— Ви б збожеволіли від радості, якби у вас був такий собака, як Сокіл.

Вчений запевнив ікрянника, що він байду не ставиться до собак і не збожеволів би, маючи навіть двох Соколів.

Ікрянник сумно похитав головою і серйозно сказав:

— Ви просто нічого не чули про Сокола. Це справді був Сокіл. Ви знаєте, як потім загинув цей собака? Він помер на перевалі Серце-Камінь, коли я зробив на своїх собаках 500 кілометрів за дві доби. Сокіл вів перед у запряжці і на самому перевалі в нього від натуги вискочили очі і повисли на нервах, як два страшні великі гудзики. Але перевал він узяв. Я плакав за Соколом, як дитина за матір'ю, привіз його додому і поховав коло своєї хати. Я тяг на собі нарту, але не міг покинути мертвого друга в горах. Ви — книжна

людина і не здатні зрозуміти справжні людські почуття — це я вам скажу прямо. Я повторюю: я плакав за собакою. Смійтесь, коли хочете. Але це так.

Вчений подивився на Куба широко розкритими очима і нічого не сказав.

Ікрянник зітхнув і, мотнувши головою, ніби відганяючи спогади, продовжував:

— Але ближче до справи. Віддаю я своїх собак, кладу листи під голову і лягаю відпочити. Ранком я прокидаюсь, беру листи і що ж, ви думаєте, в них? В першому пишуть про пильність в охороні кордону. Але в другому що? В другому — категоричний наказ: всі бочки, які будуть помічені в морі, негайно ловити, мобілізувавши для цього громадськість, і без затримки відправляти в район. Е, думаю, є в мене бочечка! І збираюсь іти до своєї громадськості, яка складалася з сторожа, що жив за шість кілометрів вгору по річці. Це був дуже відворотний і підозрілий тип і, якщо я його не вважав за шпигуна, то тільки тому, що тут він нікому не міг передати відомостей. Я одягаюсь, беру вінчестер, виходжу з хати, і — що б ви думали — я побачив? Ви б умерли від розпачу, якби були на моєму місці! Я бачу, як шпигун-сторож на своїх 12 собаках мчить від берега в гори і на нарті в нього... бочка! От вам лист про пильність на кордоні! Я зопалу розряджаю в нього вінчестер, але він повертає за куці і тільки його й бачили. Що могло бути в бочці, про яку пишуть у листах з сургучними печатками і яку підозрілі особи ловлять з ризиком для життя і везуть у гори? Признаюсь вам — я злякався вперше в житті. Але що робити? Доганяти? На чому доганяти, коли мої сім найкращих собак повезли пошту! Я йду до хати і проклинаю поштарів, шпигунів, свою добрість, що позбавила мене моїх собак. Що мав я робити? Я вас питаю: що мав я робити?

Вчений, вражений оповіданням, мовчав, дивлячись на Куба новим, теплим поглядом. Той, не дждавши відповіді, продовжував:

— Я зважив обставини і вирішив, що можу зробити тільки одне — випити дві склянки спирту і лягти спати. Бо найважче — це чекати. Але отут і починається справжня трагедія. Я ж вам сказав, що я допив після поштаря все. Я знову одягаюсь, йду до порохового складу, де стоїть бочка з спиртом і... ой, лихо! Ви двічі вмерли б, коли б побачили цю картину: двері складу відчинені навістіж, і там, де стояла бочка з спиртом, порожнє місце. Немає бочки з спиртом! Мене мало не розбив параліч. В ній було майже 100 літрів. Тоді я, мов сно-вида, йду до моря і бачу, що та бочка плаває і її хвилює ближче й ближче підганяє до берега. Це мене трохи заспокоїло, але не дуже.

— Ну, і що ж?

— Що? На моє щастя, через годину повернувся поштар, ми запрягли всіх своїх собак і на сімнадцятьох дмухнули в гори. Ми наздогнали злочинця кілометрів за 120 від берега, і йому було б багато чого розповісти про нашу зустріч, якби він залишився живий.

Оповідач вилив усе з пляшки, випив і сказав:

— От який у мене був випадок.

— А як же бочка? — спитав учений.

— Бочку я покинув у горах. Негідник зустрів кочовників і встиг розтринькати майже все. Залишилось літрів дванадцять і я переліз їх у менший посуд.

— Я питаю про ту бочку, що в морі?

— А! Я думав, що про цю. Що було в тій бочці? Правду сказати, мене теж цікавило це питання. Її прибило до крижини і ми з поштарем вирішили взяти її без човна, бо вітер погнав кригу до берега і проїхати до чистого було неможливо. Бочка була близько, я накинув на неї петлю і дав тягти поштареві, поки погрію руки. У мене померзли руки, бо вірвочка була мокра, а на дворі морозило. І от поштар натужився і, посковзнувшись, шубовснув у воду. Я не встиг ойкнути, як він зник під водою, а коли виринув, то вірвочки в його руках уже не було. Поштар поринав і виринав, і я бачив, що йому кінець, бо він не вмів плавати, а вода холодна. Кухлянка його надулась пухирем, і я зрозумів, що він, хоч і знепритомніє, однаково плаватиме зверху, і кинувся на берег по вірвочку. Коли я повернувся, мені здалося, що поштар був уже готовий. Його прибило до бочки і віднесло в море метрів за двадцять. Правду сказати, я не люблю купатися в Охотському морі, та ще в травні, коли повно криги. Але не доводиться зважати на свої смаки, коли гине людина.

Вчений подивився на Куба, співчутливо киваючи головою, і промовив:

— Так.

— От вам і так! Я закріплюю вірвочку до тороса, беру другий кінець у зуби, і, проклинаючи дурня в думці, бо рот занятий, лізу в воду і пливу до поштаря. Тіло моє задубіло, і я бачив, що в цій ванні можна залишитися назавжди. Але мені пощастило зачепити вірвочкою і його, і бочку і притягти до крижини. Поштар очунав швидко, але все ж мені довелося нести його аж до своєї контори, бо ноги в нього залякли. Тут я вже лаявся скільки хотів, бо рот був вільний.

— Бочку ми витягли ввечері і другого дня відвезли в район. І що ж, ви думаєте, було в ній? Бочка ця — з контрабандистської шхуни, яку потопила наша морська охорона. В ній було 300 консервних банок, а в кожній банці по три шкурки камчатського соболя.

Ікрянник широко позіхнув і переліз з стільця на ліжко.

— То як, — спитав учений, — підемо готувати човна?

— А чи варто? — відповів ікрянник і, ще раз позіхнувши, додав: — Може то і не бочка: навісні в морі всякого сміття плаває.

Він ліг, і, намагаючись рукою позад себе куртку, щоб укритися, широко усміхнувся. Вчений побачив цю усмішку — ясну і щирю, як у дитини, і здивувався сам собі, як міг він досі не зрозуміти цієї людини. І раптом ученому схотілося зараз прочитати Кубові свій переклад. Він нахилився до чемодана, витяг рукопис і, перегортаючи сторінки, повернувся до ікрянника:

— Я хочу... — сказав він і спинився.

Ікрянник, підклавши долоню під щоку, міцно спав...

В П У Т І

Моряк, ти знаєш, як в путі,
Зморившись, в хуртовину,
Шукать віконці золоті
І вибрати хатину.

Я не злічу своїх хатин
Од Волги до Дунаю,
І скрізь я був, як брат, як син,
Яких давно чекають...

Чи сто, чи двісті раз мені
Селянки сіно слали,
І на веселому вогні
Вечерю готували.

Не раз до мене дівтора
Сідала на коліна,

І, рада гостеві, стара
Питалася про сина.

З очей котилася сльоза —
Веселий був в роботі...
А я на радість їй казав:
— Та він у нашій роті!
Багато має орденів,
Дай боже всім таких синів!..

Отак десь мати моя
Притулок дасть солдату,
Заплаче з радості, мов я
Прийшов у рідну хату.

Микола НАГНИБІДА.

¹ Команда «вправо» для собачої запряжки.

ХУДОЖНИКИ БУКОВИНИ

В світлій, просторій залі Чернівецького обласного Будинку народної творчості, в центрі міста,

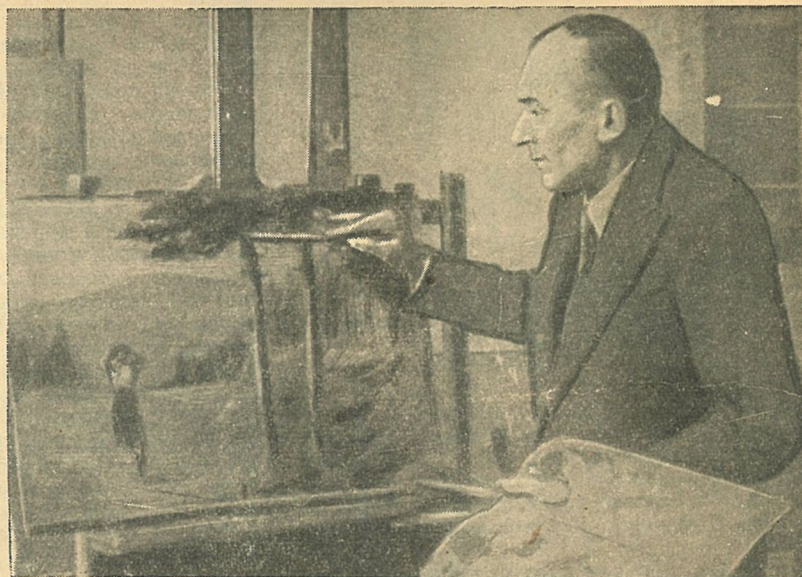
«Гуцулка з Плесої» Робота невідомого художника.

розташувалась студія художників Буковини. На панно — зелені килими ланів, скелясті Карпати, гуцули, гуцулки в пишних убраннях, сміливі керманичі дараб — усе барвисте життя цього чарівного куточка української землі.

Важким, безпросвітним було існування митців в лихі часи румунських бояр. Живопис не вважався за професію. Годі було й говорити про освіту, про людські умови праці!

І коли на буковинську землю ступила визвольна Червона Армія, чернівецький художник Корнель Владиславович Дзержик, що віддав живопису 35 років життя, організував художників в об'єднання, яке тепер налічує два десятки членів.

Багато і плідно працювали художники Буковини за рік нового життя. Відкрито виставку картин буковинських художників, присвячену 27 річниці РСЧА. Серед них найвизначніші роботи самого Дзержика — «Гарячий день», «Буковинка», «Бій у Карпатах», «Патруль», «Яблуна в

К. В. Дзержик закінчує картину «Дівчина з гір».

цвіту», портретиста й пейзажиста Емануїла Йозефовича Райнера — «Дорога до концентраційного табору», «Вступ Червоної Армії в Чернівці», «Гуцул з полонини», «Німецькі військовополонені», роботи Леона Оз'ясовича Копельмана, І. П. Грос, В. М. Помещікова, Б. І. Шефер і ін.

Визначною подією в житті художників нашої області є картина професора Дзержика на тему славного минулого України — «Переяславська Рада». Над цією картиною художник працював у роки окупації і недавно закінчив її.

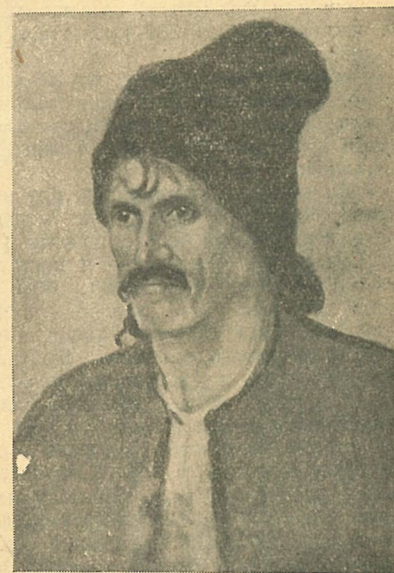
Митці прагнуть відбити на своїх полотнах нову радянську дійсність. В. М. Помещіков намалював картини «Партизани» і «Герой Радянського Союзу Тітов».

Крім пейзажів і портретів, буковинські художники створюють злободенні карикатури, плакати. Серед них слід відзначити карикатури Бернгардта-Шефера — «Гітлер в Європі» і «Тотальний похід». Художник зумів вкласти в свої праці зневагу до фашистських головорізів-невдах.

Художники чернівецької сту-

дії виїждять бригадами у визначні місця області, в Карпати, Бесарабію збирати матеріал для нових робіт.

Володимир БАБЛЯК.

Е. Й. Райнер. «Гуцул».

К. В. Дзержик. «Дараба на Черемоші».

К. В. Дзержик. «На Верховині».

I

Ще одна подорож на фронт...

Яскріючого сонцем і синявою жовтневого дня, востаннє оглянувши перед дорогою нехитрий багаж воєнного кореспондента, я сідаю в свою зелену машину, яка щойно вийшла з чергового капітального ремонту. Вмить кореспондентські турботи сповнюють мене, і я неспміливо запитую свого похмурого шофера: — Як ти гадаєш чи дотягне вона до фронту?

Шофер мій — по матері українець, а по батькові грузин. Характерні риси цих малосхожих народів досить оригінально переплелися в його натурі. Він мовчки вмикає швидкості, ми від'їжджаємо від готелю, впливаємось у потік автомобілів, керований міліціонером у білих рукавичках, і повертаємо на Красну площу.

— Та повинні б доїхати... — повільно говорить водій, але я не почуваю впевненості в його словах.

На Кремлівській башті — дванадцять година десять хвилин. До фронту майже три тисячі кілометрів. Повинні б доїхати...

Яскрава осінь розгортає перед нами весь чар підмосковних задумливих лісів, шарудить асфальт під колесами, ми мовчимо, поринувши в свої думки. Я пригадую ті сумні дні, коли в Києві ми їздили на фронт у трамваї — на Святошино або в тролейбусі — до Голосіївського лісу... Німці нещадно обстрілювали околицю. Тролейбус спинався біля будівлі кондитерської фабрики, кореспондент зігнувшись перебігав через дорогу і плазом, повз зарослий тванню ставок, сходив на гору до будівель сільськогосподарського інституту. Москвичам і лєнінградцям було не легше. А тепер, хоч як це далеко і хоч як мало довіря викликає машина, а все таки веселіше їхати на фронт на береги Тисси і Дунаю, ніж у той гайок, де ти влаштував неділями гулянки з друзями або в присмерку писав вірші про очі, які не повинні були б затьмарюватися виглядом тяжких бід війни.

До Довська ми їдемо знайомим Варшавським шосе через села, від яких залишилися самі назви, та через містечка, руїни яких свідчать про безглузде варварство і жорстокість німців.

Природа людини тим і хороша, що в ній таїться невігубна бадьорість. На згарищах цюкають сокири та співають пили. Край дороги стоять свіжі зруби. Сила зворушливої любові прив'язує людину до рідної землі. На місці, де її спіткало нещастя, людина працює, щоб створити нове життя, яке повинно бути і буде ще кращим, яскравішим, просторішим та красивішим.

Гомель, Чернігів і Київ давно вже позаду...

Як любив я це Чернігівське шосе, що простяглося в мальовничій місцевості, серед порослих очеретами заливних лук і зелених полів! Як пам'ятні мені з довоєнних років ці ліси та гаї, що розкинулися навколо в осінній задумі, немов обійняті спогадами про безповоротні дні весни та першого квітнення...

Старі дерева, які шелестіли своїми могутніми кронами і немов охороняли цей шлях, зрубані німцями. Гомель лежить у руїнах, остови великих будинків зяють похмурими пробоїнами, обвуглені стіни ще тхнуть пожежею. Побудовані візантійськими майстрами чернігівські собори, які пам'ятають ще татарську навалу, купую руїн височать серед порожніх майданів і викликають думку про те, що минуле дороге нам не тільки тому, що ми тут народилися та виросли, але й у значно ширшому розумінні: це ланки, які з'єднують нас з усією багатогранністю світу, із спільною неповідомною культурою людства.

В Києві я жив до війни багато років і зберіг пам'ять про нього, як про квітучий сад... Каштанові алеї і довгий ряд умираючих тополь на Шевченківському бульварі, чарівні краєвиди задніпровських просторів, які відкриваються з міської гори, сповнювали нас відчуттям безкрайної вічності, почуттям чистої, світлої радості, безпричинної та ясної, як буває завжди замолоду.

Я покидав Київ у перший день війни, вирушаючи на фронт... Каштанові свічки опадаючи, вихором білого снігу летіли за ваговозом, який мчав нічними темними вулицями, немов минуле гналося за мною слідом, нагадуючи про те, що в ньому було найкращого, незабутнього. Далі, в дні відступу, я проходив київськими мостами і бачив, як солдати спинались, щоб востаннє глянути на своє місто, змахнути важку чоловічу сльозу з очей і, стиснувши кулаки, йти до нового рубежа оборони. У жовтні сорок третього року я дивився на Київ зза Дніпра. Ми вийшли з дарницького лісу, залишивши там наші автомобілі, і спинилися на узліссі. Місто лежало перед нами в легкій імлі осіннього ранку. На дзвіниці Лаврського собору сидів німецький кулеметник і спостерігав берег. В річковому порту горіли баржі з вугіллям. Я пізнавав знайомі будівлі. До будинку, де я провів чимало щасливих днів, було — рукою подати, але я не міг туди ввійти...

Ще мали відбутись криваві бої. Київ був узятий через кілька тижнів, і я побачив його в диму палаючого університету, в руїнах Хрещатика, в чорному снігу та плямах крові.

Тепер — рівно через рік, — я знову, по дорозі на фронт, переправився через Дніпро. Зенітні чергували на великому дерев'яному мосту. Машина виїхала на гору, і перед моїми очима з'явилась картина бурхливого відродження української столиці. Сотні і тисячі киян, робітники і студенти, хатні господарки і лікарі, письменники, червоноармійці та служ-

бовці щодня виходять на Хрещатик, зруйнований німцями. Наш Київ буде ще красивіший і радісний, ніж до війни. В це віриш, коли бачиш, з яким ентузіазмом та енергією кияни розбирають щебінь, тягнуть на ношах цеглу, змагаючись між собою у швидкості та вмінні, розчищають місце для нового будівництва.

В Києві мені розповідали деталі плану реконструкції міста. Він справді грандіозний, цей план, і — це найголовніше — буде здійснений в короткі строки.

Далі і далі на південь б'жить шлях. Пройдимо Умань та Білу Церкву, ночуємо в Балті, снідаємо виноградом і соковитими сливами на кишинівському базарі, переїздимо через Прут біля Дубосар — і ось ми вже в Румунії, в країні, яка прикро вражає контрастом злиднів і марнотратства, претензійністю своїх будівель, крамарською метушливістю міст і сумною мрійністю сіл...

Трансільванські Альпи — в пурпурі лісів, у сліпучій синяві неба, в піні гірських ручаїв і в каламутній важкій волозі річок, що протікають в долинах, — плывуть перед очима, немов феєричний сон, який зрідка переривають постріли добровільних бандитів з ватаг імені Маніу. Дорога кружляє і звивається, миготять мости, в'адуки, шумні базари міст, старовинні замки на неприступних кручах, побудовані ще за часів боротьби з турками. І, нарешті, ми спускаємось в угорську рівнину, в стародавню Паннонію, землю хліборобів-слов'ян, які колись були винищені і витиснені звідси кочовими угорськими ордами, а в останній хвили великого переселення народів полинули за Карпати і поділили навпіл великий слов'янський світ.

Хто знає, як склалася б доля цього світу, якби мадяри в дев'ятому віці не врізалися іноземним і чужомовним клином між українцями, словаками та чехами, з одного боку, і сербами та болгарями, з другого? Можливо, неподільний слов'янський світ простягався б сьогодні від Золотого Рога на Далекому Сході до Золотого Рога на Близькому, від берегів Тихого океана до Адріатики й Егейі...

Але історичні спогади не завжди бувають реальним коментарем до складних відносин сучасної дійсності. Від напівміфічного Арпада до невдахи Хорті минули віки. Не діло воєнного кореспондента копатися в минулому: швидкоплинне живе життя — ось поле його спостережень та діяльності.

Пізно вночі я прибув до штабу фронту. Командант оселив мене попервах в кімнаті військового фельдшера, який поїхав в службове відрядження, і я заснув з приємною думкою про те, що три тисячі кілометрів, які відокремлюють Москву від фронту, наша машина пройшла блискуче, без поламів та аварій, зберігши навіть московське повітря в чотирьох своїх скатах...

2

Я давно мріяв побувати в Угорщині. Цікавість до цієї країни і до народу виникла в мене багато років тому, очевидно, ще під впливом юнацьких спогадів про самотню мову й оригінальні пісні мадярів-білців інтернаціонального батальйону, що квартирував у нашому містечку в роки громадянської війни. Згодом я трохи працював над угорською історією та літературою, перекладав на україн-

ську мову вірші великого, на мій погляд, революційного поета Олександра Петєфі... Те, що я потрапив в Угорщину як солдат, озброєний олівцем, багато до чого мене зобов'язувало.

Був ясний жовтневий ранок, коли я вперше вийшов із штабу фронту в армію. Дорога йшла через Сегед. Понтонним мостом, наведеним на захоплених у німців баржах, ми переправились через Тіссу.

У штабі одного нашого з'єднання мені розповіли, що під час узяття міста Нові Бічей на Тісці нашим військом чимало допомогли внуки великого російського письменника Льва Толстого — Володимир Ілліч та Ілля Ілліч Толсті, які проживають тут. Вони першими зустріли бійців нашої розвідки і дали їм відомості про противника. Після зайняття міста брати стали організаторами переправи через Тіссу, доставляли будівні матеріали, зібрали коней, вказали місця, де були затоплені баржі. Під час дальшого наступу Володимир Ілліч Толстой, людина, як і його брат, вже далеко не молода, шов у бойових порядках нашої піхоти як провідник.

Я проїхав містом, постояв біля величного храму суворой та своєрідної архітектури, оглянув під аркадами університету своєрідний пантеон, який в особах розповідав всю угорську історію... На входних дверях університету я побачив охоронну грамоту. Двома мовами — угорською і російською — радянський комендант Сегеда забороняв використовувати будівлі університету, його аудиторії, кабінети й лабораторії для воєнних потреб. Грамота була скріплена печаткою коменданта. Як виявилась гут природа радянської людини, її повага до науки та знання!.. Я мимоволі згадав старшого лейтенанта Іщенка, з яким розмовляв у маленькому містечку Кішуйсалаш. Я спинився в кішуйсалаській комендатурі по дорозі в родовий маєток регента Хорті, за шість—сім кілометрів звідси, в селі Кендереш. Було холодно, шофер стомився, а я зголоднів. Комендант похастував нас вином та обідом, ми розговорились, і я потім не шкодував про цю зупинку.

— Розумієте, товаришу майор, — розповідав Іщенко, — приїжджаю я в це місто і помічаю на вулицях великий дитячий рух. Дізнаюся, що школа не функціонує, вчителі розбіглися і кинули молоде покоління напризволяще. Що тут робити? Я, цілком зрозуміло, віддав наказ вчителям і педагогам з'явитися негайно і говорити: панове педагоги, щоб у понеділок школа працювала на повний хід; це нічого, що війна, ми з дітьми не воюємо, у них є своє завдання — вчитись — і нехай вчаться. Може будуть розумніші за своїх дурних угорських батьків, що пішли проти нас за німцями... І що ж ви думаєте? Бачили ви у мене на вулицях дитячий рух? Всі ходять до школи, як і слід.

Ця безпосередня людина була на сто голів вища від освіченого німецького дикуну, який улаштував свинарню в Харківському університеті, спалив унікальний український музей у Полтаві й зруйнував історичні палаци Царського Села і Петергофа. Слова Іщенка звучали глибоким гумором, за яким почувалась природжена любов до людини і справжня краса душі, яка відрізняє людину від двоногої тварини.

Наша машина вплаталась в довжелезну гужову валку на шляху, що з'єднує Сегед з Кечкеметом. Безкрайною низкою йшли величезні сірі угорські воли: роги їх були такі великі, що дві пари волів навряд чи могли б розминутись на шляху. Хоч скільки шофер давав сигналів — його спроби випередити валку були марні. Ми мусили притишити рух... В цей час я почув — не знати звідки! — гудіння літака в небі й, визирнувши з машини, побачив, як селяни, що йшли з валкою, стрибать з возів і лягають біля шляху. Відразу ж над ними залунали швидко і короткі черги скорострільної авіаційної гармати. За хвилину я вже лежав у глибокій канаві біля шляху, а «Мессершмітт», розгортаючись, скидав на нас бом-

би. На щастя, вони впали далеко в полі, нікого не зачепивши скалками. Ми дістались до Кечкемета і тільки тут, сидючи в редакції армійської газети, я відчув сильний біль в нозі. Мене викликали до члена Військової Ради. Я йшов до нього, шкутильгаючи і кленучи німецьких льотчиків, які змушують чоловіка в сімдесят вісім кілограмів ваги стрибати в канави. Зате прикрість зменшилась, коли виявилось, що член Військової Ради був генерал-майор Коновалов — мій старий знайомий, з яким я зустрічався ще на початку сорок другого року десь у районі Обояні. Смішно, що ми, як правило, зустрічались при сумних для мене обставинах: тоді я провалився на тонкій безрезвній кризі, переходячи річку. Тепер нога моя розпухла. Втішало хіба тільки те, що полковник, який врятував мене в першому випадку, був тепер уже генералом.

Ми сидимо в просторій високій кімнаті, фельдшер масує та бинтує мені ногу, однак це не заважає нам, як завжди буває під час зустрічей із старими знайомими, пригадувати минуле.

І я змушую генерала повторити мені пам'ятне оповідання про зловісний вересневий день сорок першого року в Києві, про день, коли, сидючи на бліндажі на лівому березі Дніпра, він командував разом з іншим полковником висадженням київських мостів...

— Давай закуримо, — сказав мені генерал Коновалов, перериваючи свої спогади. — Тепер німці висаджують в повітря мости через Дунай у Будапешті, — звичайно, їм чужого добра не шкода.

На його сірому обличчі з енергійними рисами відбилися стримане хвилювання. Це була хороша зустріч, в ній спогади про минуле не вбивали передчуттів майбутнього. Я пішов від генерала з світлим та свіжим почуттям у душі, як завжди буває після розмови з хорошою людиною, яка багато пережила і передумала.

Через кілька днів зав'язались бої в передмістях Будапешта.

Але повернімось до Кечкемета. Про нього варт сказати ще кілька слів. На вулицях, на стінах будівель ще були свіжі сліди жаркого бою. Вночі німці бомбили місто. Наші війська підійшли до Кечкемета навально і несподівано, але біля Кечкемета німці чинили шалений опір, весь час переходячи в контратаки. Німецькі танки, самохідні гармати й піхота входили з міста назустріч нашим наступаючим частинам, але їхні спроби спинити так потужно розпочатий рух були марні. Наші війська прорвалися у місто і навальними ривками, очищаючи вулицю за вулицею, протягом трьох годин повністю оволоділи Кечкеметом.

Тут, в Кечкеметі, були захоплені значні трофеї. Тут же здався в полон колишній начальник угорського генерального штабу генерал-полковник Янош Вереш.

П'ятнадцятого жовтня будівля угорського генерального штабу в Будапешті, як і інші військові та урядові установи, була оточена озброєними до зубів есесівцями. Наглухо закриті, вищірившись кулеметами і витягнувши хоботи наготовлених до бою гармат, гуркотіли по вулицях німецькі танки. Прокнувшись вранці, угорські солдати побачили себе замкненими в своїх казармах — есесівці охороняли всі входи і виходи.

Німці вивезли арештованого регента Хорті в Німеччину. Дві німецькі танкові дивізії ввійшли в Будапешт. Зрадник Салаші, невідомий угорський майор з авантюристичними нахилами, який був вигнаний з армії і шість років сидів у відставці, очолив покірний Берлін уряд.

Німецький капітан у супроводі шести есесівців увійшов у службовий кабінет генерал-полковника Яноша Вереш і заявив йому у вшуканій формі:

— Звертаю вашу увагу на те, що вам нікуди не можна виходити...

Два дні генерал-полковник просидів під домашнім арештом. На третій день він під сло-

во честі відпросився в есесівського генерала Вільтемана на свою віллу. Тут, за допомогою друзів, колишній начальник угорського генерального штабу переодягся, поголив вуса і разом з дружиною втік на ваговсезі в Кечкемет. Монастирський погріб правив йому за сховище під час боїв у місті. Знайомий священник допоміг йому зв'язатись з радянським командуванням.

Тепер генерал-полковник Янош Вереш займає пост міністра оборони в Тимчасовому Національному уряді Угорщини.

3

Будапештський шлях. Зимовий морозний день. Небо то запинається суцільною пеленою хмар, то враз проясняється і починає блищати яскравою синявою. Але з неба весь час падає щось схоже на сухий пухнастий сніг і, не долетівши до землі, зникає, танучи в морозному повітрі. Деревя стоять, вкриті срібним інеем, далечінь відкриває очам різні відтінки білого на сірому та блакитному. Немов черню на срібні карбовані гаї пропливають за склом машини.

Щораз частіше обіч шляху трапляються дощечки з написом: «Міні». Дедалі чіткіше, навіть крізь гудіння мотора, чути грім артилерійської канонади. Ми об'їжджаємо величезні вирви, які виникли від вибухів авіабомб. Будівля зруйнованого полустанка зяе пробоїнами, з даху зірвано черепицю, весь будинок схожий на кістяк якоїсь допотопної тварини.

Ліворуч в напівпрозорій імлі неясно вирізняються конусоподібні ажурні шогли радіостанції. Війська рухаються по шляху, вантажна машина тягне на причепі похідну кухню, на підніжжі кухні стоїть дівчина в сірій ушанці, спід якої вибивається пишне волосся кольору спілої пшеничної соломи.

На західній околиці одного з будапештських передмість я знайшов потрібний мені штаб. Селище зберігає ще сліди вчорашньої жорстокої сутички, ще куряться теплі руїни, а зірвані із стовпів сплутані проводи перетинають шлях. Мінери проходять по вулицях, по дворах. Ми проїхали спаленою вулицею. Німці залишилися вірні собі і тут. Оточені, опинившись в безвихідному становищі, вони підпалюють будинки, мінують і висаджують в повітря церкви, школи та громадські будівлі, намагаються перед неминучим своїм кінцем накоїти якнайбільше лиха, вилити свою безсилу лють на мирних жителів зруйнованої і пограбованої ними угорської столиці.

Німецьким солдатам, цим професійним грабіжникам, допомагають грабіжники з досить численного тут німецького населення. Мадьяри називають тутешніх німців швабами. Двох таких швабів — їхні прізвища Кандлінгер та Рейф — місцеві жителі привели до радянського коменданта. Їх відразу пізнали, хоч вони прибули з іншого селища. У великих мішках цих швабів знайдено праски, домашній посуд, дитячі іграшки, одяг. Все це награвовано в покинутих жителями будинках.

Так, населення й тут змушене залишати свої будинки і переховуватися від німців.

Угорський лікар Матесфолві Іштван розповідає, що в їхньому селищі було ще недавно тринадцять тисяч жителів. Німці та їхні угорські прибічники, які до кінця зв'язали свою долю з фашистами, під загрозою смерті змушували людей кидати свої житла. Тепер у селищі залишилась якась тисяча жителів. Більшість, скоряючись силі зброї, пішли геть, а багато з них розстріляно за небажання йти.

Як розповідають втікачі, що сотнями йдуть з місць, де відбуваються бої, в тил Червоної Армії, Будапешт переповнений навколишніми жителями. Кількість населення його досягає зараз двох мільйонів. В місті немає електрики, немає води, хліба. Угорське населення одержує на день хліба по сто грамів на людину, та й то нерегулярно. Решту забирають собі німці, залишаючи своїх вчорашніх союзників і сьогоднішніх бранців умирати голодною смертю.

Штаб міститься на зацілілій вулиці селища. Підполковник Гальперін, огрядна, лагідна людина, показує мені карту. Щораз щільніше стискається кільце навколо Будапешта. Бої, які точились протягом останніх чотирьох днів у передмістях, тепер пересунулись уже безпосередньо в саме місто.

В передмістях проходили друга і третя лінії німецьких укріплень. Протитанковий рів досягає чотирьох метрів завширшки і завглибшки. Околиці селищ, залізничні насипи, парки, ставки і озера поспіль обтікані і перегороджені густою сіткою дротяних загороджень. Електричний струм, пропущений крізь дріт, ускладнює завдання наших бійців. Мінні поля закривали підступи до німецьких позицій, численні сюрпризи — пастки і засідки очікували солдатів у вузьких вулицях, дворах та будинках. Проте, три лінії німецьких укріплень були прорвані завдяки мужності і майстерності радянських офіцерів та солдатів.

Німці і мадяри гарячково риють землю і споруджують нову, четверту лінію оборони на міській смузі, але немає ніякого сумніву, що й вона не врятує їх і буде зламана, як і перші три.

Канонада стоїть безперервна. Вікна в будинку брязкотять, деренчить посуд, що стоїть у шафі. Вибухають міни, чути приглушений частий дріб кулеметів, і враз над усім цим шумом, гуркотом, стогоном та виттям розжареного металу розкохується важкий оглушливий грім — це ведуть вогонь наші гвардійці-мінометники, або, як тут кажуть: «Катюша співає».

З полковником Андрієм Гнатовичем Ковтун-Станкевичем, командиром з'єднання, я говорив телефоном. Полковник був на своєму (постережному пункті). Знайома українська вимова в трубіць польового телефону звучала тут, на околиці Будапешта, особливо виразно. Один полк з'єднання щойно ввійшов в бій, і з цю хвилину його бійці крок за кроком просувались вперед, долаючи укріплену смугу.

Ми сидимо в маленькій кімнаті. Мимоволі згадуєш про свій дім, про близьких людей, до яких звідси дуже далеко. Адже завтра Новий рік, четвертий Новий рік, який ми, солдати всіх родів зброї, зустрічаємо не вдома.

Сорок другий рік я зустрічав у морозному Воронежі. Вся Україна була в руках у німців, з її пошматованих полів лунали стогони та благання про допомогу. Німцям був заподіяний перший удар під Москвою, ми були впевнені в перемозі, але серце мимоволі стискалось від передчуття нових великих випробувань, через які нам ще доведеться пройти.

Вночі на перше січня сорок третього року я мерз в неопаленому купе санітарного поїзда на лінії Камишин—Саратов. Німці були вже оточені під Сталінградом. У вольському степу лютувала хуртовина — тепер уже німці замислювались про майбутнє.

Минув ще рік, я їхав на фронт на правий берег Дніпра; снігові замети затримали мене на якійсь закинутій цукроварні. Тут ми їли гуся з капустою і пили за повне визволення України... І ось ще один Новий рік — сорок п'ятий — я зустрічаю в передмісті Будапешта, в залишеній господарям квартирі, де розташовувався штаб. На столі лежать карти. Безугаву деренчить телефон. Полковник дзвонить із спостережного пункту і вітає нас — справи не погані, говорить він, Новий рік обіцяє бути хорошим.

Полковникові Ковтун-Станкевичу і його солдатам, які напередодні Нового року б'ються на вулицях Будапешта, є про що згадати, є що розповісти. За рік вони пройшли славу путь від Кіровограда до Будапешта. Це переможна путь мужніх людей, які не шко-

дують ні сил, ні самого життя в боротьбі за свободу і щастя своєї Батьківщини. Вони знали і пам'ятали про свій високий обов'язок, ідучи степами України, визволяючи рідні села і міста; вони не забувають про нього й зараз, знищуючи німців та їхніх прихвостнів на угорській землі. Позаду в них Південний Буг, дністровські переправи і форсування Прута. Ще не так давно вони навальним маршем вийшли до Тісси і переправились через цю велику повноводу ріку так організовано й швидко, що німці не встигли підкинути сили й організувати відсіч. Так само навально вони йдуть і далі між Тіссою і Дунаєм. На другий день вони були вже глибоко в тилу ворога і з'явилися біля самих стін одного з найважливіших опорних пунктів оборони німців на шляхах до Будапешта — біля стін міста Кечкемет. Для німців поява їх була цілковитою несподіванкою. Місто жило звичайним тилловим життям, до кечкеметського вокзала підходили поїзди, по вулицях тинялись німецькі солдати напідпитку, на великому аеродромі, розташованому край міста, приземлялись літаки. Більш їм не довелося злітати. Бійці капітанів Поленова та Кривосицького прорвались на аеродром, зняли вартових, очманілих від несподіванки, і захопили тридцять п'ять справних німецьких літаків, а німці ще нічого не знали. Коли аеродром був уже в наших руках, на ньому приземлились ще три транспортні літаки. Вони були захоплені разом з екіпажем.

Новий рік солдати зустрічають на Дунаї в жорстоких боях за угорську столицю. Земля стогне від гарматного грому. Німці звели навколо Будапешта вогняну стіну, а наші бійці йдуть вперед від будинку до будинку, від вулиці до вулиці — і ніщо не може їх спинити. Голос літнього командира, дуже симпатичної людини, справжнього солдата, який був і директором машинно-тракторної станції, і писав статті з рибництва в наукових журналах, звучить у трубіць польового телефону глузливо-весело, і слова його сповнені непередаваного українського гумору.

Грудневий присмерк настає швидко. Вночі бої на вогняному кільці навколо Будапешта спалахнуть з новою силою. Можливо, цієї ж ночі вийде в бій снайпер Лукманов, який знищив до чотирьохсот німців, підкине вогню командир взводу 45-міліметрових гармат старшина Васильєв, загомонять кулемети Борщова і Трамбовецького, їх підтримають брати Василь та Петро Мумиги. Це буде славне діло. Німцям і мадярам не чекати добра. Ніч для них ще страшніша від дня — багато хто з них не побачить вже світанку, не один увіткнеться головою в мерзлу, ледве припорошену снігом землю, не один з них «звариться в казані», як говорять тут наші солдати. Але зате не один наш борець знову відкриє своє ім'я невимрущою славою, не в одного до ранку з'явиться новий орден на грудях, не про одного полетять листи на батьківщину, до себе в колгосп, на завод — з привітаннями від командирів і товаришів, з подякою батькам та народowi, які видалкали таких сміливих воїнів, таких мужніх та безмежно відданих Батьківщині бійців.

Знову мчить з шаленою швидкістю машина, знову спідометр відміряє кілометри будапештського шосе.

Брязне зброя, кінь копитом
Стукне, ніздрі захропуть.
Над чужим німецьким світом
Знову день і знову путь.

Поглинаючи простори,
Важко дихають мотори —

Ми спиняємося біля свіжої гратчастої загорожі, остеронь від шляху. За огорожею — горбки землі і невеличкі червоні обеліски з дощечками над ними. Це могили наших людей, які полягли в боях під Будапештом, це скромні пам'ятники солдатам-визволителям. Написи на обелісках зроблено кольоровими олівцями, і невдовзі їх змиють дощі, але імена героїв не зникнуть з пам'яті народу. «Братська могила загиблих у боротьбі з німецькими окупантами. Грудень 1944 р.», — говорить один напис. «Зайцев Михайло Васильович, 1912 року народження, загинув смертю хоробрих у бою з німецькими загарбниками 23 листопада 1944 року», читаємо ми на другому обеліску. «Гвардії червоноармієць Саліхов Ібрагім Абуракірович». Далі — нова братська могила..

Біля цих російських могил на угорській землі, поблизу Будапешта, я пригадав одного солдата, який, на жаль для всіх, хто знав його, не дожив до цих великих днів визволення народу Угорщини від німецько-фашистської чуми і від угорських запроданців-керівників, що спільно з фашистською Німеччиною кинули свою країну в безглузду війну проти Радянського Союзу. Я згадав полум'яного угорського патріота — генерала Лукача (Мате Залка), який загинув в Іспанії під стінами Уески в дні першої війни волелюбних народів проти світового фашизму. Його життя та боротьба злились сьогодні з життям і боротьбою радянських солдатів, які несуть визволення народам Європи від німецько-фашистського рабства. Він був моїм другом, цей талановитий письменник і хоробрий солдат, який не знав суму і був сповнений прекрасної бадьорості й доброзичливості до людей.

Ми робили з ним прогулянку пароплавом по Дніпру жаркого літа 1936 року. Він був надзвичайно задумливий і немов освітлений розумінням чогось дуже важливого, але нам — його друзям — ще недоступного. Пізніше, довідавшись про його загибель, я написав на поштом про нього вірші; деякі передчуття, висловлені в них, здійснились і справдились. Це було понад сім років тому, і владний час, немов морською хвилею в години прибою, піднімає в моїй душі бурхливу піну спогадів.

Я стою за прикриттям кам'яної стіни і вдивляюсь у вечірній присмерк. Вдодвж вулиці, зігнувшись, стиснувши автомати в руках, проходять наші піхотинці... Бій розгортається. Несуть поранених. Дівчата-зв'язківці тягнуть провід до нової будівлі — тут має розташуватися штаб. Офіцер вистрибує з швидкої машини; машина вмить ховається за поворотом і тулиться до стіни. Вогонь стає щораз гарячішим. Я не можу піти звідси, мені здається, що от зараз, цієї ж хвилини, підійде до мене мій хоробрий генерал, простягне руку і, посміхаючись широко та привітною посмішкою, скаже:

— Здорово, друже! От ми й зустрілись!

Леонід ПЕРВОМАЙСЬКИЙ.

Вдень, увечері, вночі
Танки йдуть і тягачі.

По Форштадту, по Нейштадту,
Через ями, крізь дрти —
Офіцеру і солдату,
Нам положено по штату
Всю Німеччину пройти.

Петро ДОРОШКО.

ДЕСЯТИЙ ЛІТАК

Микола НАГНИБІДА

Малюнок Василя Касіяна

В цій історії немає і слова вигадки. Мені розповіли її льотчики ескадрильї, в якій служить і Сергій Лазанок. І я переписую її просто з свого зошита задунайських записок...

Ескадрилья винищувачів була придана з'єднанню бомбардувальників, які допомагали воїнам маршала Тіто. Вдень і вночі несли патрульну службу винищувачі, охороняючи аеродром. Найстаршому з льотчиків, командирові ескадрильї, було 24, наймолодшому — Сергієві Лазанку — йшов 22 рік. Але всі його звали Сергієм Гнатовичем і величали так серйозно, з повагою, завжди й усюди. Хто знає, коли так охрестили молодого винищувача! Але друзі по ескадрильї пам'ятають саме це «Сергій Гнатович» з Сталінграда, куди Лазанок прибув з льотної школи. Там він збив першого крука, одержав перший орден Червоної Зірки і завоював славу впертого і майстерного винищувача. Сила в красивого Сергія — богатырська. В найтяжчі дні сталінградської битви він робив десятки вильотів на день, повертаючись на аеродром, щоб зарядити кулемет, заправити баки, і ніколи не скаржився на втому.

Особливо він любив літати над морем.

Від своїх товаришів відрізнявся Лазанок мовчазністю і тим, що ніколи не писав і не одержував листів, крім одного, що його він послав до рідного рибальського виселка після визволення Осипенківського району. Льотчик терпляче очікував відповіді; не діждавшись, занепокоївся і став надокучати командирові ескадрильї, домагаючись перевodu його до іншої частини.

— Я хочу бути ближче до Германії. Для моїх сил, для мого гніву тут мало роботи, — доводив Сергій.

Саме тоді він уперше не погодився з командиром ескадрильї і їздив до штабу дивізії — обстоювати своє домагання. Сергій через день повернувся в ескадрилью і, гірко посміхаючись, розповідав своїм побратимам:

— Вислухав мене полковник і питає: — «Так що ж вам, старший лейтенанте, Німеччину сюди на блюдечку подавати? Пробиватися звідси до неї треба. Зрозуміло? Ідуть і воюйте».

І Лазанок воював. Дев'ятий літак він збив над Дністровським лиманом, прикриваючи небо щойно визволеної Одеси. А з десятим ворожим літаком зустрівся далеко від рідної землі десь за Дунаєм... І сталося це так...

Льотчики-винищувачі були засмучені в цей день. Кожен почував себе ображеним: прямо над аеродромом, перед очима у всіх, пролетів німецький літак на висоті 8—9 тисяч метрів. Трійка чергових винищувачів не встигла набрати висоти, як німець уже зник.

На світанні другого дня Лазанок патрулював над аеродромом, забираючись щораз вище. І раптом почув голос командира:

— Ззаду фріц.

На цей раз німець з'явився не зза гір, а із сходу. Лазанок перевернув у повітрі машину і вмить побачив, як прямо на нього мчав «Мессер». Розпочався поєдинок. Ворог був досвідчений винищувач. Не зумівши скористатися з раптовості нападу, ас намагався тепер вийти з бою і втекти, поки інші винищувачі не прийдуть на допомогу. А Лазанок не давав тікати, примушував битися. На двадцятій хвилині бою знову у навушниках Лазанка пролунав наказ командира ескадрильї:

— Виходь з бою, ми тут, він наш.

Сергій не встиг ще реагувати на голос, як німець похилився на крило, перевернувся і одірвався від Лазанка метрів на сто. Лазанок з точністю повторив його фігуру і всадив останні набої в бік літака. «Мессер» задимився, але ще тікав. Лазанок насів на нього згори, придавив і через кілька кілометрів увігнав його в землю...

Лазанок посадив машину не так красиво, як завжди. Повз нього, простуючи на дим «Мессера», промчали на полуторці техніки. Вони махали Сергієві шапками, вітали його. Лазанок виліз з машини, розстібнув комбінезон і сів на землю. Він ніколи так не стомлювався. Майстер короткого і точного бою, Лазанок завжди за 8—10 хвилин вирішував битву. А цього разу — 40 хвилин запеклої, напруженої битви.

На шиї Лазанка виступила кров. Він витер її хустинкою, звівся на ноги і, похитуючись, попрямував до землянки. Молоді дівчата-зенітніці щось кричали йому здала. Він помахав їм шоломом, глянув ще раз у бік, куди поїхали техніки, і відкрив двері землянки...

На столі, зробленому з ящиків, парували сніданок. Повар потис Лазанкові руку і, гордий своєї витівки, урочисто промовив:

— Сергію Гнатовичу, прошу снідати. Виготовлено за спеціальним рецептом. Йй-богу, перед вами — божі страви.

Сергій уже сидів в шумному колі друзів, коли техніки привезли шматок кітеля з хрестами і жовтий, рипучий планшет.

Командир ескадрильї довго розглядав карту асса, його запис, листи і, передаючи їх Лазанкові, сказав:

— Чималу птицю ти клюнув сьогодні. Поглянь.

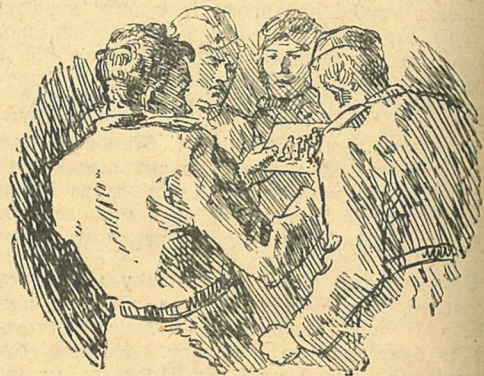
Лазанок не знав німецької мови і передав листи інженерові, який сидів поруч.

— Прочитайте, будь ласка, що там пишеться, — звернувся до нього Лазанок, а сам почав розглядати фото. Ось на одному великий фільварк. З розчинених воріт виходить німецький льотчик, оточений собаками. На плечі двостволка — на полювання.

«Мабуть, він, у-у, яка тварюка!» — подумав Лазанок.

— Це — листи від матері асса, — сказав інженер. — Нічого в них немає нового і цікавого. Самозакохана робовласниця навчає свого сина тих справ, які в нас називаються кривавим злочином.

Лазанок узяв друге фото. Завмер. Тоді підвівся і підбіг до віконечка, пильно вдивляючись у фото. Він бачив дебелу стару німкеню, зняту на весь зріст; обабіч неї навколішках стояли три дівчини, худі, засмучені і

„Прочитайте, будь ласка, що там пишеться, — звернувся до нього Лазанок, а сам почав розглядати фото“.

заплакані. Видно, їх силою поставили навколішки перед фотоапаратом.

Лазанок ще ближче присунувся до віконця, вдивляючись в обличчя полонянок.

— Вона, вона, Валя, моя сестра! — вигукнув Лазанок. — Моя єдина сестра!..

Фотографія пішла з рук у руки. Бойові друзі, суворі і зосереджені, мовчки розглядали її. В землянці стало тихо. Чути було, як важко дихає Лазанок. Кожен хотів щось сказати другові — тепле, заспокійливе. Але першим заговорив Сергій Гнатович:

— Інженере, перекладіть нам на російську мову адресу цього фільварка. А ви, друзі, запишіть її кожен. Може хто з вас раніше за мене приїде туди...

МІСТО БУЛО НА ГРАНИЦІ...

Микола СТРОКОВСЬКИЙ

В романі «Місто було на границі...» Микола Строковський малює героїчну оборону Пскова від найманої армії польського короля Стефана Баторія, який хотів, у своєму поході на Русь, знищити російську державу.

Хоч у Баторія й було біля Пскова більше війська та зброї, хоч йому й допомагали всі держави Європи, його третій похід скінчився невдачею. Після піврічної облоги фортеці король мусив шукати миру з Іваном Грозним.

Роман «Місто було на границі...» присвячено російським людям, що боролись за свою Батьківщину й показали всьому світові свою звиягу в бою, витривалість і мужність у дні тяжкої облоги фортеці.

В поданому тут уривку змальовано один з епізодів штурму фортеці Стефаном Баторієм і оборона псковичами рідного міста (в вересні 1581 року).

ДЕНЬ НАРОДЖЕННЯ

Вже минав вересень, а штурму все не було, хоч порою тишу й порушувала завзята стрільня з королівських гармат. Здавалось, стіни не витримають ударів, упадуть, і кризь них війско короля рине на відкритий приступ.

У такі дні не мовчали й псковичі. Зранку до смеркання стріляли з усіх зацілілих веж південної стіни, не даючи скупчуватись піхоті й кінноті Баторія. Кілька разів за той час вислав князь Шуйський свою кінноту — громити ночами королівський табір, відбивати обоз, щоб залишити ворога без харчу.

Наприкінці вересня погода раптом змінилась. Настала стужа. Випав перший сніг. У королівському таборі стали рити землянки, і незабаром посеред поля виростало ціле земляне місто. Задимили складені з каміння курні печі.

З холоднечею і в псковичів зросла потреба на хліб та дрова. Запаси були, але воевода, князь Шуйський, витрачав їх обережно. По боювався князь, що не стане й куль та ядер, і тому почав дбати заздалегідь. Псковичі збирали по дворах усю завалашу мідь, залізо, чавун, свинець і поносили все до кузні княжого двору, до коваля Дорофея, кремезного парубка, з великою чорною бородою та з кулаками, схожими на молоти; почалося відливання ядер та куль до пицалей. А переконавшись, що й цього запасу надовго не вистачить, князь Шуйський звелів знімати з церков та монастирів дзвони й переливати їх на ядра. Деякі дурні баби загомосили. Але весь народ, навіть богобоязні люди, казали тоді:

— Не тільки дзвони, хрести натільні з себе покидаємо, коли буде треба.

І до княжої кузні понесли люди мідний посуд та важкі свинцеві кішки, тарілкі; приносили золото, срібло — серги, каблучки, намисто.

Щоб не терпіли люди від стужі, воевода дозволив, коли вже кому буде непереливки, знімати на паливо парканні й тини: дров у багатьох не вистачало, а все будівне дерево та й дров'яні колоди пішли на засіки, зрубів, «щетину», «часник».

Але найбільше непокоїла воевод серед тяжкої облоги хвороба, що забрела до міста.

Старі люди згадували пошесть 1553 року, коли за одне тільки літо поклали псковичі по цвинтарях 25 тисяч чоловік, а по ярах — і невідомо скільки. Пригадували пошесть 1570 року, що лютувала тоді по всій Русі. Нова хвороба, як дізнались потім воеводи від «язиків», побувала в Італії та Франції, була в Кракові та Вільні; звідси дійшла й до Псковської землі: занесло королівське військо, яке нині також страждало від неї. Починалась

вона з ознобу в спинному хребті, потім переходила до голови та грудей. Помирали нагло. Хто ж витримував три-чотири дні, від того лишались самі кістки. Лікарі князя Шуйського з'ясували, що при цій хворобі не можна пускати кров чи давати проносне, бо люди зразу вмирали. Але чим лікувати — придумати не могли. Від пошесті та від смертельних ран враз дуже поменшало народу; довелося закласти нові кладовища.

Але все таки псковичі тримались міцно, хоч і зморилися вже від безнастанних дозорів, частих вилазок, поганого харчу і, особливо, від мулярських робіт. Замурують пролом — розіб'ють їх ворожі гармати. Знов замурують — і так без краю. Дуже виснажували й роботи грабарські.

Від литовців, спійманих одного разу біля Варлаамівських воріт, псковичі дізнались, що король «у землю зайшов»: уже зроблено під фортецю дев'ять підкопів. Але де ті підкопи, полонені не знали. Потім від перекинчиків довідалися про деякі з них. Князь Шуйський наказав копати попід стіною поперечний рів. Поставили тут «у слухах» бубони. Стали дослухатись. І справді, незабаром один з підкопів знайшли біля Покровських воріт, другий — під Покровською вежею.

Князь сам спустився під землю, перевіряв, приклав вухо до бубона. Довго прислухався до гудіння туго натягнутої шкіри. Чути було, особливо вночі, скреготіння заступів об вапняковий камінь, удари кайла.

— Немов би згори вони, над нами, так? Як вам вчувається? — питав Шуйський у людей.

— Згори. А славно було б мені зчепитися з «кротами» під землею! — сказав князь Андрій Хворостінін, що зійшов разом із Шуйським «у слухи».

— Думаю, що до цього доходити нема потреби, — зауважив Микита Іванович Очнин. Плещеев, який керував грабарськими роботами. — Ми їх і так передавимо.

— Навіщо людей наших тратити на сутичку? Закладайте-но сюди кухов з десять зілля та й висаджуйте вгору! — звелів Шуйський, коли достеменно дізнались, що перейняли підкіп. — Нехай королівські кроти з землею нашою змішаються навкі.

При світлі смолоскипів вкотили десять кухов пороху, провели для запалу хідник поміж дошками, насипали й туди пороху, завалили добре вхід та й підпалили.

Земля задрижала в усіх під ногами, коли рвонуло; злетіло високо в небо каміння, дошки, уламки колод...

— Земля їм пером! — усміхнувся князь Хворостінін.

Таким способом висадили й другий підкіп. Як розповідали потім королівські перекинчики, на підкопах загинуло дві тисячі німців, данців, угорців та поляків.

Тоді ворог став обережніший. Донесли князеві, що Батур веде секретні підкопи, а де — ніхто, крім короля та гетьмана, не знає.

І знов ратні люди брали заступи, кайла, сокири, ломы — заривались в землю, дослухались. Всі розуміли: коли не йде король на відкритий приступ, то, виходить, вирішив попід стіни города підібратись таємно...

Але серед усяких лих облоги прийшла й велика радість: прибули на підмогу запорізькі козаки з отаманом своїм Михайлом Черкашеніним. Люди цілувались, як на великдень. Хоч і глуха ніч була тоді, здалося псковичам: прийшов день за стіни, бо звістка про прибуття підмоги ластівкою облетіла по всіх хатах і теремах...

...Уночі випав лапятий сніг, і в світанковім промінні все здавалось синім. Перед південною стіною до лісу стояли землянки королівського війська. Над пагорбками, присипаними снігом, висів дим курних печей.

Була рання пора, а в королівському таборі панувало збудження. В різних напрямках сновигали по земляному городу вершники, шкувалась піхота, заходили в яри комонники.

«А й справді, чи не готують приступу? — подумав Шуйський. — Яке сьогодні число? 27 вересня?»

І тоді з'ясувалось, що перекинчик не збрехав, хоч князь тоді й не звернув уваги на його слова: 27 вересня королеві минало 48 літ, і пани, за словами перекинчика, готували його величності гостинця.

Ударили в облоговий дзвін. Ратники кинулись на свої місця. Повибігали на вулицю жінки.

Незабаром з усіх трьох турів загриміли королівські гармати. Промчала легка й важка кіннота та й заховалась попід самою стіною в зручній для наскоку лощині. Виступила піхота Загари сурми. Забили в барабани та литаври.

Як і в перший раз, королівські гармати били в ті ж самі місця. Замуровані проломи руйнувались скорше, як перед тим, і незабаром упали зовсім. Кризь них зразу ж посунула піхота. Псковичі зустріли її одностайним, густим вогнем. Сотні трупів зразу ж укрили сніг. Але частина нападників добігла до стіни й сховалась за брилами потрошеного каміння. Деякі, визирнувши, побачили за виломом ши-

рокий рів та споруди з колод, землі й каміння. Про це сповістили короля.

Посунула до вежі нова рота. І знов її вдарили кулі псковичів. Нова сотня трупів полягла на сніг, але частина ворогів таки добігла й причаїлась під стіною.

Наслідуючи псковичів, Балтазар витяг на дзвіницю Мирозького монастиря дві гармати й почав кидати в місто ядра, обмазані сіркою та порохом. Дерев'яні хати Пскова загорілись.

Жінки й підлітки кинулись розтягати гаками будівлі, гасити вогонь криничною водою, снігом, мокрими ряднами та сирими шкурами. Густий дим поплив по вулицях, як по димороду.

Тим часом гармати Баторія громили загорожі й розширяли виломи. Через кілька годин бою вже було пошкоджено чимало гармат фортеці. Вогонь оборонців затихав.

Тоді угорські гайдуки на своєму старому місці — під Покровською вежею — почали будувати над собою повітки й щити, щоб схоронитись від смоли, окропу та вару. Збудувавши, знов узялись розширяти вилом кайлами та ломанами.

Згодом до вилому в стіні вдерлись добірні німецькі кнехти, що їх тримав король для гострих коротких ударів, — вони зіткнулися з псковичами, і ті зачали втікати...

«Ну, от, либонь, усе»... — подумав Шуйський — «Треба відходити за Середню стіну, як про це говорили з князем Хворостиніном»... — Але якесь почуття підказувало, що цього робити не можна: якщо псковичі відійдуть зараз з Окольного города, впаде їхній дух, а королівське військо почерпне нову силу.

«Ні, не можна відходити! Треба ще битися — будь-що-будь».

Він зупинився. Люди вдарили на сполох. І на ввесь голос князь Шуйський крикнув:

— Люди псковські! Не відступайте назад! Бийтесь відважно! А коли я не витримаю й накажу вам відійти за другу стіну, не слухайтеся. Мене ж за це вб'єте з пицалі...

На заклик князя кинувся князь Андрій Хворостинін. Був він цього разу в місюрці та в тонкому каптані, зробленому з заморської савовни: казали ратники, що таку тканину не бере ні шабля, ні стріла, ані навіть меч.

— Ратники мої! — крикнув князь Андрій. — З нами правда! Помірно за святу Русь. — Кинувся в саму гушавину й рубав ворогів страшним своїм мечем, тримаючи його обіруч.

За князем ринув ратний друг його Сидір Дев'ятисил з своїми двома ломаками. Зціпивши зуби, замолотив на обидва боки.

Кинувся з виттям страшним купчина Федір Скотинін, одягнений так же легко, як і князь Андрій. Відбивався він важким кистенем, розмахуючи круг голови й гукаючи диким голосом, як навіжений. Добре та влучно стрілець Петро Кольцо тнув ворогів важким келепом; по-богатирському мовчки бився Микита Іванович Очин-Плещеев, що його на цей раз поставив князь підтримувати піших ратників. За привідцями пішли всі разом. Люди падали додолу, але й тут не кінчалась битва: качались по снігу й давили одне одного за горло.

Скоро впав на землю купчина Скотинін. Відрубав праву руку, а по тому й голову стрільцеві Петрові Кольцо. Тяжко поранили Микиту Івановича Очина-Плещеева, і його на превелику силу ледве живого вивели з січі.

«Ні, не здолати нам сьогодні»... — подумав Шуйський, і серце його зомліло в смертельній тузі. Відійшов він до воріт у Середній город і замислився.

І вирішив кинути кінноту комонного воеводи Воронкова до виломів — нехай січуть у потилицю тих, що прорвались.

Кіннота зразу ж ринула. Наступ трохи ослаб, але вже через годину нові рати Баторія поповнили свої втрати, і знову бачив князь, що не встоять більше псковичі.

Тоді він зважився на надзвичайний захід — послав по гостя свого, по отамана Михайла Черкашеніна.

Отаман не спав, хоч і стомився з дороги. Облоговий дзвін підвів його разом з іншими. Молодечою ходою вийшов він на княжий двір, озирнувся. Тільки-тільки світало.

Був він невисокий, худорлявий, з рум'янем на щільно обтягненим шкірою обличчі, з голеною головою; тільки на маківці стирчав чуб, що його називали запорожці оселедцем. На отамані були широченні сині шаровари й тугий короткий жупан. При боці висіла крива шабля, а зза широкого пояса визирали кістяні руків'я двох пістолів. Погляд отамана був гострий, бо чимало зазнав на своїм віку цей чоловік. З Січі Запорізької від Литви подався на Дон і став на чолі великого загону. Бився за Русь велику з турками на безкрайніх ланах України, бився на Волзі та на Ока-ріці з татарами. Із своїм козацтвом воював під Азовом. Убили татари сина його, й він жорстоко за це мстився... З Дона прибув до царя Івана Васильовича захищати Русь від німців, литви, поляків, угорців. Просився до Пскова. І цар послав його до Пскова. Прогавили королівські дозорці їхній козацький хід, а коли засурмили тривогу, вже було пізно, і козаки проскочили до міста...

Михайло Черкашенін озирався по княжому двору. Звелів козакові привести коня. Поплескав по гриві, вдихнув теплий пар від ніздрів свого улюбленця і птахом полетів вулицею до своїх козаків.

Ті також не спали, розкурювали люльки, поглядаючи в світанкове небо, що червоніло за горами.

— Здорові були хлопці! — гукнув до них. — Як спочили?

— Добре.

— Ну, то гайда в січ! За святу Русь! Як бились на Дніпрі, на Дону, на Оці, на Волзі! Заметушилися, забігали козаки. Не минуло й хвилини, як усі були готові до бою, і полетіли всі до Окольного города. І вже дорогою стрів їх княжий гінець.

Біля воріт в Окольний город отаман побачив князя Шуйського. Королівська піхота вже відтрутила псковичів до Середньої стіни. Князя поранили пицальною кулею, і лице в нього стало зелене від втрати крові.

— Рубайся, отамане! Тяжко нам нині... На тебе остання надія...

Отаман витягся на стременах і оглянув пустир.

Скільки вже разів доводилось йому за одну мить вибирати — куди саме вдарити, і не обдурювало око: знаходив вразливе місце, вривався з своїм козацтвом, сік і топтав ворога. Пустир був тісний, перекопаний ровами. «Треба вибиратись за стіну», — вирішив отаман.

— За мною, хлопці! — крикнув він і помчав прудчіше птиці.

Вдарили козаки з усієї сили в лоб угорським ротам й розчахнули надвое військо на-

падників. Поділив отаман своїх людей: одних послав до виломів — рубати з потилиці й не підпускати королівської підпомоги, інших — бити тих, хто прорвався до другої стіни. Осадники змішались і побігли назад. Тоді козаки з своїм отаманом і рештки кінноти комонного воеводи вибрались за стіну. І поки їхні товариші билися з ратниками на пустирі Окольного города, майже вся кіннота псковичів рубалася вже за стіною.

Та король вислав свою важку кінноту, яка цілий день томилася в засідці. Вона зрозгону вдерлася в кінний та піший лад псковичів, що вийшли за виломи: псковичі теж розкололись надвое. Тепер уже ніхто не міг зрозуміти, що робить його сусіда: кожен воював немов на одиниці і бачив тільки того, з ким стикався в смертельному герці. Але запорожці звияжко орудували й поодиночі. Та й кіннота Воронкова не подала коней назад; ніхто не відступив перед ворогом.

Рубались так ще години зо три, не відаючи, чия бере гору. І тільки надвечір запал у нападників почав згасати, хоч король, вже не думаючи про втрати, безперестанку підкидав, немов поління до вогнища, все нові та нові рати.

І знов, коли настала темрява, не можна було більше рубатись. У королівським стані просурмили кінець баталії. Ті, хто зацілів у кривавій січі, з радістю посунули назад, бо вже кожен розумів, що псковичі штурм відбили з великими для королівського війська втратами, й опиратись далі нема чого.

Король не глядів ні на кого, зійшов з дзвіниці, відки керував боем, і помчав до свого зимового шатра. Обличчя його було бліде, очі гарячково блищали.

В наметі король скинув додолу верхню одягу й зупинився перед гетьманом, який простував за ним, як тінь.

— Наше славне військо, здається, вдруге осоромило мене. Мені зараз важко відповісти навіть собі самому, чим може скінчитись похід...

Він сказав цю останню фразу дуже тихо й озирнувся. Біля них нікого не було. І все таки сказати таку фразу після місяця облоги було страшно навіть у порожньому наметі.

Коронний гетьман дивився під ноги, немов він був у всьому винен, і хряскотів кісточками тонких пальців.

— Але сьогодні, здається, день мого народження? Чи не так, ваша милість?

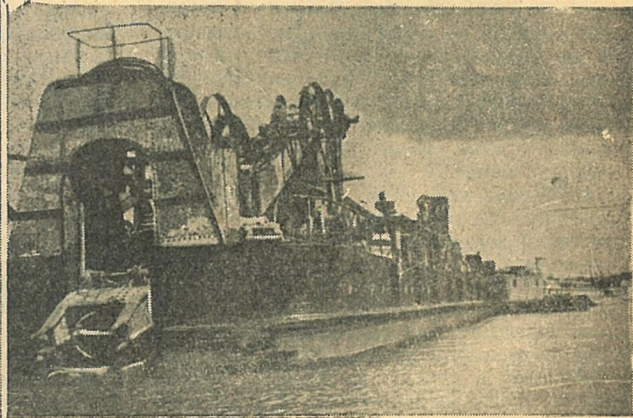
Король заплескав у долоні. Пахолки внесли запалені свічі. Король налив собі чарку вина і, не пропонуючи Замойському, випив сам, втупившись у чорноту, що чигала за шибкою.

ПО РАДЯНСЬКОМУ СОЮЗУ

Дніпропетровські судноремонтні майстерні відновили потужний землечерпальний караван «ДН-4», який було затоплено під час німецької окупації. На фото ліворуч — володз-стахановець В. К. Литкін за роботою.

Фото РАТАУ.

МІЖ ДВОМА СТАНЦІЯМИ

Юхим МАРТИЧ

Малюнки

В. ГЛИВЕНКА

Коли станція Козелець лишилась позаду, пасажир почав розмову про красу.

Капітан Савченко каже:

— Я люблю вродливі жіночі обличчя. До війни в мене було багато красивих знайомих жінок, та найвродливішу жінку мені довелося побачити недавно в одному з артилерійських підрозділів.

Вперше вона стрілась надвечір і не викликала до себе великої уваги. Щоправда, дивний колір її майже червоного пишного волосся, соковиті усмінені губи і вся енергійна, міцна постать були сповнені яскравої життєвої сили і лишалися в пам'яті. Вдруге ми побачили тільки вночі під час нальоту німецьких бомбардувальників. Вона працювала біля зенітної гармати і з пострілу збила німця.

Ми всі дивились на жінку біля гармати — яка ж вродлива!

Коли б поруч був художник або скульптор, він назавжди лишив би для покоління образ дивної красуні, що ось тільки виявила вражаючу силу й тепер ніжно зашарілась, почувавши наші захоплені погляди. Але художника не було тоді на батареї, і тільки в наших серцях лишився спогад про ще одну дуже красиву жінку.

— Вас важко обвинувачувати в необ'єктивності, — сказала з протилежної лавки літня жінка з чорною мережаною хусткою на сивому волоссі, — чоловіки іноді помиляються в своїх визначеннях вроди, але, якщо ви кажете, що та руда артилеристка дуже красива...

— Дуже!

— Тоді дозвольте мені записати вашу адресу: може, колись ви допоможете мені відшукати ту жінку; ми попросимо її стати до гармати, — чи зможу я відтворити картину тієї ночі. Я — скульптор.

Чорні очі капітана Савченка спалахнули від несподіваної радості.

— Це буде дуже добре... Ви мене легко знайдете в Києві. Вулицю Гоголя знаєте? Ось у дев'ятому номері. Мое прізвище Савченко, капітан Савченко, а звуть Докія.

— Дуся! — ніжно всміхнулася скульпторка.

— Так звуть мене чоловік і давні друзі по інституту й по роботі.

— Ви зацікавили мене оповіданням про красу жінки, — сказала скульпторка. — Я, здається, встигну до своєї станції розказати вам історію про чоловічу вроду. Я саме їду будувати пам'ятника. Проте, дозвольте спочатку. До війни ми з чоловіком жили в Харкові. Я мала свою майстерню, працювала багато, і деякі мої роботи стали відомі. Про мене писали в газетах, мене запрошували на всякі наради й пленуми, я стрічалася з багатьма цікавими людьми; так минали тижні. З чоловіком бували разом на день не більше години. В нього зовсім інший фах — він ви-

кладав у школі алгебру. Життя його — розмірене дзвінками з лекцій на перерву. Радості і смутку цієї тихої, сутулої, короткозорої людини зв'язані з успіхами і невдачами школярів. Коли почалась війна, я виїхала на схід, він пішов до військового — проситись в армію, але йому відмовили через стан здоров'я. Це — останнє, що я про нього почув-

ла. В час війни я працювала багато. А тепер вирішила відпочити півтора—два місяці. Та з цього містечка, куди я зараз їду, вдруге надійшла просьба. Я не могла відмовитись, — мені замовили виліпити статую героя-партизана. Для мене зібрали людей, які бачили його, які не можуть забути його, і вони багато розповідали мені, щоб я уявила собі особу, яку маю відобразити для вічної пам'яті покоління. Розповідали жінки — молоді і літні.

Вони лише раз бачили партизана, але того разу не забути ніколи. Вночі він дістався до стайні, де були замкнені жінки, приречені до неволі в Німеччині. Він убив вартових і вилізав двері. Він пішов на смерть і, доки жінки тікали до лісу, бив з кулемета по німцях. Усі жінки врятувались, а його розтерзали німці.

Я слухала цю розповідь і вся тремтіла від жахливого хвилювання. Я гадала, що вмру від нелюдського болю, але жінки не помічали моїх мук. Вони всі ридали, згадуючи свого рятівника.

— Розкажіть про нього ще! — просила я. Вони бачили його в зоряну світлу ніч. Спалахи кулеметного вогню освітлювали його постать.

— Який він?

І молоді, і літні жінки говорили:

— Він дуже гарний! Який він сильний! Він, напевне, з матросів — такий міцний і красивий.

А наймолодша з жінок, дев'ятнадцятилітня Валя, сказала, не стримуючи сліз:

— Він був такий красивий! Я не бачила вродливішого парубка...

— Ви вже кінчили цю статую? — тихо спитала капітан Савченко.

Скульпторка швидко розгорнула сувій паперу, який тримала під дашком портфеля.

— Ось він.

ПОВЕРНЕННЯ

Вийшла дівчина в степ —
Пошукати могили...
«Де похований милий,
Що війна одняла?»

Може вітер розкаже —
Може серце почує...
Сніп червоних троянд
До грудей пригорта.

«Може тут?» — і троянду
одну положила...
Та хіба ж серед степу
Могила одна?!

Так на кожній могилі
Свіжа рана відкрилась —
По дорозі печалі,
Що дівчина пройшла...

Степовою дорогою
Іхав вершник з походу.
Він помітив ту рану
На могилі в степу.

Навіть кінь зупинився!
Воїн щиро вклонився.
І багато сказала
Ця троянда йому...

«Де ж знайти тєє серце,
Що так щиро любило?...
Де знайти таку руку,
Що б троянду дала...»

Покотилася зірка,
Вклонючись долу
І пілотку зім'яла
Засмагла рука...

Іде воїн додому —
Зустрічаються двое...
І остання троянда
Розквіта для життя...

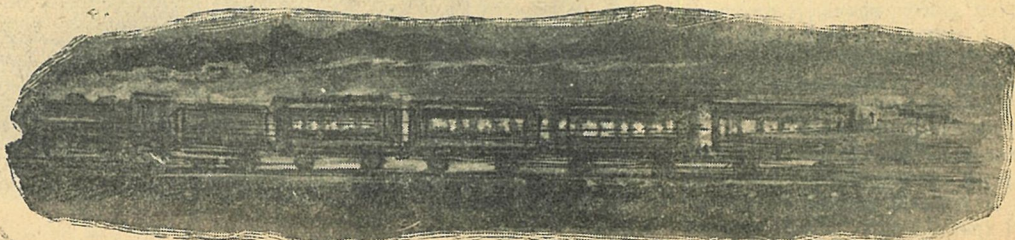
Людмила ПОДУРАЖНА.

І пасажир, які ще сиділи спокійно, чекаючи на свою станцію, і ті, що вже метушились коло валізок і пакунків, глянули на великий аркуш паперу.

Тверда чоловіча постать стояла на постаменті. Обличчя — спокійне і горде; він дивився вперед, мов моряк у крайнеба, мов безсмертний у майбутнє.

— Він, напевне, був з матросів, — сказала Дуся.

— Ні, з учителів, — відповіла скульпторка, не відводячи погляду від пам'ятника, — він викладав у школі алгебру...

СКАРБИ УКРАЇНИ

Надра Радянської України багаті на корисні копалини. З темних і вогких глибин Донбаса ви добувають тепло і світло — вугілля. З степів Криворіжжя, червоних від зложищ заліза, йде метал. Чорний марганець добувають на Нікопольщині. Населення півдня Радянського Союзу користується з посуду, виготовленого з білої глини — каоліну, добутого на Україні; порцелянові ізолятори на телеграфних стовпах білють по всіх неосаянних шляхах нашої країни. Кожен громадянин щоденно споживає крихітку солі, здобутої в надрах Донбаса. Ці корисні копалини, як і багато інших, твердо ввійшли в наш побут, вони загальновідомі. Крім них, радянські геологи винайшли та вивчили чимало родовищ сировини, необхідної для розвитку спеціальних галузей промисловості й техніки. Споміж нових корисних копалин особливо цікаві сполуки деяких металів (целестин, паризит, колумбіт, циркон, моріон), слюда, олив'яний камінь, природні гази та ін.

Беззоряної ночі на залізничних коліях червоними зірками спалахують вогні, вимагаючи пильності від залізничників. В прифронтівій смузі темряву розтинають спалахи червоних ракет — в них світить метал стронцій. Стронцій полегшує також труд працівників цукроварень — він допомагає вилучати цукор з меляси.

Стронцій — жовтуватий, м'який метал. Нагрітий до 800° він топиться. У вогні горить червоним полум'ям. Коли кинути кусок стронцію в воду, вода розкладається на свої складові частини — кисень і водень.

Зустрічається стронцій в природі не часто, переважно у вигляді своїх сполук: вуглекислої — стронціаніту і сірчанокислої — целестину. Родовища целестину виявлено на Поділлі, в Хотинському районі. Целестин тут виповнює та утворює прошарки серед вапняково-мергелястих нашарувань.

Геологічні умови приазовських степів дуже своєрідні. На південь від Донбаса височать кам'яні гряди й окремі кам'яні горби. В кам'яних горбах заховані різні цінні копалини.

Тут знайдено мінерал паризит. В складі його є церій. Це метал сірого, як залізо, кольору. Він легко топиться — для цього потрібна температура лише 630°. Церій широко застосовується в техніці, він дає дуже цінні стопи з алюмінієм. Стоп церію з залізом використовується на виготовлення камінців для «зажигалок». В суміші з магнієм церій стає в пригоді фотографам... Його сполуки є в світних солях; вони використовуються для забарвлення порцеляни, у шовковому виробництві і, зрештою, у стоматології (для зубного цементу).

Паризит на Приазов'ї залягає в жилах серед кристалічних порід. В західній частині Приазовської кристалічної гряди виявлено родовища мінералу циркону, в

якому значну частину становить метал цирконій. Циркон буває у вигляді дуже твердих кристалів, забарвлених у різні кольори, або безбарвних, розміщених у жилах серед кристалічних порід. Огранені циркони — червоні гіацинти — мають високу вартість, як дорогоцінне каміння — в брошках, персях, сержках.

Метал цирконій — сріблястобілий, міцний, дуже стійкий: щоб розтопити його, потрібна температура 1530°, оксид цирконію з киснем, що має дуже велике значення в техніці, топиться лише при нагріванні до 3000°.

Цирконій має широке застосування. Він світить у нитках електричних ламп, дає дуже міцні стопи з залізом. З його стопів виготовляють частини механізмів з великою швидкістю обертання і машини, що на них діє морська вода. Оксид цирконію використовують для виготовлення тиглів, електродів, для електричних ліхтарів, для личкування топильних печей тощо.

В сучасній техніці цирконій займає дуже важливе місце і кожне родовище його являє собою велику цінність.

В приазовських кам'яних брилах виявлено родовище цінного мінералу — колумбіту, в складі якого багато танталу. Це блискучий сірий метал, дуже ковкий, твердіший від сталі. Топиться тантал при температурі 2950°. Він легко стоплюється з золотом, вольфрамом, молибденом, міддю, алюмінієм, нікелем і залізом. Танталові стопи мають широке застосування в техніці. Його використовують на нитки в електролампах, в рентгєнівських трубках. З нього виго-

товляють хірургічні інструменти, пера для «вічних ручок», багато приладів оборонного значення.

В околицях с. Єлісєєвки, на Маріупольщині винайшли зложища білої слюди — мусковіту. Це дуже своєрідний мінерал: він має вигляд кристалічних пачок. Пачки легко поділяються на тоненькі прозорі платівки-листочки, значно тонші, ніж аркуш звичайного паперу. В старовину, коли ще не вміли виробляти скло, прозору слюду часто вставляли в вікна. І тепер її використовують там, де скло не витримує високої температури: у вікнах топильних печей, грецах тощо.

Слюда широко застосовується в побуті й техніці. Дуже багато її потребує електропромисловість: слюда становить високоякісний ізолятор. Вона є в кожному телефоні, реостаті, магнето, електроплиті. З порошку слюди готують вогнетривкі фарби, присипку для шпалерів, вибухові суміші. Крім Приазов'я, промислові зложища білої слюди є на узбережжі річки Случ в Житомирській області. Тут на лівому березі ріки, коло с. Жабориця, підносяться сірі скелі. В самому камені розміщені численні пачки слюди розміром з долоню. На Приазов'ї пачки більші і часто досягають площею своєю розміру аркуша паперу в зошиті. Обидва ці родовища дають широкі перспективи розгортання видобутку слюди і розвитку відповідних галузей електропромисловості.

Житомирська область становить другий після Приазов'я район УРСР, де нові корисні копалини набувають вже тепер промислового значення.

Особливо цікава з цього погляду місцевість між долинами річок Ірші та Ужа, а також район

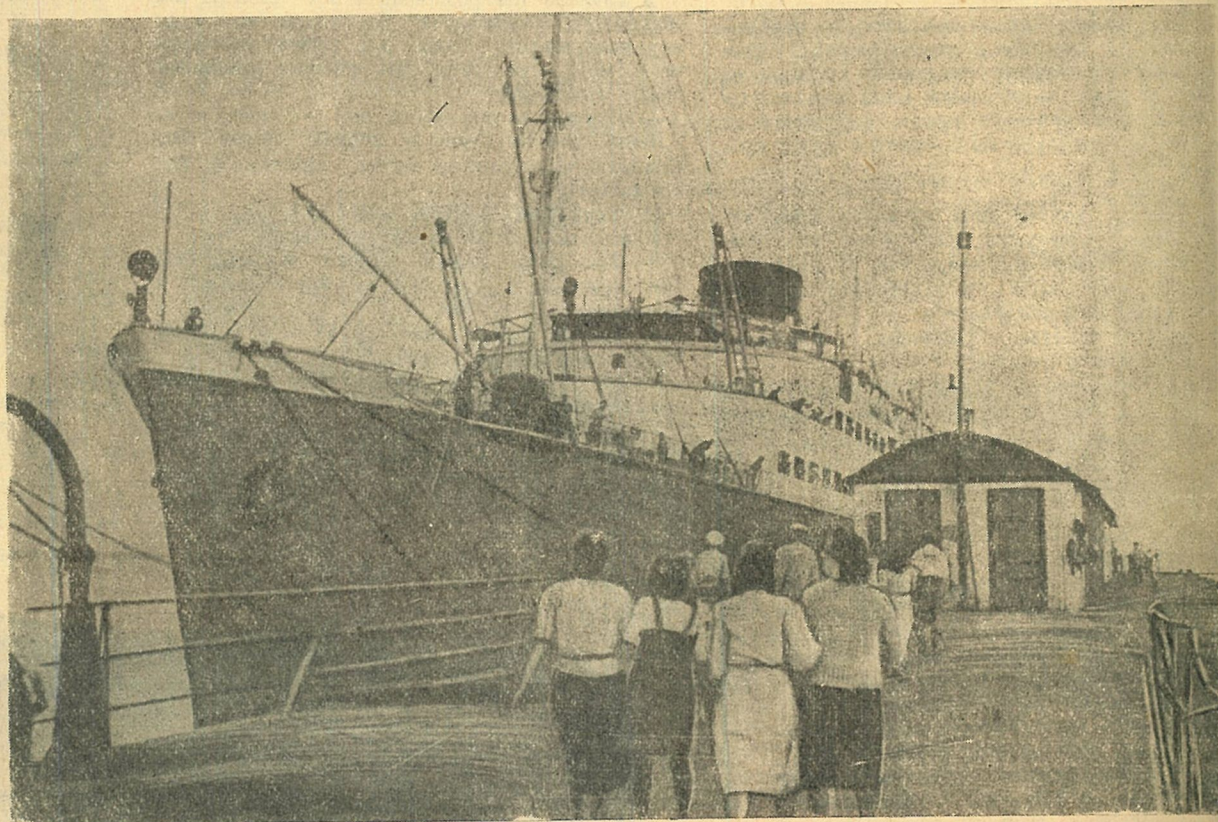
лівих приток Тетерева — Гимлоп'яті і Гуйви. Місцевість між Іршею і Ужем — типове південне Полісся. Це злегка хвиляста рівнина, серед якої, поміж перелісками, розкидані кам'яні горби та невеличкі болота. Характерну особливість ландшафту становлять могутні дуби на горбах, з колодами-вуликами на гіллі. Горби складаються переважно з червоного граніту та пов'язаних з ним вилучень гірської породи — пегматиту.

З поверхні ці породи сильно вивітрились і розпались на дрібні уламки — жорству. Споківіку жорству перемивали води, перевиював вітер. У наслідок цього нестійкі частини гірських порід зруйнувались і були винесені геть. Найстійкіші мінерали, змішані з піском, лишилися поблизу того місця, де вони були вимиті з жорстви. Так виникли розсипи різних корисних копалин і серед них розсипи топазів, моріонів і титану.

Топаз — дорогоцінний камінь. Це дуже твердий мінерал. Він легко ріже скло. Колір топазу мінливий. На Житомирщині топаз — прозороголубий або жовтуватий. Кристали його в розсипах інколи досягають 10—15 см, але частіше зустрічаються дрібніші кристали.

Поруч з топазом в розсипах трапляється моріон. Це кристалічна відміна загальновідомого мінералу — кварцу. Моріон часто називають гірським кришталем. Він має синюватий, димчастий або жовтуватий колір, має характерні оптичні прикмети й електропровідність. Тому моріон широко застосовується в радіотехніці і становить важливу стратегічну сировину.

Є також в Житомирському Поліссі розсипи мінералу ільме-

Пасажирський теплоход «Україна», що курсує між Одесою й Батумі.

Фото Х. Параскевонуло (ТАРС).

ніту, який містить у собі багато металу титану. Ільменіт — мінерал темного кольору. На Поліссі він зустрічається у вигляді дрібних кристалів, що складають домішку у пісках на заплавах річок, в білій глині тощо.

У промисловості титан має широке застосування для виготовлення певних сортів сталі великої твердості, спеціальних білил тощо.

Розсипи ільменіту є також в піску на північному узбережжі Азовського моря, на захід від Маріуполя. В цьому місці степ спадає до моря крутими урвищами. Біля підніжжя урвищ простягається вузька смуга піщаного пляжу. В піску на пляжі є чимало темних кристалів. Коли вітер дме з моря, хвилі викидають на пляж дуже багато ільменіту; якщо вода злегка хвилюється, морські течії виносять геть пісок, а на пляжі і на узбережжі лишається майже сам ільменіт; під час наступної бурі він знов змішується з піском.

Перспективи використання титанових мінералів на Україні тепер остаточно визначаються.

Під час геологічних досліджень земель Української РСР геологи виявили багато інших корисних копалин, практичне значення яких покищо не встановлено. Серед таких мінералів слід згадати каситерит або олів'яний камінь. Поодинокі знахідки каситериту виявлено в розсипах на Житомирщині. Ці знахідки свідчать про наявність каситериту десь в корінному залізній, в породах, з яких він вилучився в процесі вивітрювання. Цими породами, можливо, пов'язані родовища олива промислового значення.

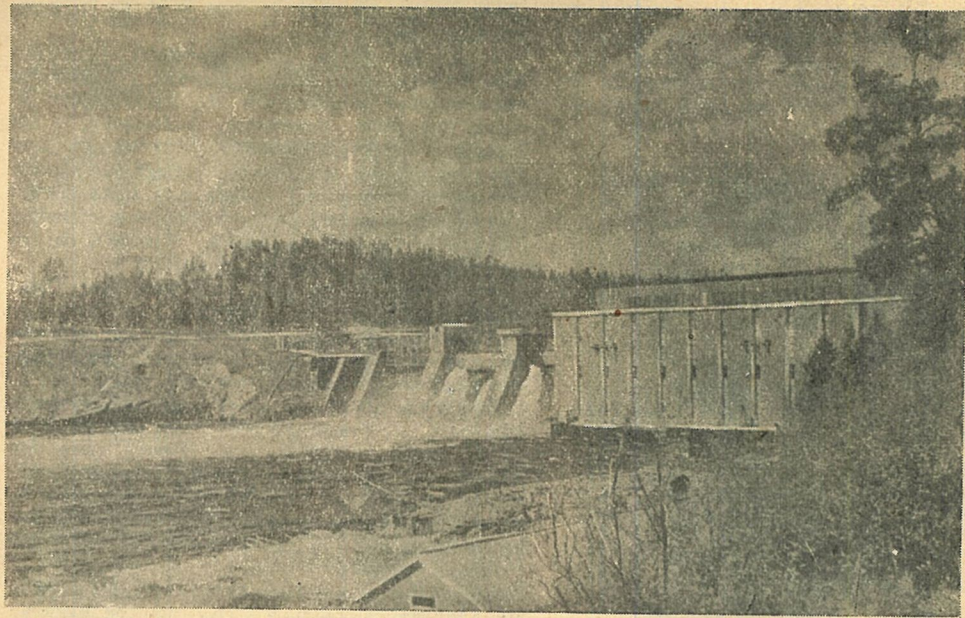
Цікаві перспективи виявлення нових корисних копалин має Донбас. В покладах вугілля на Донбасі, а також на його окраях спостерігається вилучення гелію. Гелій — «благородний» газ. Він легший від повітря, з іншими речовинами не сполучається, широко застосовується в техніці, зокрема в дирижаблеплаванні. Гелієм сповнюють балони повітряних кораблів.

Останню категорію маловідомих корисних копалин УРСР становлять радіоактивні джерела. Вони є переважно на Правобережжі в межах поширення кристалічних порід, як от граніт, гнейс. Радіоактивні води тут виповнюють розкопани у кристалічних породах, де їх виявляють свердловинами. Є мінеральні джерела і поза межами кристалічної смуги.

Кожне радіоактивне джерело являє собою велику цінність, бо завжди має лікувальне значення. В місцях, де є радіоактивні води, побудовано курорти. Серед радіоактивних джерел найбільш відомі шепетівські, житомирські; є такі джерела і на півдні Київської та Одеської областей.

Нові корисні копалини УРСР вивершують довгий список різноманітних видів мінеральної сировини, видобуток якої забезпечує розгортання різних галузей промисловості на багато років.

Володимир БОНДАРЧУК.

Карельський перешийок. Гідроелектростанція Раухіла на річці Вуокса.

Фото Г. Васютинського (ТАРС).

НОВІ ДОКУМЕНТИ БОРИСА ГРІНЧЕНКА *

Певний інтерес має переписка Б. Грінченка, освітлюючи його діяльність, як письменника-драматурга, тобто ту частину спадщини письменника, про яку найменше згадують дослідники.

Так, зокрема, з листа Бориса Дмитровича від 30 жовтня 1895 року довідуємося, що йому належать п'єси «Неймовірний або — чоловік та жінка — без вири не спилка». Драма на п'ять дій.

Як відомо, в наступних виданнях творів Бориса Дмитровича цієї п'єси не перевидавалося. Немає її і у великому двотомнику, що його видав «Рух» 1930 року.

Листування Бориса Грінченка з Товариством має ще ту цінність, що воно дає змогу простежити за драматургічною та перекладницькою роботою самого письменника, його дружини Марії Загірної і дочки Анастасії, яка померла восени 1908 року.

Від 25 квітня 1908 року і до початку 1909 року Борис Грінченко переклав і зареєстрував у Товаристві такі п'єси: О. Мірбо — «У золотих кайданах», А. Шніцлера — «Забавка»; Г. Гауптмана — «Перед сходом сонця»; Ф. Шіллера — «Вільгельм Телль»; В. Сарду — «Рідний край».

Так само енергійно працювала і його дружина, Марія Загірна (Марія Миколаївна Грінченко). За час від 27 червня 1908 року до 1 січня 1909 року вона зареєструвала у Товаристві такі свої переклади: Ібсен — «Примари»; Ібсен «Ворог народів»; Ібсен «Нора»; Ібсен — «Підпори громадянства»; М. Метерлінк — «Монна Ванна»; Г. Гауптман — «У рідній сім'ї»; Г. Зудерман — «Кінець Содомові».

Анастасія (Настя) Грінченкова

в той же час оформила в Товаристві переклади: Ібсена — «Жінка з моря» та Г. Зудермана — «Огні Іванової ночі».

Цікаво також відзначити, що перекладницька робота в Грінченка збігається з тим часом, коли оригінальних п'єс він уже майже не писав. З своїх творів він 1908 року зареєстрував у Товаристві лише «Миротворців» — жарт на одну дію.

Смерть коханої дочки та онука Володимира тяжко вплинула на Грінченка й Загірню; бідніє їх листування з Товариством, припиняється також і перекладницька робота. За 1909 рік не зареєстровано жодного перекладу чи оригінального твору подружжя. Останній лист письменника до Товариства підписано 25 квітня 1909 року. На зворотній адресі позначено: «Дер. Будаєвка, дача Григорія Кривоноса (возле больницы), Маріє Николаевне Гриченко». Сам Грінченко, можливо, лежав уже в тій лікарні.

Помер він через рік від сухот у далекій Італії.

Значний інтерес являє заповіт Бориса Грінченка. Свої літературні роботи і все майно він заповідає своїй дружині Марії Грінченко з тим, що після її смерті воно має перейти «Товариству «Просвіта» у Києві, заснованому в пам'ять Т. Шевченка» на нижезказаних умовах:

«Товариство «Просвіта у Києві», прийняв в свою власність помянуті мої літературні произведения и библиотеку, обязано:

а) на деньги, получаемые от продажи моих сочинений и поспектакльной платы за представление пьес, открыть и содержать народную школу в Киеве или в селе вблизи Киева. Преподавание

в этой школе должно вестись на украинском языке по учебникам, составленным уроженцами Российской Украины и изданным в России; школа должна быть имени внука моего Владимира Гринченко и называться «Товариства Просвіта у Києві народня школа ім. Володимира Грінченка».

б) Если товариство Просвіта у Києві в момент передачи имущества не будет существовать или откажется принять наследство, тогда последнее переходит на вышеупомянутых условиях к С.-Петербургскому «Благотворительному Обществу для издания общепользовных и дешевых книг», а если и это общество не примет имущества или не будет в то время существовать, то все должно перейти в собственность «Товариства Просвіта у Львові» (в Галиции, в Австрии), на вышеупомянутых условиях, но с тем, что место открытия школы оно избирает по своему усмотрению и если школа будет открыта в Галиции, то преподавание в ней может производиться по учебникам, там же изданным.

В цьому ж заповіті Грінченко заповідає не дробити його бібліотеки, а «иметь отдельный каталог и отдельные шкафы с надписями «Бібліотека Марії і Бориса Грінченків». Книги из нея не могут выдаваться на дом, а выдаются бесплатно лишь для пользования в самом читальном зале».

Окремим пунктом стоїть заповіт письменника про нагляд та додержання «в порядку и сохранности находящихся на Байковом кладбище в Киеве могил до чери моей Анастасии Борисовны Гринченко и ее сына, моего внука Владимира Гринченко».

Іван СЕНЧЕНКО.

* Продолження. Початок див. у № 6.

ІЗ СПОГАДІВ ПРО БОРИСА ГРІНЧЕНКА

Коли на дверях невеличкої 3-ої аудиторії філологів восени 1904 року при самому початку семестру вивісили список курсових тем, то для трьох нас, — студентів-філологів Є. А. Ткаченка-Петренка, Д. М. Ревуцького та автора цих рядків — було ясно, що іншої те-

Робота моя потроху просувалась вперед. Доводилося стежити за тим, щоб не пропустити варіантів дум.

— А ви підіть до Грінченка, — сказав мені одного дня проф. Перетц. Грінченко користувався авторитетом, як фольклорист. У славі був його показчик фольклору, а ще більше — «Етнографические материалы». Але Грінченко був і письменник. Середня і вища школа та батьки мої виховали в мене почуття великої поваги до представників літератури. Батько бачив Гоголя, знав Лєскова, багато розповідав про колишнє письменство.

З великим інтересом ставилось до Грінченка в наші часи студентство.

Грінченко цікавив нас і як людина невтомної праці — вчитель, публіцист, етнограф, фольклорист, видавець, популяризатор.

Пам'ятаю добре, ми часто повторювали його, здається, улюблене твердження: «На те й лихо, щоб з ним боротися». Перед нами був письменник, поет, його думки зачіпали глибоко те, «що не дає спокою всім чесним душам, усім благородним серцям, намученим життям, натовленим працею задля того, щоб здійснити людське шастя».

Нас вабила лінгвістична праця Грінченка, ми дивувались, скільки сил він поклав на свій «словник» та «Етнографические материалы» з показчиком українського фольклору.

Дуже цікавила нас і видавнича діяльність Грінченка — розповсюдження популярних брошур, так званих метеликів, його переклади з класиків, уміння вибрати й авторів й теми: щиро кажучи, ці майстерні переклади були цікавіші, ніж його особиста лірика, начебто трохи наївна й застаріла.

Незручно було турбувати таку зайняту людину. Це був перший письменник, з яким мені треба було познайомитись. Але я таки наважився й пішов.

Грінченко мешкав поблизу Старого міста. Прийняв мене він у своєму кабінеті. Відчинив двері сам, з пером у руці — на письмовому столі лежали аркуші списаного паперу.

Він був високий, огрядний. Привертав увагу його великий блідий лоб. Борис Дмитрович справляв враження типового вчителя сільської міністерської школи, вихованця вчительського інституту.

У кімнаті на полицях — мало не до стелі — стояли книжки. Вони й лежали всюди — на стільцях, на канапі. Але що мене дуже зацікавило — це велика гравюра: високо на стіні, просто дверей, висіла картина Іжакевича — старий лірник з поводирем виходить з села. Вгорі над ними суне чорна хмара.

Я довго стояв перед картиною.

— Ой, і змочить же їх у дорозі дощ! — мимохіть сказав я, захоплений реальністю малюнку.

Грінченко засміявся.

— Ого, яка у вас фантазія! Сподобалась картина?

— Дуже.

— І мені вона подобається.

Я сказав, чого прийшов до нього. Грінченко швидко познаходив чимало видань і записів дум, почав коментувати. Багато забулося, що саме він казав — давно вже було, — але всі його вказівки я в роботі використав. Однак, добре пам'ятаю, він запитав мене, як я дивлюсь на думу про смерть козака-бандуриста (її, між іншим, подано в «Записках о Южной Руси» Куліша). Я сказав, що вважаю її за штучну, принаймні індивідуального походження. — Цілком з вами погоджуюсь, — відповів Грінченко.

— Не всякий бандурист може скласти таку думу.

— Не всякий, — швидко підхопив він.

У ті часи (та й пізніше) точилися між фольклористами суперечки про походження цієї думи.

Коли я прощався з ним, він просив заходити до нього.

884 12
Общество Русских
Драматических Писателей
и Опытных Композиторов.

Согласно № 6 Устава Общества,
каждый член имеет право, что и в марте
н. г. на № 2182 драматической цензуры
разрешения на представление драмы
наименованной в пяти актах
под названием «Зені зорі»; подли-
сана она имеет собственный номер
и имеет право на участие в
ее в надлежательный список.

Член Общества Борис Гринченко

1898 IV 3(15)
Гринченко.

Вернувся я додому у піднесенні: Грінченко розв'язував наукові питання ясно, без зайвої наукової термінології, просто — ознака знавця-спеціаліста, — прийняв дуже привітно. А картина, яку я в нього бачив на стіні, так і стояла у мене перед очима.

Через якийсь час я вдруге зайшов до письменника.

Грінченко знов таки вийшов з пером у руці, навіть, здавалось, у тім самім чорнім піджаку, у вишитій сорочці.

Я розповів йому про те, що встиг зробити. Борис Дмитрович порадив мені студювати народну поезію взагалі — «Запишіть усі пісні свого села». Я виконав цю пораду. Збірник — понад 200 пісень я відіслав 1907 року до Львова В. Гнатюкові. Записав і мотиви, як мені радив Грінченко.

Пробув я останній раз у нього довгенько. Розмова точилася навколо літературних питань. Легко і цікаво було з ним про це розмовляти. Висловлюючи свою любов до його балади про Хвесья — преславного гайдамаку, я сказав, що у нашої місцевості ходять прислів'я: «Радуйся, Хвесью», яким висловлюють іронію. Грінченко ув'язав прислів'я із змістом балади: «Ці дуже ймовірно, факт історичний, занотований і в архівних справах», — і додав ще одне прислів'я: «Увесь-Хвесь», тобто красень.

Кінець балади написав він під впливом Лермонтова, якого дуже любив.

На прощання Грінченко чудово прочитав мені свій переклад «Лісового царя».

Його дуже зацікавили мої спогади про товаришів по сільській міністерській школі, де я почав свою науку. Я розповів, скільки здібних людей там училось. — «А що їх чекає, отих здібних? — запитав наче самого себе Грінченко, — сільські затуркані вчителі, писарці по «волостных правлениях», поштовики... Гірко згадаєте їх...»

Більше я не бачив Грінченка.

1908 року я надіслав йому свою першу друковану статтю, присвячену пам'яті В. Б. Антоновича («Крим у старій українській поезії, переважно в думах»).

Він подякував листівкою.

Довелось потім чути про його тяжку хворобу. Сумно було читати, як він, довгий час збираючись перекласти Пушкіна «Брожу ли я вдоль улиц шумных», міг це зробити лише незадовго до смерті (переклав, за порадою І. Білоусова, в с. Будаївці біля Боярки).

У 1910 р., заїхавши до Києва, я вклонився його могилі.

Іван ЄРОФЕЄВ.

ми, крім тої, що була першою в списку: «Питання про походження українських дум», і не треба брати. Ця тема наче для нас вигадана. Ми були дітьми села, саме того літа записували лірницькі пісні, самі співали, кохались в українській музиці з малих літ. А тут ще, в Києві — вплив М. В. Лисенка, чутки про бандуристів Кравченка, Пархоменка. Тут, у самім університеті, ми бачили й слухали видавця й коментатора дум В. Б. Антоновича.

Ми всі троє так і записались на цю тему. Правда, незабаром Д. М. Ревуцький взяв якесь інше питання, але все ж таки згодом, після довгочасного студіювання, подав хоршу науково-популярну роботу: «Українські думи та пісні історичні» з докладним зразком показчиком літератури.

Тему про думи, таким чином, мали писати ми вдвох. Доводилось радитись з В. М. Перетцем та В. Б. Антоновичем, і обом їм ми були дуже вдячні.

Але хотілось вдатися по пораду й до інших знавців питання В. П. Науменко — людини, яка приваблювала своєю лагідною вдачею, та П. Г. Житецького.

Житецький, — добре пам'ятаю, — проживав на горішнім поверсі будинку № 11 по Андріївському спуску. В розмові з Житецьким я зразу ж обікся: почав захищати «свою» теорію народності походження дум. Він, як відомо, перший висловив теорію шкільного походження їх.

Житецький був людиною крутої вдачі. Може, вплинула на нього та школа, в якій він виховався і яку не дуже гладив по голівці Поміловський, а може впливала на нього хвороба — він тоді був уже напівпаралізований.

Житецький мене більше екзамежував, ніж радив. Нового, порівнюючи з його розвідкою про думи, нічого не сказав.

Дуже м'яко й привітно зустрічав нас, студентів, професор духовної академії М. І. Петров, росіянин, теплий прихильник і знавець українського письменства.

Стояли прозорі осінні дні. Бувало, ми любили в такі дні пройтися алеями Маріїнського парку — і, спинившись на урвистій кручі, милуватись синьою далиною, що стелилася за холодними і вже безлюдними берегами Дніпра. А навколо нас і внизу, в ущелинах, вмирала природа у своїх пишних багряно-золотих шатах. Ми покурювали свої люльки. Микола Карпович Садовський або поринав у спогади, пов'язані з такою ж золотою осінню, — їх було в нього багато, — або обмірковував «гвоздь сезону». Це було також хвилююче питання. А Марія Костянтинівна Заньковецька мовчки милувалась чарівною картиною, стоячи осторонь, над самою кручею. Здавалось, от-от — і вона або звалиться вниз, в холодну ущелину, або розпластає крила і кудись полине.

А потім поверталась повільною ходою, опустивши голову, і очима ніби шукала щось під ногами, ступаючи по золотому килиму. В руках у неї — гілочка дикого винограду з криваво-вогненним різьбленим листям.

Мовчки сідала на лавочку, вся заглибившись у свої думи і ніби не помічаючи нікого.

І навіть, коли, після довгої мовчанки, з її уст злітали якісь слова, вони говорились не до нас, а так, як буває на сцені в монологах — до себе самої.

— Як чудово замирає природа. Гордо, спокійно, в якійсь урочистій тиші.

Марія Костянтинівна одломилася від виноградного пасма маленьку гілочку з кривавими листочками і довго, довго вдивлялася в неї, а тоді приклала до губів і обережно поцілувала. А потім уже нібито вернулася до нас із далекого лету:

— Глянь лишень, Миколо Карповичу: серце. Справжнє серце, облите застиглою кров'ю.

Ми мовчали. Глибоко зітхнувши, вона знов заговорила:

— Жіноче чи чоловіче?.. Однаково. Людське. Поглянь! — І простягла гілочку до Миколи Карповича, думки якого в ту хвилину були далеко від того серця. Він згадував про всілякі поліційні й адміністративні утиски, з якими йому доводилося здибатись під час театральних мандрювань.

Марія Костянтинівна знову спитала:

— Хіба ж не правда? Серце...

Микола Карпович скося глянув своїм луканим оком і, з властивим йому скептицизмом, усміхнувшись у лівий вус, недбало буркнув:

— Е-ет. Листя, як листя. Яке там серце!

Але Заньковецька була в полоні своїх дум.

— І чому люди не навчаться в природі вмирати красиво? Дати радість весни, зогріти життя сонцем літа і тим заслужити право на красиву, горду, спокійну смерть.

Це вже говорилося не до нас, а до себе самої. Ми не перебивали.

— Я багато разів бувала біля ліжка вмираючих — і старих, і молодих. Вчилась умирати на сцені. Ні, це було негарно. Передсмертні муки, страх смерті — це не тільки жахливо, це навіть якимось образливо... образливо за людину. Ні, ні! Негарно!

Вона якимось нервово підвелася, підійшла до кручі, простягла руку з листочками, розкрила пальці, і, підхоплена вітром, гілочка спочатку піднялася угору, а потім знесило попливла вниз, в ущелину.

Марія Костянтинівна вернулася до лави, сіла. Навіть легенько здвигнула плечима і глянула на нас своїми незрівнянними очима. Це про них співається:

Чорнії очі, чари дівочі...

Темні, як ніч, ясні, як день.

І заговорила якимсь по-новому, з якимсь знайденом прозаїчним, діловим спокоєм:

— От згадаєш моє слово: я вмиру раніше за тебе, і ти побачиш: я буду вмирати, як умирає природа. Спокійно, тихо і красиво. От побачиш і згадаєш.

— А, плете таке, що й слухати не хочеться... Я не збираюсь бігти напередок до старого Саваофа. У мене в голові — як би

БЕЗСМЕРТНА

в кого з наших заможних земляків тисяч п'ять позичити, щоб почати зимовий сезон як слід. А вона — про смерть, та ще щоб придивлялись, хто і як вмиратиме. Ходімо краше додому. — І рішуче підвівся.

Марія Костянтинівна Заньковецька.

Марія Костянтинівна слухняно підвелася разом з ним, захопивши вогненно-червоне виноградне пасмо, що кривавою широкою смугою простягалося до самої землі.

Виноградну гілочку тоді принесено додому, повішено за великим портретом. Здається, це була Марильця (з «Тараса Бульби» в обробці Михайла Старицького). Ну, а потім листя усохло, облетіло і разом з кімнатним сміттям виметено. Така вже доля пишних букетів. Життя пішло своєю колією. Праця, творча радість, тривога перших спектаклів — і бучний успіх. Звичайно, все інше забулось.

Було це давно. Років тридцять п'ять тому...

Настала золотисто-багряна осінь 1922 року.

Вся сцена у вінках, у квітах, в букетах. Стоять артисти, стоять делегації робітників. З рідних місць прийшли земляки уклонитись талантові, поздоровити з святом свою славу Марію. Деякі пам'ятають її, коли вона ще була маленькою Марусею.

В руках у них барвисті рушники, вишиті для цього випадку. І великий, високий, добре випечений коровай.

— Бо це ж таки — як справжнє весілля. Хай живе щаслива та здорова, старим на радість, молодим на втіху.

І серед цих квітів, перев'язаних гарячо-червоними стрічками, серед людського натовпу стоїть вона, Марія, в старовинному українському вбранні. Велика актриса — художниця народу українського.

Читають постанову уряду УРСР про нагородження Марії Костянтинівни високим званням народної артистки. Це було перше нагородження таким високим званням у нас, на Україні.

Виходить похилий віком дід, з вінком з осінніх сільських квітів: пишні червоні айстри й запізнілі маленькі соняшники.

— Привіт тобі, Маріє. Я — той самий «кошик» — пригадуєш? — що із своїми товаришами-студентами впрягався в бричку і віз тебе через усю Полтаву аж до вокзалу. Вітаємо

тебе, наша зоре. Глянь — я вже сивий. А сьогодні я молодію душею, бо згадую незабутнє. Живи і твори на нашій щасливій, оновленій Україні.

Обнялись, розцілувались. І все було таке молоде, таке прекрасне. Це було її свято. Це був апофеоз Марії.

Минали роки. Роки всенародного піднесення на ниві труда, на ниві мистецтва. Минуло десять літ після видатного дня вшанування Марії.

І знову наша чарівна осінь.

Мені сказали страшно:

— Марія Костянтинівна вмирає. Недавно згадувала минуле, згадала про вас:

— Не заходить... Забув стару... — і, кажуть, важко зітхнула.

Невже вмирає? Про її хворобу чутки ходили давно.

Я не йшов, а біг. От і Васильківська. От і поворот на кладовище. Рік тому ми проводили цією дорогою на вічний спочинок Миколу Карповича. Хор співав — «Козака несуть і коня ведуть»... Було сумно.

Кажуть, беркути вмирають на самоті. Кидають своє гніздо і шукають смерті десь далеко. Сяє на вершку сосни, заплітуть очі і дрімає, поки не звалиться мертвим. Так умер і Садовський — на самоті, як беркут.

От і скромний будиночок у дворі. Пробігаю через подвір'я. З сусіднього саду через паркан звисають криваві пасма дикого винограду. Як і тоді... І все спалахнуло в пам'яті, все ожило. І сад, і Дніпро, і червоний листочок, як людське серце... Швидко сходжу на другий поверх, де жила Марія Костянтинівна в сім'ї своєї племінниці.

— Що побачу? Що скажуть мені ці уста, ці очі, яких не можна забути?

Треба признатись — я бачив усе велике, все видатне, що з'являлось на театральній сцені за півстоліття. І Елеонору Дузе, і Сару Бернар, і обох Сальвіні, і Россі, і Ермолу, і Стретову, і Комісаржевську... І навіть їздив у Сіцилію, щоб ще раз побачити в «Отелло» відомого де-Грассо, який колись приїздив до нас у Київ. І багатьох, багатьох інших. Але що більше я дивився інших — то більше схилився перед нашою Марією Заньковецькою. Про неї можна було сказати:

— Заньковецька тільки одна..

І от я коло її ліжка — і вона вмирає.

Безсмертна Марія вмирала. Вона вже не могла говорити, але в її незгаслих очах ще світилась думка, і, здавалось, що слово, одне тільки слово от-от вирветься із смертного полону. Її пальці перебирали згортки хустки, її губи ворушилися, але навіть шелоту нам не вдалось почути.

Хвороба і близькість кінця наклали на неї свій відбиток. І важко було в цій маленькій істоті, яка нагадувала підстрелену пташку, відтворити образ людини з великим минулим...

Адже це ті самі очі, які сміялися в лукавій Цвіркунці, дихали чистим коханням Наталки, палали пожежею пристрасної Ази, кидали блискавки образи і гніву за зраду в Олені. Все померкло, все «припало землею». І тільки одна велика сльозина, яка блиснула в куточку ока і потім проклала стежечку по глибоких зморшках обличчя, говорила про те, що десь тліє остання іскорка догорілого життя.

Я поцілував холодну руку й тихенько вийшов.

На другий день у газетах сповіщено про її смерть. Вона вмерла так, як мріяла: гордо, спокійно, в урочистій тиші, як восени вмирає природа.

Осінь пишна краса принесла їй свої останні подарунки. І домовина, і могила, і маленький горбок, який насипали руки друзів — все було в квітах. І червоні пасма дикого винограду прикрасили її холодне мармурове чоло.

Всеволод ЧАГОВЕЦЬ.

САДИ І ПАРКИ УКРАЇНИ

Уманський парк „Софіївка“. Головний каскад.

Початок влаштування садів у нашій країні губиться в глибині віків. Український народ з давніх-давен співає пісні про зелений сад, про гай зелений, вишневий сад, зелену діброву. З історичних джерел ми дізнаємося, що ще в дослов'янський період, на землях теперішньої України вирощувались сади, а в районах Причорномор'я вже тоді була відома культура винограду.

Грецький письменник і історик Геродот (V в. до нашої ери) у своїй відомій «Історії», подаючи опис Скіфії, вказує зокрема, що борисфеніти (Борисфен — стара грецька назва Дніпра) знали вже спосіб вирощування і зберігання взимку виноградних лоз: «прикопували їх і насптали на них великі купи землі». Такий спосіб культури винограду широко практикується тут і тепер.

На північ і північний захід від борисфеніти в епоху Геродота жили праслов'янські племена каліпідів і алазонів, які вели осіле життя, сіяли хліб і розводили сади. Ці племена, як свідчить Геродот (кн. IV, 17) «сіяли і споживали хліб, цибулю, часник, сочевицю і просо».

У Києві — найстарішому і найкультурнішому центрі старої Русі садовбудівна діяльність розвивається і стає тут більш-менш значною вже в першій половині XI в.

Розповсюдження садів належить до періоду розквіту економічних зв'язків Київської Русі з Візантією. Уже 1051 року славився великий Києво-Печерський яблуневий сад, закладений при Ярославі Мудрому.

З літопису ми довідуємося, що 20 червня 1096 р., під час нападу на Київ половецького князя Боняка, цей останній, спаливши княжий двір Всеволода на Видобичах і монастирі Стефанеч та Германеч, знищив заодно і сади.

Під 1151 роком літопис згадує вже про київські виноградники, які також були знищені навалюю торків і берендеїв. Літописець з цього приводу пише: «и велику пакость сотвориша, оно ратни, а оно свое, и монастыри сторгоша, и села пожгоша и винограды присекоша и опустошиша».

Після Батиевого нашествя на Україну 1240 р. та великих спустошень, заподіяних ним, аж до початку XVI в. є дуже мало даних про дальший розвиток садівництва на Україні.

Протягом другої половини XVI і всього XVII віку садівництво на Україні знову розвивається. Як і в попередні століття, тепер насаджуються переважно плодові сади і виноградники. Проте, вже в першій половині XVII віку (1631 року) в Голосіївському маєтку Лаврського монастиря, за наказом київського митрополита Петра Могили, влаштовано великий декоративний сад. Але ширше розгортається декоративне садово-паркове будівництво на Україні і досягає свого найвищого розвитку у XIX, а вдруге — у XX віці, вже після Жовтневої революції.

Про відродження культури плодкових дерев і винограду ще в кінці першої половини XVI віку свідчить зокрема Михалон Литвин — відомий мемуарист. 1544 року він бере участь в описі замків у Литві і на Україні. Описуючи Київщину, М. Литвин говорить: «Тут вирощують дерева з рідкими чудовими плодами, виноградні лози з великими гронами; місцями по берегах є і дикий виноград, що росте сам по собі». Звичайно, це — явне перебільшення, бо на Київщині дикий виноград не росте.

Інший мемуарист цього періоду, київський єпископ Йосиф Верещинський (XVI ст.), що прожив на Україні 8 років і добре знав її природу та економіку, пише: «Поля її такі чудові, як Єлісейські поля у Вергілії». І далі: «... виноградна лоза росте там і легко можна було б улаштувати добування вина. Між іншим, тут є перша в літературі вказівка про

дуже розповсюджену на Україні культуру волоських горіхів. Але на підставі її можна припустити, що їх завезено давно.

Дуже цінні і найбільш вичерпні дані про стан і ступінь розповсюдження садівництва на Україні в період Богдана Хмельницького (кінець першої і початок другої половини XVII в.) подає Павло Алеппський. Він супроводжував 1653 року антіохійського патріарха Макарія під час його подорожі по Україні та Росії. Алеппський дуже високо цинить державний і військовий талант великого гетьмана. Разом з патріархом Макарієм Алеппський побував у багатьох містах і селах України: в Києві, Василькові, Трипільлі, Обухові, Умані, Рашкові, Маньківці, Лисянці, Богуславі, Прилуках, Путивлі та ін. Скрізь Алеппського вражали водяні млини з ставками, повними всякої риби, і багатство присадибних садів, в яких вирощувались вишні, сливи, горіхи, яблуна, абрикоси, виноградна лоза тощо. По дорозі з Василькова до Києва Алеппський відмічає у своєму щоденнику: «... під'їжджаючи до Печерського монастиря, ми їхали серед безлічі садів, де було дуже багато горіхових і шовковичних дерев і сильна виноградних лоз».

Описуючи Київ, Алеппський говорить: «Будинки у цьому місті чудові. При кожному будинку, як при палаці, є великий сад, де є всі плодові дерева, які тільки у них ростуть: безліч великих шовковичних дерев привізних із породи «аль-хазаз», з білим і червоним листям, але їх ягодами нехтують; є також великі горіхові дерева; надзвичайно багато в цих садах виноградних лоз». Вперше відмічається наявність в культурі агрусу.

В околицях Чигирини — столиці гетьмана — Алеппський бачив «великі сади з горіхових, сливових і вишневих дерев».

Алеппський вказує, що далі на північ (по дорозі з Києва до Москви) є великі плодові сади з палісадниками у Вільшаній, Іваничі, Кропивній, Корбутові й ін. З великим захопленням і зачаруванням описує Алеппський м. Путивль: «...Знай, що Путивль є велике місто, розташоване на високому березі річки. В ньому багато плодових садів і садків при будинках, цілі ліси яблунь з чудовими плодами, яких більше ніж диких жолудів; є вишні і сливи («пташине серце»); виноградників багато, проте, виноград рідко вистигає. Є також садовий тим'ян, груші і царські вишні».

Садівництво і виноградництво в епоху Богдана Хмельницького так зміцніло і поширилось на Україні, що його успіхами починає цікавитись Москва, з якою встановлюються в цей час щораз тісніші економічні і політичні зв'язки.

Під Москвою, в с. Ізмайлові, 1663 року закладається величезний сад з лабіринтом (прозваний у Москві «Вавилоном»). В ізмайловських садах, поруч з розведенням великої кількості «декоративних і заморських дерев і трав», вирощується багато плодових дерев і навіть виноград. Для збільшення і поповнення асортименту дерев, взимку 1666 року в Київ був відряджений садівник ізмайловських садів Дмитро Ракович. Повесні 1667 року Ракович, повернувшись з Києва, привіз з собою «дерева угорських дуль і слив, горіхові дерева і кущі винограду». З цими саджанцями з Києва присланий був садівник-виноградар, старець Межигірського монастиря Філарет, якому доручено було доглядати привезені виноградні кущі. Однак, даних про успіх розведення винограду на широті Москви дуже мало; очевидно, культура його тут не вдалася.

На Україні, і зокрема в Києві, культура винограду розвивається до середини першої половини XIX віку, але уже з 30-х років виноградні сади Києва починають занепадати. Головна причина занепаду цієї культури — відсутність добре підготованих кадрів виноградарів і добір мало придатних (не досить стиглих) сортів.

О. ЛИПА.

У руку взяв зерно важке і повне,
І налилася силою рука,
І щось живе, зворушне, ледве вловне,
Заграло в серці дзвоном колоска.

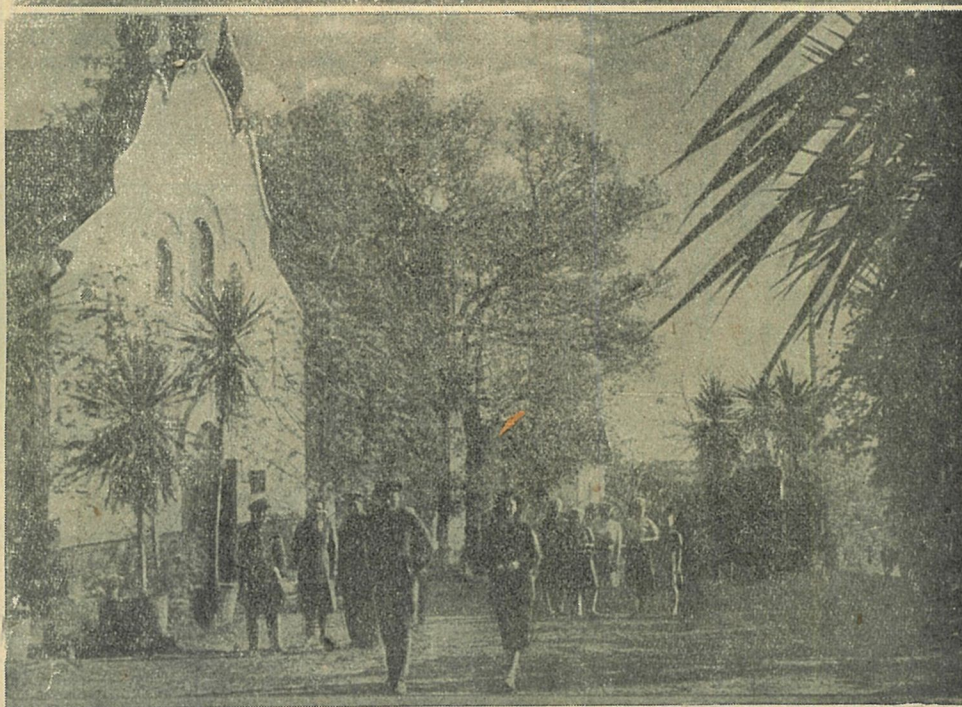
Війнув вітрець, легкою пеленою,
Туманом раннім вкрилися поля.
І зерно впало краплею густою,
І в себе прийняла його земля.

Він пригадав торішню весну, повинь...
Жорстокий бій... І згарища в імлі...
З його руки маленька крапля крові
Отак упала й зникла у землі.

Він посміхнувся, води у смак напився
І в самоті надумав лиш одно:
Краплину ту, щоб хліб рясний родився,
В пухкій землі знайшло тепер зерно...

Валентин БИЧКО.

ПО РАДЯНСЬКОМУ СОЮЗУ

м. Мічурінськ. Радянська вулиця. Піонери ідуть на екскурсію (фото вгорі).
На фото внизу — Будинок-музей видатного вченого, селекціонера-пловодода,
академіка І. В. Мічуріна.

Фото С. Сучатова (ТАРС).

Шлях Ромодан.

Найстарішим, одвічним, як казали чумаки, шляхом був на Україні водяний шлях — Дніпро, «великий водний путь», за термінологією літопису. Але й сухопутні шляхи значили не менше.

На Україну здавна зазіхали чужинці, по її землях блукали, за неї боролись і ворували різні племена: мирне, трудове життя переривалося; на це скаржився ще Володимир Мономах, говорячи про наскоки половецькі. І коли несла була навіть численним ордам кочовників витоптати й випасти степи, порослі такою густою й високою травою, що вершини ховалися в ній з конем, то не могло не виникнути цілої мережі шляхів. Серед них деякі стали головними, «битими», як казано в пснях, тобто найбільше заїждженими.

Боротьба степу з Україною і України із степом визначила три головні шляхи, що простували на степ, широкий і глибокий степ, який вів просто в хаші кочовника, — шляхи, на яких потрібна була й відважність, і обережність. Ще билини розповідають про богатирів, які стояли, замислившись на роздоріжжі: «Как пряму ехати — живу не бывати», читав васнецовський богатир на камені, закопаному сторч при дорозі: «нет пути ни прохожему, ни проезжему, ни пролетному».

У старовину найвідомішим шляхом був так званий «Чорний». Сама його назва свідчить про трагічну роль, яку відіграв він в історії

України. Це був один із тих «битих» шляхів, що ним ішла на нас і на Польщу перекопська орда з Криму. Шевченко, в примітках до «Гайдамаків», назву його з'ясовує тим, що татари своїми табунами вздовж нього витоптували траву. Чорнів він і від пожеж, бо татари підпалювали траву. Недаром Мініх, ідучи на Крим, давав наказ забирати з собою протипожежне знаряддя — мітли тощо, бо ногайці, щоб наше військо не знайшло фуражу, використовували вогонь.

Напрямок цього шляху був такий: Варшава — Люблин — Львів — Умань — Чигиринщина — Хортиця — Інгuleць — Перекоп. Цим шляхом Київ зв'язувався з Польщею, з Волощиною, Молдавою, Балканами.

Часто згадується в народній поезії шлях Муравський. Відомості про нього припадають ще на літописи XV ст. Московські історики називали його «способнейшим, прямейшим, гладким і ровним путем из Руси к татарам». У недобрій послугі він став для Москви: ним ішов на столицю Менглі-Гірей.

Козаки прозвали його «одвічним», «безкраїм». У народі склалися загадки: «Лежить Гася, аж до моря простяглася, а як встане, до неба дістане» та прислів'я: «Отака я велика, без кінця, без краю, лежу собі тихо, нікого не займаю. Тільки мене люди і день і ніч товчуть в груди».

СТАРІ УКРАЇНСЬКІ ШЛЯХИ

І пішли собі тим шляхом,
Шляхом Ромоданом.
Т. Шевченко.

С. Василькієський.

Напрямок Муравського шляху був такий: Перекоп — вододіл молочних і кінських вод, Торепь (Донбас), Харківщина, Курщина, Тула, Москва. І цей шлях під час боротьби з татарами позначався спустошеними селами й містами, тисячними лавами бранців, чередами й отарами, бо часто, нарівні з шляхом Чорним, слугував азіатським ордам.

Старі шляхи наші, коли зважити на тодішні труднощі сполучення, видавались далекими та, власне, й були такими. Подорожні називали їх морями без сліду: вночі доводилося визначати напрям по зорях.

Безліч було й шляхів побічних, що прозивалися за іменами міст, через які проходили, або за іменами тих осіб, що залишили по собі слід в історії певної доби.

Так, ми знаємо шляхи Бердичівський, Білопільський, Уманський, Полтавський (згадується в «Наталці-Полтавці»), Переволочанський, Микитинський, Казикерменський (від Кременчука на південь), Саксаганський (майже паралельний), Січковий. Був шлях Бакаївський — від імені хана Бакая (через південну частину Чернігівщини на Переяслав), шлях Ромодан від Конотопа на Ромни, далі через Лохвицю, Лубни до Кременчука.

Докладним описом цього шляху починає Шевченко свою повість «Наймичка»: «Примечательна эта дорога тем, что, начиная от Ромны и до Кременчука, не касается она, на расстоянии 300 верст, ни одного города, ни местечка, ни села, а лежит себе ровным, чистым злачным полем».

Згадує цей шлях і один із старих рукописів XIX століття: «Обозы с тяжелыми (чумацкими) фуражами и в нынешнее время большей частью проезжают по сим дорогам в рассуждении ровного и негористого их местоположения». Поетично намалював його відомий слобожанський художник С. І. Васильківський.

Був шлях Шрамків, що йшов через Пирятин, названий так від імені помічника Богдана Хмельницького Шрамка, шлях Сагайдак, з Гадяча через Суми на Гайворон (Курщина), Серпаяжин шлях від імені Серпаяги-Підкови — гетьмана, страченого через інтриги султана у Львові 1577 року. Цим шляхом везли на Канівщину тіло гетьмана, і в народі він надовго залишився зловісним. Склалося навіть закліття: «Бодай тебе Серпаяжин шлях не обминує». Поблизу нього, під Каневом, показували могилу Підкови.

Ой, там у городі та в Каневі з жалю дуже плачуть,
Висипають над Серпаягою могилу — землі не настануть.

Якийсь час була назва Царів шлях — дорога, що нею їхала 1787 року через Сіверщину на Крим цариця Катерина. Є оригінальна назва шляху на Херсонщині (через Очаків на Яснопіль) — Злодійський.

Дуже довго, аж до XIX століття, держалась у народі пам'ять про Кучманський або

Чумацький шлях.

М. Мікешин.

Ханський шлях на Поділлі, що тягся на Бар, починаючись од Куяльницького лиману на узбережжі Чорного моря. В степах він розбігався численними рукавами, з'єднуючись в одну широку дорогу недалеко від Балти, біля річок Кодими і Кучманя. З цього шляху, що йшов здебільшого узгір'ям, далеко було видно місцевість обабіч. Ідучи ним, кримці легко стежили за маневрами козаків, а також примічали, звідки найвигідніше робити напади.

Опис України Боплана (XVII століття) й польські карти Річчі Зеноні (1772), перекази Сименського (Познань, 1845 р.) рясніють позначеннями шляхів. Навіть побіжне знайомство з їх історією свідчить, що життя нашої країни в минулому сповнене боротьби, і наш народ був здатний у небезпечні часи до оборони, а в мирні — до промисловості. Одним з доказів цього є густа мережа чумацьких шляхів, така розвинена в свій час. Чумаки ходили організованими валками, прокладаючи й нові шляхи та охрещуючи їх назвами «солоних», бо вони простували у Крим через солончаки.

Ногайці та кримці-татари чатували за чумацькими волами, як за століття перед тим наважувалися вирізувати купців-подорожників. А чумаків тих їхало, поскрипуючи возами, у три-чотири шерехи (деякі чумацькі шляхи були на 8—10 возів завширшки) через Чаплинку до Перекопа — височеного валу на вісім верстов завдовжки від Чорного моря до Сиваша. Проїзд був лише через перекопські ворота у башті. А за Перекопом чумацтва було ще рясніше — і з Гетьманщини, і з Слобожанщини — з усієї України. Чорніли вози, чаділи вогнища під казанами, манячили вартові із списами, чути було пісні, сопілки. А на обрії синіло Чорне море, віяло смородом від гнилого Сиваша.

Чумаки, що йшли на Дін по рибу, користувалися шляхом на Чигирин — Тясмин — Кременчук — Орельку — Самарку, на Бахмут, до Таганрога, до рибних заводей.

Чумацькі шляхи мали багато переправ, «перевалочок». До недавнього часу зберігалася пам'ять про переправи — Ходацьку, Микитинську, Каменську; шляхи були важкі. Пригадайте картину Куїнджі «Чумацький тракт»: широчезний чумацький шлях, увесь залитий водою; вози з важким вантажем по ступиці з болоті; дужі чумацькі воли пристали — не можуть зрушити вози.

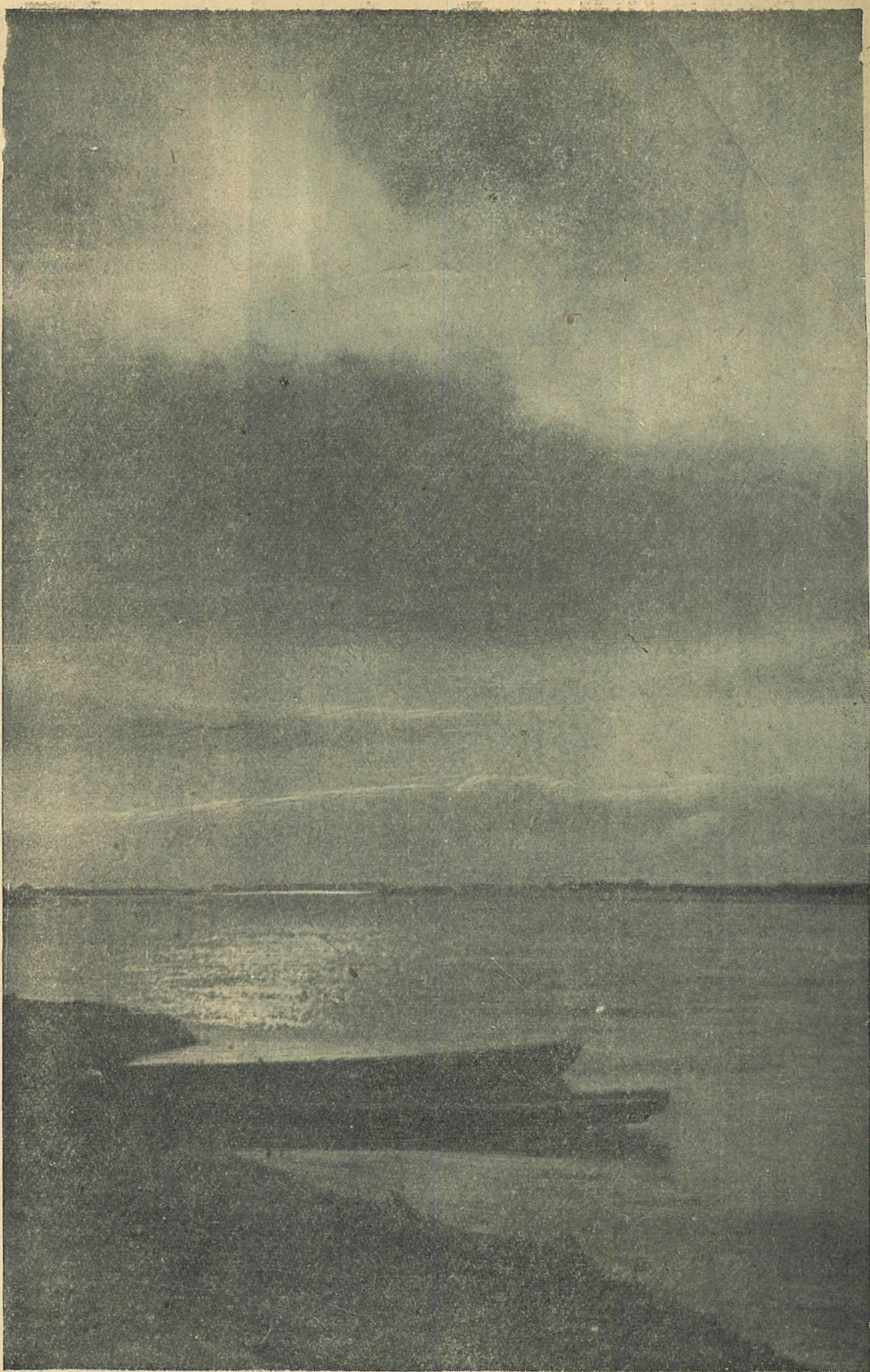
Пісні називають життя чумацьке собачим саме через оте важке сполучення.

Старі шляхи на Україні були напрочуд маловиннічі. Широкі, обсажені по краях з обсях боків кущами або деревами — найчастіше терном («шляхи широкії заросли тернами», Шевченко), бобівником, диким вишняком, рикитником. Вздовж шляху — канами. Над дорогами бовваніли безвісні могили чумаків, подорожників, часом похованих на місці наглої смерті. Далі на обрії височили старі козацькі могили та кочовницькі кургани з кам'яними бабами на них — ніими свідками степових подій, манячили хутори, села, перетинали шляхи мости-переправи, греблі з лотоками, оживляли краєвид чарди (охоронні пункти), корчми.

Іздушні далекі путі породили звичай «сидіти» перед дорогою, щоб лихо за подорожниками не волочилось, а десь собі при боці сиділо.

Під час німецької навали не раз поливалися рештки старих шляхів наших українською кров'ю. Та лихо не минуло і фашистських загарбників: їх невтомно переслідували й червоноармійці, і численні партизани, що складали вузьенькі приховані стежки серед лісів і боліт, висліджуючи ворога. Ці безвісні шляхи привернуть увагу майбутнього історика України, нарівні з битими шляхами славних.

Іван ФЕДОРОВИЧ.

На Десні.

Фотоетюд С. Хазана.

□ □ □

Перемоги весна, вся в квітках далина,
і сяють поля України.
Мое серце, як стяг... Над Дніпром у садах
розливається спів солов'їний.

Не здається це сном, як щасливо кругом,
більше хмари нам світла не застять.
І у морі пісень нам розкрилися день
золотими воротами щастя:

В шумі площ голубих чути гомін і сміх,
мов у райдузі кожне обличчя...
Ми з пожарів і мли на вершини зійшли,
і до ніг нам схилились сторіччя.

Гей, ти світе ясний, краю радісний мій,
як цвітуть у знаменах дороги!
Це здійняв богатир світлий келех до зір
із барвистим вином перемоги.

Володимир СОСЮРА.

УКРАЇНА

Перші марки Радянської України з'явилися 1923 року. Це був спеціальний випуск, призначений для збору коштів на користь голодуючих Поволжя, і кожна марка продавалась далеко дорожче від установленого тоді поштового тарифу.

Один із зразків цієї серії прикрашено портретом Шевченка (мал. 1); решта присвячені темі боротьби з голодом, і на них зображено примару голоду у вигляді кістяка (мал. 2); на дальших зразках український селянин роззброює цього смертельного ворога, відбираючи в нього косу (мал. 3). На останній марці тієї ж серії подано символічно Україну, яка роздає хліб (мал. 4).

Пізніше не випускали поштових марок спеціально для України, але серед марок СРСР є цілий ряд зразків, присвячених їй. Ось, наприклад, етнографічна серія 1933 року. Тут показано українських колгоспників на збиранні врожаю (мал. 5). Цю саму тему — збирання хліба на родючих ланах України — відображає одна з марок серії «15-ліття Жовтня» (мал. 7). В цій же серії показано Дніпрогес (мал. 6).

З історією України зв'язані також марки, випущені 1929 року на честь десятиліття Першої Кінної Армії. Особливо цікава остання марка цієї серії, де на тлі карти показано червоною лінією славетну путь будьонівських кіннотників (мал. 8).

1939 року випущено дуже багато марок, зв'язаних з Україною. Серед гербів радянських республік є червона марка з державним гербом УРСР (мал. 9).

Того ж таки року видано ще кілька серій; одна з них присвячена 125-літтю з дня народження Т. Г. Шевченка (мал. 10, 11, 12). Друга відзначає визволення братніх народів Західної України і Західної Білорусії. Тоді ж вийшла в світ барвиста серія марок, які відображають Всесоюзну сільськогосподарську виставку 1939 року. На одній з цих марок показано павільйон Української РСР (мал. 13).

Під час війни видано такі марки: на честь героїчної оборони Одеси (мал. 17), портрет героя громадянської війни Шорса (мал. 14) та з орденом Богдана Хмельницького (мал. 15).

Дуже популярні на Україні дві марки з серії, випущеної 1944 року на честь художника Рєпіна. На них відтворена відома картина Іллі Юхимовича — «Запорожці пишуть лист турецькому султанові» (мал. 16).

Р. ФІЛАТОВ.

КРОСВОРД

ПО ГОРИЗОНТАЛІ: 1. Порт Великобританії в Азії. 5. Засіб ловити звіра. 10. Стародавня країна. 11. Зброя артилерії. 12. Ягода. 13. Вплив, повага. 14. Закінчення прізвища у деяких східних народів СРСР. 15. Литовський поет, перекладач Шевченка. 17. Князь Київської держави. 20. Напій. 21. Повстанець на Україні в XVIII ст. 25. Весняна квітка. 28. Місце зимівлі річкових суден. 30. Старовинна назва перукарні. 31. Посуд для чорнила. 32. Мисливська торба. 33. Передовий загін.

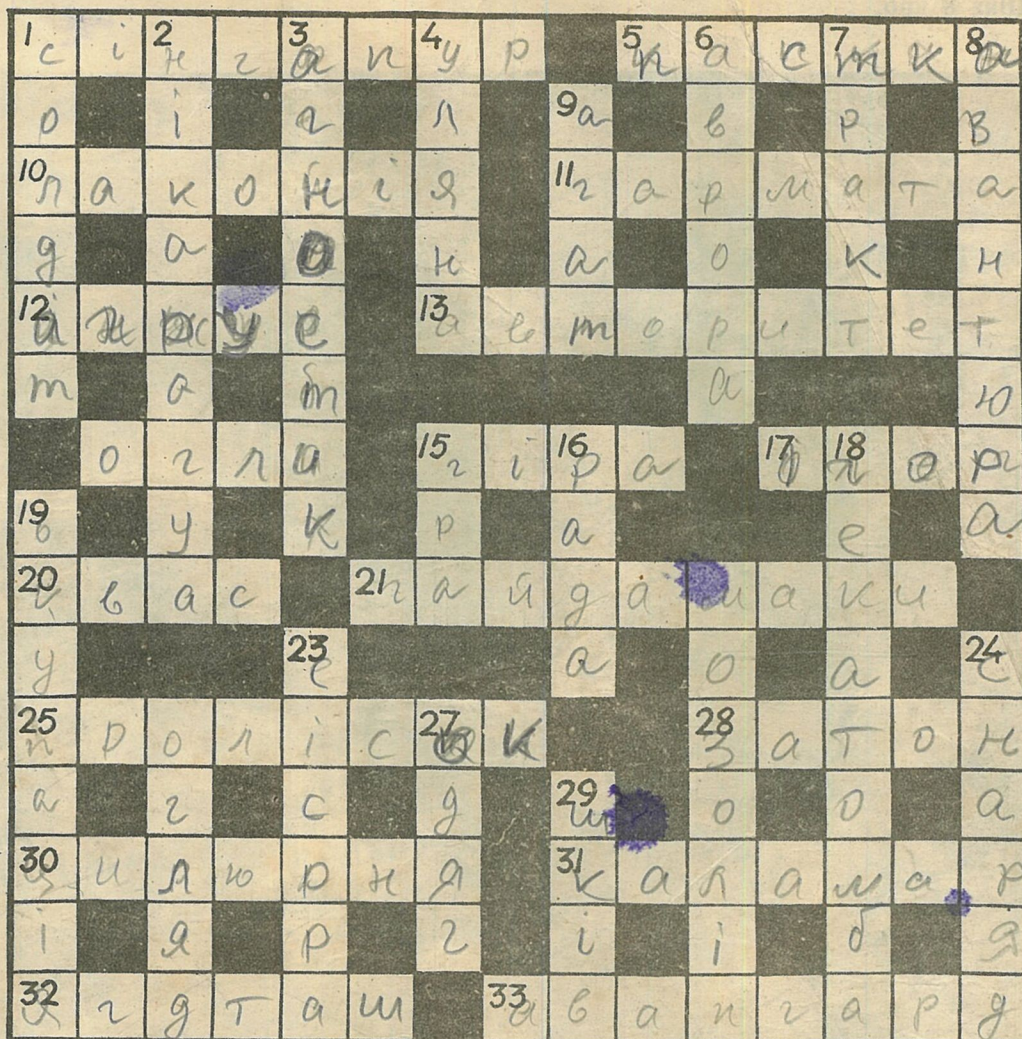
ПО ВЕРТИКАЛІ: 1. Воїн. 2. Республіка в Центральній Америці. 3. Філософ, що джерелом пізнання вважає досвід. 4. Жіноче ім'я. 6. Крейсер, що відкрив бій за Жовтень. 7. Шлях. 8. Пригода, ризикований захід. 9. Напівдорогоцінний камінь. 15. Забава. 16. Політична основа нашої держави. 18. Пожертва з ста волів у стародавніх греків. 19. Зайняття переможеної країни. 22. Ліки від мозолів. 23. Гірське пасмо в Іспанії, Північній та Південній Америці. 24. Артилерійський набій. 26. Рев'ю. 27. Носильні речі. 29. Колесо на валу трансмісії.

Відповідь на кросворд, уміщений у № 6

ПО ГОРИЗОНТАЛІ: 1. Сюрприз. 3. Броньбійник. 4. Робота. 6. Рамі. 7. Ковентрі. 10. Ірокес. 12. Убір. 13. Ягідниця. 15. Люмінат. 16. Татарин. 18. Артикуляція. 22. Хусточка. 23. Ванна. 24. Косовиця. 27. Установа. 30. Петродворець. 33. Варіант. 34. Колорадо. 35. Броміт. 36. Кета. 38. Ікло. 41. Волторніст. 42. Плєскачі. 43. Тринк. 44. Ягода. 46. Лава. 47. Йорж. 49. Нью. 50. Елегія. 52. Раювання. 55. Кантеле. 56. Наманган. 58. Твори. 59. Ага. 61. Артилеристи. 63. Зет. 64. Гроно. 65. Україна. 67. Лоб. 68. Гудок. 69. Самтрєді. 70. Ватерлінія. 72. Москвичка. 73. Рокоссовський. 75. Сибіряк. 77. Ягня. 79. Гуральня. 80. Хрещатик. 84. Уключина. 85. Цілина. 86. Астерометр. 87. Рохання. 88. Змій. 89. Якут. 92. Армія. 94. Яешня. 96. Тіто.

ПО ДІАГОНАЛІ: 3. Балетоманія. 7 (знизу вгору) Кочабамбас. 7 (згори вниз) Костянтинівка. 8. Закавказзя. 18. Автомобілік. 26. Аеронавігація.

ПО ВЕРТИКАЛІ: 2. Ара. 3. Ботанізірка. 5. Баранта. 9. Капітуляція. 11. Карадаг. 14. Брі. 17. Лігроін. 19. Танк. 20. Україночка. 21. Ціто. 22. Харківщина. 25. Яровізація. 28. Іссон. 29. Владивосток. 31. Твардовський. 32. Цент. 34. Колгоспник. 35. Бенкет. 37. Полковниця. 39. Квінтет. 40. Ло. 45. Клан. 48. Інженю. 51. Ар. 53. Тік. 54. Нева. 57. Змагання. 59. Аванкамера. 60. Аржантьєр. 62. Перемога. 64. Гук. 66. Ови. 67. Лукавство. 71. Бортництво. 74. Опис. 76. Передрук. 78. Гіричка. 81. Реевакуація. 82. Вирій. 83. Коцюбинський. 87. Рязань. 89. Яя. 90. Адерно. 91. Стан. 93. Астролябін. 95. Стельмашня. 97. Траншея.

СПОРТ

Кінно-спортивні змагання Червонопрапорної вищої офіцерської кавалерійської школи імені С. М. Будьонного. Стрибок вольтижера з трампліну. (Фото ТАРС).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ: Василь Касіян, Олександр Корнійчук, Петро Панч, Іван Сенченко, Юрій Смолич (відповідальний редактор), Павло Тичина, Андрій Чеканюк.

Адреса редакції журналу „Україна”: Київ, Тимофіївська вул., 7. Телефон 4-02-69. дод. 54.

БФ 1981. Зам. 1620. 5 друк. арк. В друк. арк. 58.000 зн. Підписано до друку 12/X 1945 р. Тираж 35.000.

Друкарня „Радянська Україна”. Київ, Прозорівська, 59.

X Загабсьєрає

Ціна 8 крб.

Видавництво „Радянська Україна“

Фотохуд Б. Блюмен.